

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**2002 SONRASI TÜRKİYE - İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ VE
JEOPOLİTİK SONUÇLARI**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mustafa BOZBAY

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2018

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Mustafa BOZBAY
- TEZİN DİLİ** :Türkçe
- TEZİN ADI** : 2002 Sonrası Türkiye – İran Enerji İlişkileri ve Jeopolitik Sonuçları
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 03.07.2018
- SAYFA SAYISI** : 106
- TEZ DANIŞMANLARI** : Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
- DİZİN TERİMLERİ** : Türkiye, İran, iş birliği, siyasi ilişki
- TÜRKÇE ÖZET** : 2000'lerle başlayan Türkiye–İran ilişkisinde Türkiye'nin eski dış politika alışkanlığı olan bölgesel rekabet ve birbirlerini düşman gibi görme alışkanlığından vazgeçtiği ve ekonomik ilişkileri geliştirerek, karşılıklı bağımlılık yaratarak sorunları çözme ve ilişkileri geliştirme politikası uyguladığı görülmektedir. Tezin amacı olarak AK Parti hükümetleri sürecinde İran ve Türkiye'nin enerji politikalarına odaklanılmıştır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı

Mustafa BOZBAY

T.C.

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2002 SONRASI TÜRKİYE- İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ VE
JEOPOLİTİK SONUÇLARI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mustafa BOZBAY

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa BOZBAY

../../2018

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mustafa BOZBAY'ın 2002 SONRASI TÜRKİYE İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ VE JEOPOLİTİK SONUÇLARI adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

(Danışman)

Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2018

İmzası

Prof. Dr. Nezir KÖSE

Enstitü Müdürü

ÖZET

İran ile bağları köklü bir geçmişe uzanan Türk topluluklarının bugün de sınır komşusu olunması ile birlikte ilişkileri sürmüştür. Gelineen noktada bazı dönemlerde önemli siyasi krizler yaşanmış olsa da Irak ile İran arasında yaşanmış krizler kadar güçlü bir krizin yaşanmışlığından söz etmek mümkün değildir. Bu tezde, 2000'lerle başlayan Türkiye–İran ilişkisinde Türkiye'nin eski dış politika alışkanlığı olan bölgesel rekabet ve birbirlerini düşman gibi görme alışkanlığından vazgeçtiği ve ekonomik ilişkileri geliştirerek, karşılıklı bağımlılık yaratarak sorunları çözüme ve ilişkileri geliştirme politikası uyguladığı görülmektedir. Tezin amacı olarak AK Parti hükümetleri sürecinde İran ve Türkiye'nin enerji politikalarına odaklanılmıştır. İki ülke arası ilişkiler, bu politikaların yarattığı jeostratejik ve ekonomik sonuçlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Aynı zamanda iki ülke arasında enerji üzerinden kurulan ilişkilerin ABD ve AB ile ilişkilere nasıl yansıdığına yakından bakılmıştır.

Tezin önemi komşu olan İran ile ilişkilerimizin derinlik ve ölçeğinin belirlenmesinin yanında, siyasi ilişkiler ile enerji ve dış ticaret ilişkileri arasındaki bağlantıya daha yakından bakabilmektir.

Türkiye'nin gelişen ekonomisi nedeniyle enerji ihtiyacı da artmıştır. Türkiye petrol ve doğal gaz ihtiyacının %10'unu kendisi karşılayabiliyor. Geriye kalan %90'lık kısmı ise İran, Rusya, Suudi Arabistan, Azerbaycan gibi çevre ülkelerden ithal etmektedir. İran, Türkiye'nin son senelerde en çok petrol ihraç ettiği ülkedir ve Türkiye de İran'ın son senelerde doğalgaz ihracatının %95'ini ithal etmektedir. İran, dünyanın petrol rezervleri ve petrol ihracatı açısından ilk sıralardaki birkaç ülkeden biridir. Dünya doğal gaz rezervlerinde ilk sırada yer almaktadır. Bu enerji rezervleri ve üretimi, komşusu Türkiye'yi İran ile enerji ilişkisinde İran'a bağımlı kılmaktadır. Türkiye ve İran 80 milyonluk gelişmekte olan iki ülkedir. Ortadoğu'nun en büyük gelişmiş birkaç ülkesinden biri olan İran ve Türkiye son dönemlerde ticaretlerini artırırsalar da beklenen ve olması gereken seviyeyi yakalayamamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, iş birliği, siyasi ilişki

SUMMARY

The rooted relations between Iran and Turkish communities continue at the present time due to shared borders within two countries. Though its not possible to compare the crises between Turkey and Iran with the crises between Iran and Irak , its possible to say also Iran and Turkey had very harsh crises along with the history. In this thesis we examine the process that Turkey left its old policies accepting Iran as a regional rival and enduring enemy and adopted policies to solve problems with Iran by improving relations and mutual dependence. The Target of the thesis is to examine the energy policies created jeostrategic and economic results between Iran and Turkey within the era of AKP government. At the same time we examine the effect the energy – based relations between Turkey and Iran on USA and EU.

The importance of the thesis is to define the profundity and the scale of the relations and examine the political and foreign trade relations between Iran and Turkey.

The energy necessity of Turkey increased due to its growing economy. Turkey barely supplies 10 percent of its energu need. The other 90 percent of its energy necessity its exported from contries like Iran, Russian, Saudi Arabia, Azarbeijan imported. In recent days, Turkey imports great amounts of oil from Iran and 95 percent of Turkey's natural gas necessity is supplied by Iran. Iran is one of the most important oil exporter country with its great oil reserves and Iran is at top on World with its natural gas rezerves. These reserves and produntion makes Turkey dependent on Iran in terms of energy. Turkey and Iran ar two developing countries of Middle East with their 80 millions of population and big economic capacities. Though these two neighbor country increased their economic relations, they couldnt reach the economic target they planned.

Keywords: Turkey, Iran, cooperation, political relations

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ	V
TABLolar LİSTESİ	VI
GRAFİKLER LİSTESİ	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ VE TEORİLER.....	4
1.1. PROBLEM.....	4
1.2. ÇALIŞMANIN AMACI.....	10
1.3. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ.....	10
1.4. ÇALIŞMANIN METODU	11
1.5. ÇALIŞMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	12
İRAN VE TÜRKİYE –İRAN İLİŞKİLERİ VE TARİHSEL ARKA PLAN	13
2.1. TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNDE TARİHİ SÜREÇ	13
2.1.1. 1923-1945 Dönemi	19
2.1.2. 1945 – 1979 Dönemi.....	26
2.1.3. 1979 ve Sonrası.....	28
2.2. AK PARTİ HÜKÜMETİNİN SIFIR SORUN POLİTİKASI VE İRAN İLE İLİŞKİLERİ	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42
ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ	42
3.1. İRAN'IN ENERJİ TARİHİ	42
3.2. İRAN'IN ENERJİ PROFİLİ.....	44
3.2.1. Petrol Sektörü	46
3.2.2. Doğal Gaz Sektörü.....	48
3.3. TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROFİLİ	50
3.4. TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROJELERİ	51

3.5. TÜRKİYE – İRAN ARASINDA ENERJİ SEKTÖRÜ İLİŞKİLERİ	53
3.6 TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN VERİLERİ.....	54
3.7. TÜRKİYE - İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN HUKUKİ TEMELLERİ.....	58
3.8. TÜRKİYE İLE İRAN ARASINDAKİ TEMEL İLİŞKİLER, ANTLAŞMALAR VE TİCARET POLİTİKASI.....	62
3.9. TÜRKİYE- İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.....	64
3.9.1. Türkiye'nin İran'a İhracatı.....	66
3.9.2. Türkiye'nin İran'a İthalatı.....	69
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	73
ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN STRATEJİK YANSIMALARI.....	73
4.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YANSIMALARI.....	73
4.2.İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ YANSIMALARI.....	76
4.3. RUSYA'YA YANSIMALARI.....	80
4.4. ORTADOĞU COĞRAFYASINA YANSIMALARI.....	82
4.5. ABD'YE YANSIMALARI.....	83
4.6. AVRUPA BİRLİĞİ'NE YANSIMALARI.....	87
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA.....	98

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AB	:	Avrupa Birliği
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
APOC	:	İngiliz Pers Petrol Şirketi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BP	:	British Petrol
BTC	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CENTO	:	Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CIA	:	Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
DEAŞ	:	Irak Şam İslam Devleti
LNG	:	Sıvılaştırılmış Doğal gaz (Liquefied Natural Gas)
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NIOC	:	İran Milli Petrol Şirketi
NITC	:	İran Milli Tanker Şirketi
NİGC	:	İran Milli Gaz Şirketi
NİSOC	:	Ulusal İran Güney Petrol Şirketi
NPT	:	Nükleer Silahların Artırılmasının Önlenmesi Anlaşması: (Non-Proliferation Treaty)
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	:	Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UAEK	:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 : Türkiye'nin İran'dan Mineral Yakıt ve Türevi İthalatı	54
Tablo 2 : Türkiye'nin İran'dan Doğal gaz İthalatı	55
Tablo 3 : Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar)	66
Tablo 4 : Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülkelerin Payları	66
Tablo 5 : Türkiye'nin İran'a En Çok İhracat Yaptığı Ürünler (Bin Dolar)	69
Tablo 6 : Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar)	69
Tablo 7 : Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkelerin Payları	70
Tablo 8 : Türkiye'nin İran'a En Çok İhracat Yaptığı Ürünler (Bin Dolar)	72

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1 : Türkiye'nin İnan'dan Mineral Yakıt ve Türevi İthalatı	55
Grafik 2 : Türkiye'nin İnan'dan Doğal gaz İthalatı	56
Grafik 3 : Türkiye – İnan Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	64
Grafik 4 : Türkiye – İnan Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	65
Grafik 5 : Türkiye – İnan İhracat Değerleri (Bin Dolar)	67
Grafik 6 : Türkiye –İnan İhracatının Değişim Oranları	68
Grafik 7 : Türkiye – İnan İthalat Değerleri (Bin Dolar)	70
Grafik 8 : Türkiye –İnan İthalatının Değişim Oranları	71

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa
Harita 1: İnan Coğrafi Haritası	13
Harita 2: Sadabad Paktı	23

ÖNSÖZ

“2002 Sonrası Türkiye-İran Enerji İlişkileri ve Jeopolitik Sonuçları” başlıklı çalışma iki ülke arasındaki enerji ilişkilerini ve ekonomik ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen yakın arkadaşlarım Mikail Tuncay, Ayhan Çalı, Özer Sungurtekin’e çok minnettarım. Danışmanım Sn. Alihan Limoncuoğlu, Jürim Sn. Fatih Fuat Tuncer hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Türkiye ve İran'ın bugün sahip oldukları topraklar önemli göç yolları üzerinde yer aldığından tarih boyunca büyük medeniyetlerin bu topraklarda yer aldığı görülmektedir. Bu medeniyetler kimi zaman savaşlarla kimi zaman da ticari ilişkilerle iletişim kurmuş ve bu da hem toplumsal yaşama yönelik hem de stratejik gelişimlere yönelik etkileşimlere yol açmıştır. Bu etkileşimler tarih boyunca sürmüş ve bugünün önemli medeniyetlerinden olan Türkiye–İran ilişkilerine kadar uzanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, son olarak Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı topraklarda vermiş olduğu Kurtuluş Savaşı ile birlikte var olmayı başarmıştır. İran ise son olarak Safevi hanedanlığının yaşadığı topraklarda varlık göstermektedir. Bu doğrultuda iki ülkenin dini yapılarının yanı sıra tarihsel geçmişlerinin de benzer olduğundan bahsetmek mümkündür. Dönemin hüküm sahipleri olan Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi hanedanlığı bugünkü Irak topraklarına yönelik birçok kez karşı karşıya gelmiş ve önemli savaşlar da yaşanmıştır¹.

Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi hanedanlığı arasında toprak mücadelesinin yanında stratejik mücadeleler de gerçekleşmiştir. Özellikle Safevi hanedanlığı Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan alevi topluluğuna Şii propagandasında bulunarak Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü bozmaya çalışmıştır. Hemen hemen her fırsatta ayaklanma gerçekleştiren Alevi topluluğu Safevi hanedanlığının amaçlarına hizmet ederken Osmanlı İmparatorluğunun da çeşitli tedbirler almasına ve yaptırımlarda bulunmasına yol açmıştır². Bir galibin olmadığı bu mücadeleler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi hanedanlığı arasında 1639 yılı itibarı ile Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanarak uygulamaya konulmuştur. Bu antlaşmanın önemli özelliklerinden birisi iki ülke arasında belirlenen sınırların bugün dahi uygulanıyor olmasıdır.

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile birlikte Safevi hanedanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu Orta Asya ile Avrupa arasındaki belirleyici güç haline gelmişlerdir. Bu gücün muhafaza edilebilmesi için iki ülke ilişkilerinin de bozulmadan sürdürülmesi gerekmektedir. Bugün itibarı ile İran, Avrupa ile ilişkilerini geliştirebilmek için Türkiye'ye ihtiyaç duyarken, Türkiye de Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkilerini

¹ Mehmet Seyfettin Erol, **Fırsatlar ve Tehditler İkileminde İran'ın Orta Asya Politikası**, Uluslararası Güvenlik Sorunları, Ankara, Asam Yayınları, 2004, s.219.

² Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri**, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 76.

geliştirebilmek için İran'a ihtiyaç duymaktadır. Bu da dönem dönem iki ülke çıkarları ters düşse dahi ilişkilerin korunmasına neden olmaktadır. En yakın örnek olarak iki ülke Suriye krizi konusunda uzun süre farklı görüşlere sahip olsalar ve bu doğrultuda stratejiler geliştirseler de iki ülke ilişkilerinin çatışma noktasına gelmesine müsaade etmemişlerdir³.

2002'de AK Parti hükümetinin tek başına iktidar olmasından sonra devletin dış politikasında ve komşu ülkelerle ilişkilerinde kökten değişiklikler olmuştur. Türkiye komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde İran ile dış politikada yakınlaşmaya başlamıştır. Bu tarihten önce iki ülke arasında güven bunalımı ve bölgesel rekabet söz konusuydu. 1990'lı yıllar Türkiye için PKK tehdidi nedeniyle komşularına daha sert ve sınırlarını korumacı politikalar izlerken 2000'lerle birlikte yeni gelen AK Parti hükümetiyle dış politikada askeri araçlar yerine kültürel ve ekonomik araçları ön plana çıkarmıştır. Bu politika ile son 10 yılda Türkiye'nin komşularıyla ticareti rekorlar kırmıştır. Bu politikası ile karar vericiler Türkiye'yi bir ticaret devletine dönüştürmek istemişlerdir.

2000'li yıllarda uzun süre dışişleri bakanlığı yapan Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin çevresinde bir oyun kurucu devlet olması ve bölgesel bir güç olmasının en önemli göstergesi karşılıklı ekonomik bağımlılık tezi, Türkiye'nin dış politikadaki yaklaşımı olmuştur. Türkiye askeri veya siyasi etkiyi değil, temelde ekonomik etkiyi belirleyici olarak görmektedir. Bu yaklaşım, dış ticareti, ihracat ve ithalatı dış politikanın temel aktörü olarak görmektedir. Birbirlerine enerji konusunda olsun ticari konuda olsun bağımlı olan devletlerin sorunlarını daha kolay çözeceklerini, çatışma yerine uzlaşmacı politikalar izleyecekleri varsayımı üzerine şekillenmektedir.⁴

Türkiye enerji ihtiyacı olan petrol ve doğal gazın sadece %10'luk kısmını kendi topraklarından çıkan kaynaklarla ve kendisi üretebilmektedir. Bu enerji ihtiyacı ve açığı Türkiye'nin en yakın komşularından olan İran'a bağımlılığını göstermektedir. 2001 yılında başlayan İran'dan doğal gaz alımı ile de İran'ın önemi Türkiye için bir hayli artmıştır ve artmaktadır.

Diğer taraftan, petrol ve doğal gaz üreticileri için zengin rezervlere sahip olmak kadar, bu kaynaklardan yapılacak üretimi güvenli şekilde talep noktalarına ulaştırmak da önem arz etmektedir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, doğu-batı ve

³ Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, **Satranç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 219-223

⁴ Fatma Sariaslan, **2000'li yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri**, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, İstanbul, s. 2

kuzey-güney eksenlerinde ulaşım yollarını üzerinde barındırması nedeniyle Türkiye, güvenli enerji arzı için stratejik bir öneme sahip ülke konumundadır. Diğer taraftan, artan nüfusu, dinamik ekonomisi ve Avrupa, Afrika ve Asya'daki önemli pazarlara ulaşım kolaylığı gibi sebeplerle, Türkiye aynı zamanda da önemli bir enerji pazarı olmaya aday bir ülkedir. Bu nedenle petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve sürekliliğinin sağlanması, enerji projelerinin geliştirilmesi, Türkiye ve petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler açısından son derece büyük öneme sahiptir.⁵

İran petrol ihraç eden ülkeler sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. ABD'nin ülkeye uyguladığı ambargoya rağmen Asya ve Avrupa'ya petrol ihraç etmeye devam etmektedir. Çin'in ve Hindistan'ın artan enerji talebine, Avrupalı devletlerin doğal gaz ihtiyaçlarını karşılamada kaynak çeşitlendirmesi isteği eklenince, İran'ın sahip olduğu rezervler çok önemli bir hale gelmiştir.⁶

⁵ H. Naci Bayraç, **Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), s.115-118

⁶ Bezen Balemir Coşkun, **İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Enerji Jeopolitiği**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Analiz Serisi, 2010/1, s.8-12

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ VE TEORİLER

1.1. PROBLEM

Bu çalışmanın konusunu oluşturan jeopolitik bağlamda Türkiye-İran ilişkilerini sağlıklı şekilde inceleyebilmek için, Türkiye ve İran'ın üzerinde yer aldığı coğrafyanın çok iyi anlaşılması gerektiğini belirtmek gerekir. Coğrafi açıdan, Türkiye ve İran'ın birbirlerine olan yakınlıkları ve birbirlerine olan ihtiyaçları aşikârdır.

Bu çalışmanın temel problemi sadece İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarına dikkat çekerek ne kadar önemli bir ülke olduğunu vurgulamak değildir. Ya da aynı bağlamda, Türkiye'nin bu coğrafyanın önemli bir aktörlerinden biri olarak, aynı topraklarda jeopolitik üstünlüğünü nasıl muhafaza edeceği veya İran ile rekabet edebileceği de olmamalıdır. Çalışmada cevabı bulunmaya çalışılan soru: "17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşmasından beri iki ülke arasında neden sağlıklı bir ilişki geliştirilememiştir ve bugün nasıl geliştirilebilir?" sorusudur. Farklı dini mezheplerin kışkıracıdan çıkamayarak asırlar boyunca iletişimsizliği en iyi çözüm olarak kabul eden Türkiye ve İran için artık önemli bir sürecin başladığı görülmektedir. 1639'dan bugüne tarihsel sürece bakan bazı tarihçiler, sadece sınırların Kasr-ı Şirin'den beri değişmemesini iyi komşuluk ilişkilerinin göstergesi olarak sunmalarına katılmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

İran'ın Türkiye açısından önemini anlamak için haritaya bakmak yeterlidir. Aynı yaklaşım tarzı İran açısından da geçerlidir. Tarihi, Trakya'dan Horasan'a uzanan bir köprünün iki ayağından birini Türkiye, diğerini ise İran oluşturur. Köprüde bir tıkanma ya da yıkıntı olduğunda, akış durur, ticaret biter, güç sevkiyatı kesilir ve hatta kültürler arası iletişim bile kopar. Örneğin, Mevlana Celalettin Rumi bugün Afganistan'ın bir şehri olan Belh'te doğmuştur ama esas etkisini Anadolu'da görürüz ve öldükten sonra defnedildiği yer Konya'dır.⁷ Ya da Osmanlı sarayında en çok beğenilen ve saygı gören şairler hep İranlıdır.⁸

İran'ın üzerinde yer aldığı coğrafyanın önemini Halford Mackinder, Alfred Thayer Mahan, Nicholas Spykman ve James Burnham'ın geliştirdiği jeopolitik teoriler açısından ele aldığımızda, hemen hemen bütün teorilerde bu toprakların kritik bölgeler veya noktalar arasında gösterilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin

⁷ Küçük, a.g.m., s. 25.

⁸ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı:16, s. 1-24,

Mackinder, Avrasya kıtasının kuzey merkezindeki çekirdeğini dünya politikasının “pivot bölgesi” ya da “pivot devlet” olarak tanımlamıştır. Almanya, Avusturya, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin, bu bölgeye hemen komşu topraklarda “iç hilal” üzerinde yer almaktadır. İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya ile diğer ada devletleri ise “dış hilali” meydana getirmektedir. Mackinder’in geliştirdiği bu yaklaşım “Kenar Kuşak Teorisini” olarak adlandırılmıştır.⁹

Bu yaklaşıma göre coğrafi açıdan bakıldığında, Mackinder’in “Demokratik İdealler ve Gerçek (Democratic Ideals and Reality)” isimli çalışmasında tasvir edilen dünya aşağıdakilerden oluşuyordu:

- 1) Dünyanın yüzde seksenini kaplayan bir okyanus.
- 2) Avrupa, Asya ve Afrika’yı kaplayan büyük bir kıta.
- 3) İngiltere, Japonya, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avustralya’yı içeren birkaç küçük ada.¹⁰

Mackinder’in bu bağlamda konuyu izah etmek için kullandığı aşağıdaki sözlerin Türkiye–İran kuşağının tarih boyunca olduğu gibi bugün de önemini korumasını açısından önem arz etmektedir:

“Düşünceyi belirli bir coğrafi gerçeklik baskısı üzerine atamayız. Avrasya’nın eski zamanlarda deniz yoluyla ve gemilerle erişilemeyen, ancak deve kervanlarına açık geniş alanlarının bugün bir demir yolu ağı ile kaplı olması, dünya tarihi için bir dönüm noktasını temsil ediyor mu? Burada askeri ve ekonomik bir mobil güç yaratma koşulları hala var. Rusya, tarihin derinliklerinde yok olmuş Moğol İmparatorluğunun yerini aldı. Steplerde at koşturan akıncıların baskınları, Finlandiya, İskandinavya, Polonya, Türkiye, İran ve Çin üzerindeki günümüz baskıları ile yer değiştirdi. Küresel ölçekte stratejik bir merkezi konuma sahiptir. Her pozisyonda önemlidir.”¹¹

Klasik jeopolitiğin bir diğer temsilci olan Amiral Alfred T. Mahan da, jeopolitik analiz modelini, test edilemeyen birkaç önermeye dayanarak inşa etmiştir. XIX. yüzyılın son on yılında, jeopolitiğin bugün temeli olarak kabul edilen üç kitap

⁹ Francis P. Sempa, **Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century**, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2002, ss.9-15.

¹⁰ Halford Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press Washington, DC, 1942, https://www.files.ethz.ch/isn/139619/1942_Democratic_Ideals_Reality.pdf, (Erişim Tarihi:07.12.2017)

¹¹ Constantin Hlihor, **Geopolitics From a Classical to a Postmodern Approach**, Italian Academic Publishing, 2014, ss. 13-16,

yayımlamıştır: Denizciliğin Tarihi Üzerindeki Etkisi, 1890; Deniz Devrinin Fransız İhtilali ve İmparatorluğu'na Etkisi, 1892 ve Amerika'nın Denizciliğe İlgisi, 1898. Mahan bu eserleriyle denizlerle ilgili stratejide devrim yaratmıştır. Mahan, 30-40 derece kuzey enleminde stratejik kemer içinde deniz kuvvetleri (Birleşik Krallık, ABD) ve kıtasal güçler (muhtemelen Rusya) arasındaki çatışma perspektifini tespit etmiştir.

Mahan'ın stratejik çözümü, denizci ülkelerin ve güçlerin çıkarlarına göre, Avrasya dışındaki güçler tarafından kontrol edilen donanma ve ticareti kullanarak denge ve dengeleme sistemi kurmaktı. Denizcilik operasyonlarındaki stratejik düşünceyle ilgili Alfred Mahan, Fransız General Jominy'nin askeri teorilere yönelik açıklamalarını kabul etmiş ve geliştirmiştir. Bu özel temaların yanı sıra, Mahan okyanusların önemini, onları denetleyenlerin topladığı gücü ve değeri incelemiştir. Mahan, ulaştırma rotalarını kontrol ederek ve doğanın sunduğu koşullar aracılığıyla saldırganlığı önlemek için deniz kuvvetlerinin avantajlarını kıtasal güçlerle karşılaştırarak sunmuştur.¹²

Diğer taraftan, "Güç Dengesi" kavramını geliştiren R. Strausz-Hupe'nin çalışmalarında kullandığı bu denge konsepti Hupe'nin jeopolitik analizinin anahtarını oluşturmaktadır. Ona göre, büyük deniz kuvveti ile kıtasal güçler arasındaki denge; Avrupa ve Asya'da ve genel olarak iki kıta arasındaki farklı bölgesel güç kutupları arasındaki denge; askeri müdahale politikası ile diplomatik uzlaşma politikası arasındaki denge; iki süper güç arasında küresel bir denge vardır. ABD ve Sovyetler Birliği, bu denge konseptinin unsurları durumundadır. Robert Strausz-Hupe, bölgesel teorilerini ABD ya da küresel düzeyde bir federasyon üzerine kurulmuş bir jeopolitik yapı inşa etme fikrine dayandırmıştır. Hupe'nin temel tezi, bütün dünyayı kontrol eden, dengeleyen ve istikrara kavuşturan tek bir merkeze sahip olmak fikrinin bütün dünyanın huzur ve güvenliğine fayda sağlayacağı düşüncesinden yola çıkmıştır. Hupe'ye göre, hâkim bir kuvvet ile yapılacak bu denge ve istikrar kontrolü Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilmeliydi.¹³

Nicholas Spykman ise, Strausz-Hupe'nin çalışmalarını devam ettirmiş ve H. J. Mackinder ve Amiral A. T. Mahan'ın jeopolitik senaryolarını da dikkate alarak geliştirmiştir. Spykman, 1942 yılında henüz savaşın başında Amerika'nın II. Dünya Savaşı sırasında izlediği tecrit politikasıyla ilgili ayrıntılı bir jeopolitik eleştiri yazısı

¹² Alfred T. Mahan, The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783, 1890, <http://www.riapress.com/riapress/product.lasso?productid=38>, (Erişim Tarihi: 06.12.2017.)

¹³ Gökhan Eşel, **Amerikan Dış Politikasındaki Jeopolitik Dönüşümün Mimarı: Robert Strausz – Hupe**, 25-27 Kasım 2014 Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı, ss. 67-78.

kaleme almış ve bunu “American Isolationism in America’s Strategy in World Politics” adıyla yayınlamıştır. Spykman’a göre, Amerika Birleşik Devletleri gücü uluslararası ilişkilerde gerçek yönetim gücü olarak kabul eden realpolitiği benimsemeli ve Avrasya dengesinin Amerikan güvenliği üzerinde doğrudan etkisi olduğunu kabul etmelidir.¹⁴

Bir başka önemli jeopolitik teori veya kavram ise “geçitler kavramı”dır. Bu görüşü savunan akademisyenlere göre bu coğrafi noktaların bazı belirgin özellikleri vardır: tarihsel ve kültürel bakımdan farklı alanlardır, ekonomik olarak komşu alanlardan daha gelişmişlerdir. Bu şekilde konumlandırılan devletler, nüfus ve bölge açısından küçük veya orta büyüklüktedirler. Coğrafi açıdan bakıldığında, bu noktalar iki önemli ticaret yolunu, çoğu zaman deniz yollarını birbirine bağlar. Bu nedenle, bölgeler arasında entegrasyon rolü oynarlar. Farklı kültürlerin kesişim noktaları olarak da adlandırılabilirler. Aslında, askeri stratejinin en temel teorisi de bu geçiş noktalarının kontrolü üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kılar. İran toprakları bu tarihsel kara geçitlerinin en önemlilerinden biri üzerinde yer almaktadır.¹⁵

İran’ın doğal kaynak zenginliği ve enerji koridorları üzerinde yer alması İran jeopolitiğini klasik anlamından daha öteye taşıyarak farklı bağlamlarda ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü artık yukarıda saydığımız bu jeopolitik teorilerde savunulan bazı görüşler önemini yitirmiş, yeni teoriler geliştirilmiş veya bazı klasik teorilerin yeniden yorumlanması gerekli hale gelmiştir. Uzay teknolojileri, hava gücü, kıtalar arası nükleer füzelerin, bilişim teknolojilerinin ve modern finans sistemlerinin bulunmadığı bir dünyada “denizi ve karayı” kontrol etmek olarak anlaşılan hegemonya, bugün bir anlamda kabuk değiştirmiştir.

Enerjinin kontrolü her ne kadar yukarıda saydığımız farklı ve yeni jeopolitik özelliklerden bir tanesi olmasa da insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman bu kadar önemli hale gelmemiştir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak farklı ham maddeler ülkelerin zenginliği, güç sahibi olması ve egemenlik kurması için kritik hale gelmiştir. Orta çağda hayvanların beslenmesi için geniş meralar ve su kaynakları kritik olarak kabul edilirken, 19. Yüzyılda buhar gücünün sanayide ve ulaşımda kullanılmaya başlamasıyla kömür önemli hale gelmiş, sonraki dönemde ise benzin ve dizel motorların yaygınlaşması petrolü en önemli ham maddeler arasına sokmuştur. Artık

¹⁴ Donald W. Meinig, Heartland and Rimland in Eurasian History, **The Western Political Quarterly**, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1956), ss. 553-569,

¹⁵ Constantin Hlihor, **Geopolitics From a Classical to a Postmodern Approach**, Italian Academic Publishing, 2014,

enerji kaynağı olarak petrol ve doğal gaz günümüzün en yaygın ve en stratejik ham maddesi haline gelmiştir.

Ancak, her şeye rağmen yirmi birinci yüzyılın jeopolitik çekişmeler ve rekabet açısından farklı olacağına inanmak için hiçbir neden de bulunmamaktadır. Çin'in Asya Pasifik bölgesinde ve ötesinde egemen güç olma yönündeki ilk aşamasında olduğuna dair işaretler vardır. Sovyet İmparatorluğunun dağılması, Hazar Denizi bölgesindeki geniş petrol ve doğal gaz arzı, Hindistan-Pakistan çatışmasının nükleer boyutu ve Çin'in yükselişi gibi birçok faktöre bağlı olarak, bu bölge bir kez daha dikkatleri üzerine toplamaya başlamıştır. Rusya, Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan, Çin, Japonya, Kore ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu bölgenin bir veya daha fazla kesiminde çatışan çıkarlara sahiptirler.¹⁶

Türkiye – İran ilişkileri incelendiğinde, coğrafi konumun gerektirdiği zorunlu ilişkinin varlığı göz ardı edilemez boyuttadır. İran'ın Avrupa ile, Türkiye'nin de Asya ile gerçekleştirdiği ticari iş birliği iki ülke içinde büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda Orta Doğu'nun en güçlü iki ülkesi konumunda olmaları itibarı ile bölgeye yönelik siyasi ve askeri müdahalelerde de yine bu iki ülke ön plana çıkarak bölge güvenliğini sağlama adına yoğun çaba sarf etmektedir¹⁷. Bu gerçeklerden yola çıkarak iki ülkenin yoğun bir iş birliği içerisinde olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür ancak tarihsel inceleme gerçekleştirildiğinde iki ülke ilişkilerinin oldukça çalkantılı ilerlediğinden söz etmek mümkündür¹⁸.

İran'ın sahip olduğu yer altı kaynakları, bulunduğu jeopolitik konum ve bölgesel çalkantılar neticesinde İran'ın bölge siyasetindeki ve jeopolitik konumundaki önem geçmişe göre çok daha artmıştır. Bu artışta başlıca unsur dünya siyasetinin aldığı şekildedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren bölgede artan Amerika Birleşik Devletleri etkisi ile birlikte İran, bölgede ayakta kalan birkaç ülkeden biri olarak varlığını korumuştur. Amerika Birleşik Devletleri ile ters düşen siyasi anlayışları neticesinde çok keskin hatları olmasa da her geçen gün biraz daha şekillenen Doğu–Batı ittifaklarında Rusya ve Çin ile birlikte Doğu ittifakının en önemli üyesi konumundadır.

¹⁶ Evan A. Feigenbaum, **China's Military Posture and the New Economic Geopolitics**, Center for International Political Economy and the James A. Baker III Institute for Public Policy, 2017.

¹⁷ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin Yükselişi ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı:16, ss. 1-24,

¹⁸ Sezai Küçük, **Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı**, 2007, Yıl: 8, ss. 13-19, s. 17.

Dünya tarihi incelendiğinde sapanlarla başlayan savaşların yerini kılıçların, kılıçların yerini ise silahların aldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda ise savaşın sonunu getiren ve aynı zamanda Japonya'da çok büyük bir yıkıma yol açan atom bombaları, silahların gücüne ve şekline yeni bir boyut kazandırmıştır. Bugün ise atom bombası tehdidi ile ülkeler, siyasetlerini şekillendirmektedir. Dünya üzerinde atom bombasına sahip olduğu düşünülen sayılı ülke vardır ve o ülkelerden birisi de İran'dır. Her ne kadar büyük yer altı kaynaklarına sahip olsa da enerji hattı üzerinde önemli bir konuma sahip olsa da bugün dünya siyasetinde Amerika Birleşik Devletleri'ne boyun eğmeyen birkaç ülkeden biri olmasında temel güç sahip olduğu düşünülen nükleer bombadır. Bu sebeple ülkeleri ve siyasi güçlerini göz önüne alırken enerji kaynaklarından ziyade teknolojiyi ve silah teknolojisini ne denli yakaladıkları çok daha belirleyici olmaktadır¹⁹.

Türkiye – İran ilişkileri, birçok akademik çalışmanın da konusu olmuş ve de olmaktadır. Bu durumun sebebi ise bahsedildiği üzere iki ülkenin coğrafi konumları, jeopolitik konumları ve bölge siyasetinde güçleridir. Bu çalışmalardan birini Bezen Balamir Coşkun gerçekleştirmiş olup çalışmasında Ortadoğu'nun dünya siyaseti açısından önemini vurgulamıştır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları neticesinde tarih boyunca güçlü devletlerin ilgisini çektiğini dile getiren Coşkun, soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliğini karşı karşıya getiren başlıca unsurlardan biri olarak da Ortadoğu'yu göstermiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bölgedeki gücünü arttıran Amerika Birleşik Devletleri, gücünü arttırsa da eski Sovyetler Birliği zamanındaki gücünden uzak olan Rusya'nın da yeniden bölge siyasetine dâhil olduğunu belirtmiştir. Son yıllarda birer küresel güce dönüşen Çin ve Hindistan'ın da dünya siyasetindeki rolünün artması ile bölge siyaseti çok daha çalkantılı bir hal almıştır.²⁰

Bir diğer çalışmada Tunçalp, Türkiye'nin artan enerji talebi ve dışa bağıllığı ele alınmış olup değişen bölgesel dengeler neticesinde doğal gaz yöneliminden söz etmiştir. Artan doğal gaz talebi ile birlikte Türkiye–İran ticari iş birliğinde artan hacme dikkat çeken Tunçalp, iki ülke siyasetinin artan ekonomik iş birlikleri neticesinde olumlu gelişim kaydedebileceğinden ve bunun da bölge siyasetindeki dengeleri tamamen değiştirebileceğinden söz etmiştir. Şüphesiz bölgenin en güçlü iki ülkesi konumundaki Türkiye ile İran'ın ekonomik iş birliklerini siyasi iş birliğine taşıyabilmeleri, dünya siyasetinde de köklü bir değişime yol açacaktır. Bu sebeple iki

¹⁹ Evan A. Feigenbaum, **China's Military Posture and the New Economic Geopolitics**, Center for International Political Economy and the James A. Baker III Institute for Public Policy, 2017, s. 24.

²⁰ Bezen Balamir Coşkun, **Energizing The Middle East: Iran, Turkey And Persian Gulf States**, **Turkish Policy Quarterly**, Summer 2010, Vol: 9, No: 2, ss. 73-79.

ülkenin geçmişten gelen siyasi anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak bugün ve yarın adına iş birliği içerisinde bulunmaları kritiktir. Artan ticari iş birlikleri de bu açıdan umut vericidir.²¹

Konuya farklı bir boyuttan yaklaşırsa, Türkiye ve İran'ın üzerinde yer aldıkları coğrafyanın kıtalar arası bir ana yol olması nedeniyle, bu iki ülke birbirleriyle yakın ilişkiler içerisinde oldukları. Özellikle küresel büyük oyuncuların binlerce kilometre mesafeden yaptıkları siyasi ve askeri müdahalelerle neredeyse arka bahçeleri haline dönüştürdükleri Orta Doğu'nun huzur ve güvenliğe kavuşmasının tek çaresi de bölgesel oyuncuların ortak çıkarlar çerçevesinde geliştirecekleri iş birliği ve iyi komşuluk ilişkilerine bağlıdır. Bunun için her türlü mezhepsel, etnik ve politik ayrılıklara rağmen, ortak noktaları bulmak ve geliştirmek, bu ülkelerin liderlerinin ana görevi olmalıdır.

1.2. ÇALIŞMANIN AMACI

Son yıllarda, uluslararası ilişkiler uzmanları ve siyaset analistleri İran başta olmak üzere enerji kaynaklarının geleceğine artan bir ilgi göstermektedir. Giderek daha önemli enerjiye talep duyan bir ülke olarak Türkiye aynı zamanda stratejik olarak büyük tüketim alanı olan AB ile en önemli enerji arz merkezleri arasında yer alan Ortadoğu ve Orta Asya'daki tedarikçiler arasında geçiş ülkesi konumundadır. İran ise hem enerji tedarikçisi hem de enerji koridoru olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmanın amacı, son derece karmaşık olan enerji konusunu, Türkiye ve İran perspektifinden bakarak ilgili diğer aktörlerin de eylem, reaksiyon ve etkileşimleri çerçevesinde jeopolitik yansımalarını ortaya koymak olarak belirlenmiştir.

1.3. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Hızla büyüyen bir ekonomi ve 80 milyonluk bir nüfusa sahip olan Türkiye, dünyada enerji tüketimi en hızlı büyüyen ülkelerden birisidir. Son on yılda Çin'den sonra en hızlı doğal gaz ve elektrik enerjisi talep büyümesi gösteren Türkiye, toplam enerji ihtiyacının yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünü ve hemen hemen tüm petrol ve doğal gaz ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamak zorundadır. İki kıta arasında stratejik olarak yer alan Türkiye, aynı zamanda, bölgesel enerji güvenliğinin yanı sıra kendi ithalat bağımlılığı açısından da önemli olan bir petrol ve doğal gaz transit güzergâhı ve varış noktasıdır. Halen inşası devam eden ve planlanmış petrol ve doğal gaz boru hatları, Türkiye'yi Orta Doğu, Orta Asya ve Akdeniz'deki üreticiler ile Avrupa Birliği arasında

²¹ Emre Tunçalp, Turkey's Natural Gas Strategy: Balancing Geopolitical Goals & Market Realities, *Turkish Policy Quarterly*, Fall 2015, Volume 14, Number 3,

önemli bir uluslararası ve bölgesel doğal gaz transit ülkesi ve fiziksel merkez haline getirebilir. İran ise sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile önemli bir enerji tedarikçisi ülke konumundadır. İran'ın üzerinde yer aldığı coğrafya ülkeyi aynı zamanda hem doğuya hem de batıya enerji ham maddelerinin ulaşımı için doğal bir enerji koridoru haline getirmektedir. Ülkenin doğusunda yer alan ve enerji kaynakları bakımından fakir iki dev enerji tüketicisi ülke, yani Çin ve Hindistan için İran, en yakın petrol ve doğal gaz tedarik merkezi konumundadır.

Bu çalışma, her iki ülkenin yer aldığı ve birlikte paylaştığı coğrafyanın enerji bağlamında jeopolitik yansımalarını incelemek ve iki ülke arasında bu alanda geliştirilecek iş birliği yollarını araştırmak açısından büyük önem arz etmektedir. Ortadoğu bölgesinin iki rakip gücü olarak tanımlanan Türkiye ve İran arasındaki anlaşmazlıklar tarihsel bir gerçeklik olarak ilişkilere damgasını vursa da küresel aktörlerin bölgeye yönelik emperyalist girişimlerini sekteye uğratmak için iş birliği yollarını bulmak zorundadırlar. Çalışmamızın bu açıdan literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.4. ÇALIŞMANIN METODU

Bu çalışmada Türkçe ve İngilizce kitap, tez, makale, rapor ve internet kaynaklarından istifade edilerek çıkarımlar yapılmış, yorumlarla bu çıkarımlar zenginleştirilerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bunların yanında bu çalışmada aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır:

- İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde siyasi gelişmeler etkili olmuş mudur?
- İki ülke arasındaki dış ticaret hacimlerinde siyasi gelişmeler etkili olmuş mudur?
- İki ülke arasındaki dış ticaret paylarında siyasi gelişmeler etkili olmuş mudur?

1.5. ÇALIŞMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışmanın konusu, iki ülkenin yer aldığı ve birlikte paylaştığı coğrafyanın enerji bağlamında jeopolitik yansımalarını incelemek ve iki ülke arasında bu alanda geliştirilecek iş birliği yollarını araştırmak olarak sınırlandırılmıştır. Bu tezdeki sınırlılığım Farsça bilmemek, İran kaynaklarını araştıramamak ve çeşitli nedenlerle İran'ı yerinde görememektir. Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin Kürt sorunu, rejim

farklılıkları, bölgesel rekabet gibi çok farklı ve birbiri ile kesişen ve hatta çatışan boyutları bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki ilişkileri jeopolitik bağlamda incelerken sadece enerji konusuna odaklanmak her ne kadar bir sınırlılık yaratacak olsa da konunun daha dar alanda ve ayrıntılı olarak analizine imkân sağlayacağı için tercih edilmiştir. Fakat bu sınırlılığı ortadan kaldırmak maksadıyla, zaman zaman iki ülke arasındaki ilişkilerin diğer boyutlarına da konumu ilgilendirdiği ölçüde yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN VE TÜRKİYE –İRAN İLİŞKİLERİ VE TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNDE TARİHİ SÜREÇ

Türkiye Cumhuriyeti ile İran arasındaki ilişkilere değinmeden önce genel hatları ile İran'ın yapısından, yönetiminden ve ekonomik politikasından bahsetmekte yarar vardır.

Coğrafya: İran, tarihin en eski uygarlıklarından birisi olup kökleri günümüzden yaklaşık 6000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. İran'ın adını Perslerden aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, "İran" ismi Yunan tarihçi Erasthenes tarafından ilk defa kullanılmıştır. Eski Farsçadaki "Ariya" sözcüğünden türemiştir. İran kelimesi Sasaniler döneminde "İranzemin" adı altında "İran" kelimesi olarak kullanılmıştır. Bunu takip eden dönemlerde ve günümüzde, İran kelimesinin kullanımı Sasanilerin bu terimine dayanır²². İran toprakları çöllerden ve ovalardan oluşmaktadır. Güneybatısında Zağros Dağları vardır. Kuzey kesiminde Elbruz Dağları vardır. Ovaların merkezinde çöller vardır. Bu çöller Kum Çölü ve Tuz Çölü'dür.

Harita 1. İran Coğrafi Haritası²³

²² Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılâp Kitap Evi, 2011, s. 2.

²³ https://tr.123rf.com/photo_31495002_sermaye-tahran,-ulusal-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1n,-en-%C3%B6nemli-kentlerinden,-nehirler-ve-g%C3%B6ller-%C4%B0ran-siyasi-hari.html (Erişim Tarihi:01.05.2017)

Komşu Ülkeler: İran'ın kuzey kesiminde Ermenistan, Türkmenistan ve Azerbaycan, batı kesiminde Irak ve Türkiye vardır. Doğusunda Pakistan ve Afganistan, güneyinde Basra körfezi ve Umman Denizi bulunmaktadır. İran'da resmi dil Farsçadır. Ancak ticaret dilinde Farsçanın geçerliliği düşük olduğundan başta İngilizce, Arapça ve Almanca olmak üzere Fransızca ve Türkçeyi de kullandığı bilinmektedir. Ülkenin başkenti Tahran'dır. Aynı zamanda ülkenin en önemli şehridir. Ayrıca Tebriz, Şiraz, Abadan ve Kum gibi şehirleri de geliştirmiştir. İklim yapısı olarak İran'ın genelinde astropikal* iklim görülmektedir. Para birimi olarak İran riyali kullanılmaktadır²⁴.

Etnik ve Dini Yapı: İran, birçok etnik kökeni bünyesinde barındıran ve toprak bütünlüğünü de korumayı başaran bir ülkedir. 2016 yılında yapılan nüfus sayımına göre İran'ın nüfusu 79 milyon 926 bin 270 kişi olarak ilan edildi. Nüfusun yüzde 51'i erkek, yüzde 49'u ise kadın. Bu nüfus sayımı ile birlikte etnik yapıya ilişkin de veriler elde edilmiştir. Bu doğrultuda ülke nüfusunun %46'sının Fars, %33'ünün Azeri kökenli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ülke genelinde Kürt, Arap, Türkmen ve Kaşkay Türkleri gibi birçok farklı etnik kökene sahip vatandaşın olduğu da belirlenmiştir. Aslen Türk kökenine sahip Azeriler Şii inanç anlayışına sahiptirler. Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki mücadeleden esinlenerek İran toplumuna ait bir topluluk olmuşlardır. Halkın %90 Şii Müslüman olup %8 Sünni, %2'si ise diğer dinlere mensuptur.²⁵

İki ülke arasında tarihten beri yaşanan sorunlardan bir tanesi de Şii ve Sünni ayrımıdır. Mezhep ayrımı Yavuz Sultan Selim döneminde Safevi hanedanlığına karşı başlatılan savaşın ana nedenidir. İran tarihin hiçbir döneminde Osmanlı halifesini ve hilafet kurumunu tanımamıştır. Şiilik inancını tanımlayacak olursak Sünnilikten sonra gelen ikinci büyük mezheptir ve İslam dünyası içerisinde %25'lik bir kısmı oluşturur. Şiilik sözcüğü, sözlük anlamıyla Caferilik ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki Şiilik veya Şia hilâfet veya imamet sorununda tarihsel olarak "Ali'ye yandaş olan kişiler" anlamına gelmektedir. Şiiler, Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifelik makamının Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünüyorlardı. Hz. Ali'den sonra gelen halifelerin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerekiyordu. Onlara göre diğer halifeler haksız yere o konuma gelmişlerdi. Arap dilinde daha çok "tarafdar" anlamında kullanılan bu kelime, bugün anladığımız manayı genel bir

* Astropikal veya dönence altı (*dönence kuşak ötesi*), tropikal bölgelerin hemen üzeri ve hemen altındaki bölgeleri tanımlamak için kullanılan terim.

²⁴ Eskişehir Ticaret Odası, **İran Ülke Bülteni**, İran'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle Ticari İlişkileri, 2017.

²⁵ http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php (Erişim Tarihi:03.02.2017)

düşünceye göre Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra almıştı. Çünkü belirgin olarak ancak bu olaydan sonra, Hazret-i Hüseyin'in intikamını Emevilerden alma ve Hazret-i Ali ve oğulları ile torunlarının hakkını korumak düşüncesi kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu yola baş koyan gruplar bu tarihten sonra ortaya çıkmıştır. Başlangıç dönemindeki bu ayrılık daha sonraki devirlerde kendi kavramsal alt yapısını oluşturarak mezhepleşmiştir.²⁶

İran devleti ülkede var olan bu etnik çeşitliliğe rağmen ülkenin bütünlüğünü ve yönetiminin işleyişini koruma başarısını gösterebilmiştir. İran farklı etnik grupları Şiilik çatısı altında tek merkezde toplayabilmiştir. Buna örnek olarak İran'da yaşayan 35 milyon Türk'ün Türkiye'ye değil Şiilik inancından dolayı İran'ı benimsemeleri gösterilebilir. Bunun sebeplerinden biri de devletin 15. yy.dan bu zamana Caferi mezhebini yönetim anlayışı olarak görmesidir.

Şiilik, Şah zamanında bile ulusal birliğin ve dış politikanın bir aracı olarak algılanmıştır. Hâlbuki Şah dönemindeki İran yönetimi Batıcı ve laik bir yapıya sahipti. Şah döneminde monarşiyle yönetilen, 1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle beraber cumhuriyet rejimi benimsenmiştir.²⁷ Bu cumhuriyet yönetimi batıda gördüğümüz tarzda demokratik bir cumhuriyet değildir, molla rejimi altında bir cumhuriyettir. Buna rağmen Şiilik ulusal birlik anlamında önemlidir. İslam Devrimi İran'ı her zamankinden daha Şii bir ülke haline getirmiştir. İslam Devrimi İran'ı her zamankinden daha fazla Şii mezhebine bağlamıştır. Anayasanın 12. maddesi devletin dinini İslam dini, mezhebini de Caferi mezhebi olarak belirlemiştir. Caferi veya Şii mezhebenden olmayanların devlet kademelerinde bulunmaları yasaklanmıştır ve engellenmiştir. İran'ın bu zamana kadarki bütün cumhurbaşkanları Şii mezhebenden olmuşlardır.²⁸

İran nüfusu içerisindeki Sünniler ile Şiiiler arasındaki inanç farklılığı, bölgesel, dilsel ve ırksal farklılıklarla da örtüşmektedir. Batı bölgelerinde yaşayan, 1946'da Rusların kışkırtma ve desteğiyle Mahabat'ta bir devlet kurma girişiminde bulunan Kürtler, doğuda Pakistan ve İran'ın birbirlerine yakın bölgelerinde yaşayan Beluciler ve kuzeydoğuda Türkmenistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Türkmenler, Sünni mezhebine bağlıdırlar.

²⁶ Nurcan Altun, *Osmanlı-İran İlişkilerinde Mezhep Etkeni*, İntizar Dergisi,2014, cilt 1, sayı 1, s.15

²⁷ Dilek Aydın, İran'ın Orta Doğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2008, s. 14 (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**).

²⁸ Emel Kahraman, *2000'li Yıllarda Türkiye İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya Üniversitesi, Antalya, 2013, s.16-17 (**Yayımlanmış Doktora Tezi**)

Dünyanın en çok mülteci barındıran ülkelerinden biri olan İran'da resmi rakamlara göre milyonlarca Afgan mülteci vardır. Son zamanlarda Türk basınında İran'daki 3 milyon Afgan mülteci kaçak yollarla Türkiye'ye gelmeye çalışıyor diye haberler çıkmıştır. Bazı iddialara göre, İran'ın Afganistan'a yakın olan Horasan eyaletinde Afgan mültecilerin göçleriyle birlikte Sünniler çoğunluğa geçmiştir. İslamcı köktencilüğün bir başka versiyonu olan Selefi akımlar ile bunların uzantısı olan Taliban ve Pakistan'daki bazı dini gruplarla temel uyuşmazlıkları olan İran'daki rejimin endişelerinden biri de sınırlarında yaşayan Sünni nüfusun özellikle de doğu bölgelerindeki Afgan mültecilerin, Sünni radikal akımların etki alanına girmesi ve ülkesinde terör faaliyetleri yapmasıdır. Ülkede Şii esaslara dayalı bir dini rejimin kurulması, merkezi yönetimin din ve mezhep anlayışı dışında kalan grupları yabancılaştırmıştır. Öte yandan da resmi kabul dışında bir Şiilik algılaması olan toplulukları yabancılaştırmıştır. Şia'nın resmi anlayışının dışında kalan Şiilerin oranı yüzde 10-15 civarlarındadır.²⁹ Şiilik, İran'ın eski inançlarıyla da karışarak İran'ın ulusal mezhebi haline gelmiştir.

İran, 16. yüzyılda Türk Safevi hanedanı (1501-1722) vasıtasıyla Şiileştirilmiştir. Böylece, günümüze kadar süregelen Şiiliğe dayalı İran devletinin de temeli atılmıştır. O dönemde İran'da Şiiliğin güç kazanması ve yayılması, İran'a Sünni komşuları Osmanlılar ve doğusundaki Özbek hanlarının etkisini sınırlandırabilecek önemli bir olgu olarak görülmüştür. İran, devletin Şii inancını ve geleneğini ülkede yayarak bölgesindeki Osmanlı ve diğer Sünni devletlerin etkisini kırmak istemiştir. Milli bir kimlik olarak bu mezhebi belirlemekle kendine özgü bir kimlik oluşturmuşlardır. Safeviler döneminde dünyanın çeşitli yerlerinden Şii ulema İran'a göç etmiştir. Şii ulema dini otoriteye sahip olsa da siyasi anlamda güçlenememiştir. Safevi şahları kendilerinin peygamber soyundan olduklarını iddia etmişlerdir. Bu iddiayı kullanarak kendilerinin siyasi güçlerini pekiştirip kuvvetlendirmişlerdir.³⁰

Şiiliği Sünnilikten ayırmak için çeşitli mezhepsel ayrımcılık oluşturmuşlardır. Ancak Safevilerin yıkılmasından sonra İran'da iktidarı ele geçiren Nadir Şah³¹, Şiilik ve Sünnilik arasında bir diyalog kurmaya çalışmıştır. 1794 yılında İran'da Türkmen Kaçar hanedanlığı kurulmuştur. Kaçar hanedanlığı ne Safevi hanedanlığı gibi Şiiliği resmi ideoloji olarak kabul etmiş ne de Nadir Şah gibi Şii-Sünni bütünlüğünü ve birliğini savunmuşlardır. Kaçarlar kendi soylarına kutsallık da atfetmemişlerdir.

²⁹ Kahraman, a.g.e, s. 17

³⁰ Aydın, a.g.e., s. 24.

³¹ Nadir Şah, Afşar Hanedanı'nın kurucusu ve 1736-1747 yılları arasında İran şahı. İran, Azerbaycan, Hindistan'ın kuzeyi ve Orta Asya'nın bir bölümünü içine alan büyük İran imparatorluğunu yarattı. www.tarihkomplo.com/2016/12/asyann-son-buyuk-fatihi-nadir-sah.html. (Erişim tarihi:01.05.2017)

Meşruiyetlerini artırmak ve yönetimde uzun seneler kalabilmek için ulemayı devlet yönetiminde söz sahibi yapmışlardır. 1925 yılında Kaçar hanedanlığı devrilmiş ve Pehlevi hanedanlığı başa gelmiştir. Pehlevi hanedanlığı Batı'yı ve seküler devlet anlayışını benimsemiştir. Pehlevi hanedanlığı Pers milliyetçiliğini ön plana çıkarmış ve Şiilik mezhep öngörüsüyle devleti yönetmemiştir. 1979 İslam Devrimi'ne kadar bu devlet yönetimi hâkim olmuştur.³²

Ekonomik Politika: İran ekonomisinin temel gelir kaynağı petroldür. Ülke yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir yapıda olup birçok ülkeye petrol ve doğal gaz ihracatında bulunmaktadır. İran, dünyanın en büyük 3. petrol üreticisi olup dünya ham petrol rezervlerinin %11,5'ine sahiptir. İran dünyada petrol rezervine sahip sayılı ülkelerdendir. Doğal gaz rezervlerinde dünyada birincidir fakat üretim ve ihracatta petrole oranla zayıf kalmıştır. Orta Doğu'da ve Hazar bölgesinde ülkeler siyasi ve ekonomik istikrarı yakalamak için büyük çaba sarf etmektedirler. Zengin doğal kaynaklarını kullanarak siyasi ve ekonomik yapıyı güçlendirme çabası içine girmişlerdir. Bu şekilde önemli gelirler elde ederek diğer ülkelere göre avantaj sağlama çabası içindedirler. Özellikle petrol gelirleri ülkelerin servet toplamasına petrol dışı sektörlere kaynak aktarılmasında ve ekonomilerin canlandırılmasında önemli bir role sahiptir. İran–Irak savaşında hayatını kaybeden ailelere yardım için kurulan vakıflara vergi muafiyetleri ve ekonomik destek, kolaylıklar sağlanmıştır. Bu vakıflar devlet organlarıdır. Petrol gelirleri bu muafiyetler ve avantajlı durumlardan dolayı bu vakıfların elindedir. Petrol gelirlerinin %85'i devlet kontrolündedir. %40'ına doğrudan, %45'ine vakıflar aracılığıyla sahip olunmuştur. %15 özel sektör ise Batı'da eğitim görmüş muhafazakâr iş adamlarının elindedir. Yaşanan siyasi krizler neticesinde çeşitli ambargolara maruz kalsa da İran, körfezlerin aracılığı ile bu ambargolardan minimum zarar görmeyi başarmıştır. Ülkenin başlıca petrol rafine tesisleri Tebriz, Şiraz, İsfahan ve Abadan'dır. Özellikle enerji kaynaklarına yönelik projeler yöneten ülke, bölgesel gücünü de arttırmayı amaçlamaktadır. Coğrafi konumu itibarı ile ihracat dışında enerji kaynaklarının ulaşımında da köprü görevi görmektedir ve bu da siyasi arenada elini oldukça güçlendirmektedir.³³

İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı ABD öncülüğündeki BM Güvenlik Konseyi İran'a yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırım kararları İran'ın bankacılık sektörü ve İran ile ticaret yapan uluslararası firmaları ve bankaları da etkilemiştir.³⁴ Nükleer kriz

³² Kahraman, a.g.e., s. 18

³³ Mahdi Azhdargharehaghaji, *Türkiye İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü*, Sosyal bilimler Enstitüsü, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 32

³⁴ Azhdargharehaghaji, a.g.e.,s.35

çerçevesinde ABD'nin İran politikası ambargo uygulamak, ilişki koparmak ve rejim değişikliği esaslarında şekillendiği görülmektedir. AB, İran politikasını, rejim değişikliğinin yerine iç ve dış politikada reform talebi temelinde yürütmeyi istemiştir³⁵. 2015 yılında nükleer müzakereler olumlu sonuçlandı ve obama yönetimindeki ABD, AB ve İran arasında anlaşma sağlandı.2017 yılında Trump yönetimindeki ABD, nükleer anlaşmadan desteğini çekti. ABD yeni bir ambargo için şartları belirliyor. Trump, Tahran'a yönelik ambargo uygulamasına kademeli olarak başlanacağını belirterek 3 ve 6 aylık dönemin sonunda uygulamaların tüm sertliğiyle yürürlüğe gireceğini söyledi.³⁶

Küresel anlamda strateji belirleme gücünü elinde tutan ABD, İran'a uyguladığı ekonomik ambargolara karşın, AB ile İran'ın arasında ikili ticaret ilişkiler yıllara paralel olarak istikrarlı artış göstermiştir³⁷. Nitekim 2012 yılında uygulanmaya başlanan ambargonun 2016 yılında kaldırılmıştır. Ambargonun kalkmasıyla İran'ın uluslararası piyasadaki bloke koyulan yüz milyar dolar parası serbest bırakılmıştır. İran Obama döneminde çıkan bu ambargo sürecinde çok büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Petrol fiyatlarındaki aşırı düşüş ülkenin para birimine aşırı değer kaybettirmiş ve enflasyona sebep olmuştur. Devlet politikası olarak özel sektörü kuvvetlendirmek istemektedirler. Petrol haricindeki ihraç ürünleri artırıp gelir getirici üretim alanlarına yönelmeyi planlamışlardır. Petrol gelirlerine bağımlılığı azaltmak istemektedirler.

İran, ekonomik ve sosyal sorunların çözümü yönünde özelleştirme plânları yapmaktadır. Büyük oranda ithal ikamesine dayanan ekonomiyi verimli bir şekilde yapılandırmak istemektedir. İran petrol gelirlerine bağımlılıktan kurtulmak, petrol dışı malların ihracatını artırmak ve petrol dışı ürünleri çeşitlendirmek istemektedir. İran ekonomisinin petrole dayalı yapısının kırılarak sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla, son yıllarda elde edilen petrol gelirlerinin bir kısmı petrokimya gibi sektörlerin gelişimine aktarılmaktadır. Petrol dışında başlıca sanayi dalları: mücevherat, halıcılık, kimya, makine, gıda işlemedir.³⁸

Türkiye Cumhuriyeti ile İran arasındaki ilişkileri 3 dönemde ele almak mümkündür. Bu dönemler:

³⁵ Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", Dünya Gündemi Gazetesi, 28 Ekim-4 Kasım 2007, s.12.

³⁶ İran'a uygulayacak ambargo AB'li ülkelerde tepkilere neden oldu, <http://www.haberturk.com/irana-uygulayacak-ambargo-abli-ulkelerde-tepkilere-neden-oldu-1957401-ekonomi>, (Erişim tarihi:10.07.2018)

³⁷ Aydın, a.g.e., s. 8.

³⁸ Kahraman, a.g.e., s.61

1. 1923 – 1960 Arası
2. 1960 – 1979 Arası
3. 1979 ve Sonrası

2.1.1. 1923-1945 Dönemi

Verilen mücadeleler sonucu ilan edilen cumhuriyet ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti–İran ilişkileri de gelişim göstermiştir. Geçmişin siyasi izlerinin varlığı süreci ağırlaştırırsa da iki ülke de ilişkilerin iyileşmesi adına aynı umut içerisindeydi. İlişkilerin iyileştirilmesi adına ilk adım ülkelerin kullanılmasından rahatsızlık duydukları bazı terimlerin taraflar tarafından kullanılmaması konusunda anlaşılması ile atılmıştır. Türkiye, İran'ın İran'ı küçük düşürdüğünü düşündükleri “acem” kelimesini kullanmayacağı bildirirken İran da Osmanlı İmparatorluğu değil Türkiye Cumhuriyeti ibaresini kullanacağını açıklamıştır³⁹.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1924 yılı içerisinde hilafet kaldırılmıştır. Bu da birçok İslam ülkesi tarafından tepki ile karşılanmıştır. İran ise bu konuda bir tepki vermeye gerek duymamış ve birçok İslam ülkesinden farklı bir tutum sergileyerek gündemine almamıştır⁴⁰.

Dönemin koşulları itibarı ile iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli aşama kaydedildiğinden söz etmek mümkün olsa da bugün bir değerlendirmede bulunulduğunda cumhuriyetin ilk yıllarında konuya ilişkin çok küçük gelişmeler yaşandığından bahsetmek mümkündür. İlk yıllarda iki ülke arasında herhangi bir hukuki antlaşma imzalanmamış, yalnızca iyi niyet gösterilerinde bulunmuşlardır. Bu durum başlıca sebebi de geçmişin izleridir. Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi hanedanlığı arasında yaşanan savaşlar iki ülke toplumlarının birbirlerine olan bakış açılarını olumsuz etkilemiştir. Ancak yeni kurulan bu iki ülke iyi niyetli tutumlarına devam etmişlerdir. Bunun en büyük göstergelerinden biri de Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülkenin birbirlerine uyguladıkları politikaların aksine 1924-1925 yıllarında Doğu İran'da gerçekleşen Türkmen isyanına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin İran topraklarına yönelik herhangi bir girişimde bulunmamasıdır. Yüzyıllardır süren Şii- Sünni anlaşmazlığı bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Bölge ülkeleri bu mezhep ayrımından dolayı birbirlerine mesafeli yaklaşmışlardır. Ayrıca 1.

³⁹Meliha Anbarcıoğlu, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar**, Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri Dergisi, 1938, s.7

⁴⁰İskender Gökalp, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Arba Yayınları, İstanbul, 1990, s.34

Dünya Savaşı'ndan sonraki konferanslarda İran Türkiye'den toprak talebinde bulunmuştur. Türkiye uzun yıllar İran'a bu olay nedeniyle mesafeli yaklaşmıştır.⁴¹.

İki ülke arasındaki iyi niyet göstergeleri sürse de İran'da etkinliğini giderek arttıran Rıza Han sırasıyla savunma bakanlığını ve başbakanlığı ele geçirmiştir. Bu yükselişinde İngilizlerden önemli destek almıştır ve edinmiş olduğu mevki itibarı ile de İngiltere'nin çıkarlarına ters bir dış politika seyretmesi mümkün olmamıştır. Bu da Türkiye – İran ilişkilerini hızlı gelişim göstermesindeki en büyük etkenlerden birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye topraklarının çoğunluğu yabancı işgalinden düşerken savaşa girmemesinin karşısında İran da ciddi kaosa sürüklenmiştir. İran'ın o dönemdeki durumunu Rıza Han aşağıdaki gibi ifade etmiştir⁴²:

“Burası hakikaten bir memleket değildi, çünkü bir zamanlar mağrur bir memleketin bu isme layık olacak hiçbir merkezi hükümeti yoktu. İran'ın büyük bir kısmı mahalli kabile reislerinin elindeydi ve Ahmed Şah'a gösterdikleri sadakat sadece görünüşte olup, onu mevcudiyetini devam ettirecek kadardır; hakikatle kendi mıntıklarında istedikleri gibi hareket ediyorlardı ve böylece halkın sefaletini artırıyorlardı. Bir ordu mevcut değildi ve İran'a bağlı bir ordu bile yoktu; kanun ve nizam ortadan kalkmıştı, İranlı mahkemeler yoktu, olanlar sadece din adamlarının ve kabilelerinin mahkemeleriydi. Memleketin büyük kısmında hâkim olan en kuvvetlinin kanunu idi. Yağmacılar yağma ediyor ve halk da eziliyordu.”⁴³

Aynı dönemde Türkiye'de bir köy araması sırasında jandarmaya açılan ateş ile başlayan Şeyh Said İsyanı önemli hasarlar bırakmıştır. Başta küçük bir vaka zannedilen olay giderek büyümüştü. Uzun bir hazırlık neticesinde bu ayaklanmanın başladığı ancak planlama hataları nedeni ile ani ve erken geliştiği ortaya çıkmıştır. Bu isyanın temel amacı bilindiği üzere Doğu Anadolu topraklarında bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır⁴⁴.

Türkiye devleti silahlı kuvvetleri isyancıları kısa sürede bastırmıştır ve Şeyh Sait İran'a kaçmak üzereyken sınır yakınlarında yakalanmıştır. Fakat Şeyh Sait'in oğulları Abasettin ve Ali Rıza sınırı geçmişler ve yanlarındaki çok sayıda isyancıyla İran'a kaçmışlar ve İran'dan sığınma talep etmişlerdir. Daha sonra Şeyh Sait'in oğullarının sığınma talebi İran tarafından olumlu karşılanmayınca silahlarını teslim

⁴¹ Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Özge Yayınları, Ankara, 1982, s.211

⁴² Polat Kara, **Türkiye – İran İlişkileri (1923 – 1960)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 16, **(Yayımlanmış Doktora Tezi)**.

⁴³ Kara, a.g.e.,s.16

⁴⁴ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Anılar**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, Ankara, 1975, s.315.

etmeyip İran silahlı güçleriyle çatışmaya girmişlerdir. Bu çatışmada Şeyh Sait'in oğlu Abasettin ölmüş diğer oğlu Ali Rıza tutuklanmıştır. Ali Rıza daha sonra serbest bırakılmıştır. Bu olaylardan sonra sınır bölgesinde hareketlilikler son bulmadı ve isyana kalkan tüm kürt gruplar İran'a kaçmaya devam ettiler⁴⁵.

Aynı dönemde Türkiye ile Rusya arasında da 17 Aralık 1925 tarihi itibarı ile karşılıklı saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma 3 maddeden oluşmuştur ve bu maddeler şunlardır⁴⁶:

1. Taraflardan birisi üçüncü bir ülkenin askeri saldırısına maruz kalır ise diğer taraf tarafsızlığını ilan edecek ve söz konusu ülkenin toprak bütünlüğüne saygı duyacaktır.
2. Taraflar, diğer tarafın aleyhine bir antlaşma içerisinde yer almayacak, diğer ülkelerde bu duruma yönelik siyasi bir iş birliği içerisinde bulunmayacaktır.
3. Bu antlaşma 3 yıl boyunca geçerlidir ve şayet 2,5 yılın sonucunda taraflar antlaşmayı fesih etme talebinde bulunmazlar ise sözleşme otomatik uzar.

Bu antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetteki gücünü arttırmıştır. Bölgede önemli faktörlerden birisi olan İran da bu antlaşmanın ileriye dönük sonuçları düşünerek Türkiye ile ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiştir. Ancak 1930 yılına gelindiğinde III. Ağrı İsyanı oldukça şiddetlenmiş, bu da iki ülke arasındaki gerilimin artmasına ve ilişkilerin kopma noktasına gelmesine yol açmıştır. 1926 yılından beri devam eden bu isyan, büyük sonuçlar doğurmasa da devlet yönetiminin dikkatinin bu alana yönelmesine ve halk içerisinde huzursuzluk yaşanmasına yol açmıştır. Bu isyan ile ilişkili olarak iki ülke arasında gerilimin artmasının temel sebebi ise isyancıların İran sınırına ihtiyaç duydukça rahatça geçebilmeleri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, İran yönetiminin tutumundan memnun olmamış ve isyanın sürmesinde İran'ın da rol oynadığının altını çizmiştir⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi hanedanlığı arasındaki son savaş 1823 yılında gerçekleşmiştir. O tarihten itibaren geçen 100 yılı aşkın sürede iki ülke arasında toprak bütünlüğüne yönelik bir sorun yaşanmasa da sınır bölgesinin iki tarafında da yaşam süren Kürtler sık sık iki ülke ilişkilerinde sorun ortaya çıkartmıştır. Şüphesiz bu sorunun ortaya çıkmasındaki ana unsur da sınır bölgesindeki denetim yetersizliğidir. Bu bölgede yaşayan aşiretler diledikleri gibi

⁴⁵ Soyak, a.g.e., s.316

⁴⁶ Resmi Gazete, 24.02.1926

⁴⁷ Gökalp, a.g.e., s.42

sınırın iki tarafına da giriş çıkış yapabilmekteydi. Bu da yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgesinde yaşanan isyanlar neticesinde İran ile karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu duruma çözüm getirme amacı ile iki ülke arasında 1932 yılında sınır antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma üç maddeden oluşmaktadır ve içeriği şunlardır⁴⁸:

1. Türkiye – İran sınırı (en ince detayına kadar).
2. İki ülke arasındaki sınırın arazisel çizimi için çizim komisyonu oluşturulacaktır.
3. Komisyon, ikisi Türkiye Cumhuriyeti'nin ikisi İran'ın atadığı 4 temsilciden oluşacaktır. Komisyon, yıl içerisinde bir araya gelecek çalışmalara başlayacaktır. Masraflar ise iki ülke tarafından eşit olarak karşılanacaktır.

Antlaşma doğrultusunda iki ülke gerekli tüm mühimmatı karşılamak ile yükümlüdür. Ayrıca komisyonun ihtiyaç duyacağı çalışanlar da bu mühimmata dâhildir. Bunun yanı sıra sınırı belirlemek amacı ile yerleştirilen tüm malzemelerin korunması da iki ülke tarafından gerçekleştirilecektir. Çizimin tamamlanmasının ardından haritalandırılacak ve iki ülkede de birer nüshası bulunacaktır⁴⁹.

1935 yılına gelindiğinde Türkiye, Irak ve İran üçlü antlaşma üzerinde mutabakata varmıştır. Bu antlaşmaya Afganistan'ın da dâhil olabileceği üzerinde görüşülmüş ancak sonuca varılamamıştır. Bu üç ülke arasındaki antlaşma ise doğrudan imzalanarak resmiyete dökülememiştir. Bunun temel sorumlusu Irak'tır. 1 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de bir araya gelen ülke temsilcileri, Afganistan ve Suudi Arabistan'ın da katılabileceği pakt üzerinde görüşmeler yapmıştır. Ancak Irak, İran ile yaşadığı sınır sorunları sebebi ile imzaların atılmasını ertelemek istemiştir. Türkiye ise bir an önce imzaların atılarak dış ilişkilerde yeni bir adımın sonuca bağlanmasını istemekteydi. Bu süreçte Irak'ın süreci yavaşlatmasının altında yatan bir diğer sebep, Arap ülkeleri ile olan bağının kopmasından duyduğu endişeydi. Bu sebeple de pakta Arap ülkelerinin dâhil edilmesini arzulamakta, imzaların bu durumda atılması hususunda diretmekteydi. Afganistan ise Suudi Arabistan'ın söz konusu ülkelere sınır komşusu olmadığını bu sebeple pakta yer almasını doğru bulmadığını belirtmiştir. İran da hem Afganistan'ın hem de Suudi Arabistan'ın pakta yer almasında bir sakınca görmediğini ancak bu durumun bir sonuca varması gerektiğini de dile getirmiştir. Sonuç olarak 1935 yılının kasım ayında Afganistan

⁴⁸ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi Yayınları, Ankara, 1976, s.90

⁴⁹ Kara, a.g.e., s.130.

pakta yer alma talebini resmileştirmiştir. Suudi Arabistan'ın ise bu yönde bir girişimi olmamış, söz konusu ülkeler de bu tutum karşısında Suudi Arabistan'a herhangi bir davette bulunmamıştır⁵⁰.

Bu mutabakatın ardından antlaşmaların imzalanması için 1,5 yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu süre sonucunda 1937 yılının nisan ayında Irak ile İran arasındaki antlaşmaya ilişkin taslak hazırlanır ve hem Irak hem de İran hükümeti tarafından incelenir. Bu dönemde taslağın bir nüshası da Türkiye'ye gönderilir. Türkiye'den antlaşmanın imzalanmasına yönelik destek mesajı yayımlanırken Irak bu çabaya teşekkür eder. İran ise taslağın %80 oranında memnuniyet uyandırdığını geri kalan %20'lik kısım için ise görüşme yapılması gerektiğini belirtir. Nihayetinde de Türk hükümetinden görevlendirilen Tefik Rüştü Aras'ın arabuluculuğu ile birlikte Irak – İran Sınır Antlaşması 1937 yılının temmuz ayında Tahran'da imzalanır⁵¹.

Harita 2. Sadabad Paktı⁵²

Bu antlaşmadan 4 gün sonra 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın yer aldığı Sadabad Paktı antlaşması imzalanmıştır. Uzunca bir süre tartışmalar yaşansa da Suudi Arabistan pakta yer almamıştır⁵³.

⁵⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s.217

⁵¹ Soysal, a.g.e.,s.218

⁵² <https://kpssdelisi.com/question/ataturk-donemi-dis-politika-1923-1938-arasi-gelismeler/> (Erişim Tarihi:05.07.2017)

Sadabad Paketi'nin imzalanmasının ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin tekrardan kopma noktasına geldiği görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı süreci içinde Türkiye savaşın dışında kalmak için gayret ederken; Şah da Almanya yanlısı bir tutum sergilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda İran, Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İran'ın işgali Türkiye'nin Sovyet endişesinin artmasına neden olmuştur. Savaşın ardından Sovyet işgalinin ortadan kalkmasıyla ilişkiler tekrar normalleşmiştir. Ancak savaş sonrasında Türkiye'nin eksenini batıya doğru kaydırması ve NATO üyeliği gibi faktörler, bu dönem içinde İran yönetimindeki Musaddık'ın batı karşıtlığı ve Sovyet sempatisi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB ve ABD arasında başlayan soğuk savaş dönemi, her iki ülkenin de farklı tarafta olmaları iki ülke arasında da soğuk savaşın politik ekseninde ilişkiler kurmasında etkili olmuştur⁵⁴.

İran demiryollarının açılışının gerçekleştiği tarihte Mustafa Kemal Atatürk telgraf çekerek tebrik etmiştir. Rıza Şah da karşılığında teşekkür telgrafı çekmiştir⁵⁵. Bu Mustafa Kemal Atatürk ile İran Başbakanı Rıza Şah'ın son görüşmesi olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi olarak vefatının açıklanması ile birlikte birçok ülkeden başsağlığı ve üzüntü mesajları alınmıştır. Bunların içerisinde şüphesiz İran da vardır. Bununla yetinmeyen Rıza Şah, ülkede bir aylık resmi yas ilan eder. Bayraklar da cenaze töreni süresince yarıya indirilmiştir⁵⁶.

Türkiye ile ilişkiler olumlu bir seviyeye gelmiş olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye ve İran'ın arasındaki ilişkilerin tekrar zayıfladığı görülmektedir. Her iki ülke de bölgesel ve uluslararası düzeylerde kendi sorunlarının üzerine yoğunlaştığını belirtmek gerekir⁵⁷. Bu dönemde Türkiye mülteciler tarafından yoğun bir iltica talebi ile karşılaşır. Mültecilerin tamamını ülkeye kabul edemeyeceğimizden kamplar oluşturulur. Bu kamplarda Alman'ından Bulgar'ına, Rus'undan Fransız'ına birçok Avrupalı mülteci yer alır.

Savaş başlamadan önce İran dünyada yaşanan siyasi gerilim konusunda oldukça endişeliydi. Rıza Şah, Almanya ve İtalya sempatisini olmasına karşın savaş fikrinden uzaktı. Fakat Almanya Rıza Şah'ın ilgisini çekecek bir politika ile

⁵³ Soysal, a.g.e., s.218

⁵⁴ Beril Dedeoğlu, Orta Doğu Üzerine Notlar, Derin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 49-51.

⁵⁵ Bilal Şimşir, *Atatürk Dönemi – İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.106

⁵⁶ Şimşir, a.g.e.,s.107

⁵⁷ Abdullah Yegin, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, *SETA, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı Araştırmaları*, 2013. 28, 17-25, s. 19.

İran'a yaklaşmıştır. Bölgedeki zengin petrol yataklarının ve ticaret potansiyelinin bilincinde olan Almanya, İran ile ilişkilerini güçlendirerek en yüksek faydayı sağlama amacı ile hareket etmekte idi. İlişkiler o denli kuvvetlendirilmiştir ki İran'ın dış ticaretinde Almanya %41'lik pay elde etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Almanya'nın toparlanma sürecinde iki ülke arasındaki gerek ticari gerek dostluk antlaşmaları imzalanarak ilişkiler pekiştirilmiştir. Özellikle Hitler'in başa gelmesi ile birlikte ilişkiler hız kazanmıştır. Bunu İran'ın dış ticaret hacmindeki Almanya'nın yatırımlarını inceleyerek de görmek mümkündür. Öyle ki 1933 yılında Almanya'nın İran dış ticaretindeki yatırımı 27 milyar markın üzerindedir. Bu rakam 1936 yılında 35 milyar markın üzerinde çıkarken 1937 yılında 84 milyar marka yaklaşmıştır. İzleyen savaş öncesi iki yılda ise İran'ın bir numaralı dış ticaret yatırımcısı Almanya haline gelmiştir⁵⁸.

Sovyetler Birliğine karşı hem İran hem de Türkiye ihtiyatlı davranıyor ve SSCB'nin yayılmacı olduğunu düşünüyor. Hem İran hem de Türk tarafı savaşın Almanya ve İtalya tarafından kazanılmasını istiyorlardı. Türkiye, İran'dan daha fazla seviyeli ve mesafeliydi SSCB'ye karşı. Türkiye savaş taraflarının ikisine de eşit mesafedeydi. İran Türkiye gibi tarafsız kalamıyordu.⁵⁹

8 Ağustos itibarı ile İngilizler, ABD'nin İran'ı işgal ettiğini ve bunu Türk hükümetinin de onayladığını ifade etmelerini isteyen bir telgraf ile Türk hükümetine ulaştırmışlardır. Birkaç gün sonra da hem İngiliz hem de Sovyet yetkililer Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını ve bu konuda güvence verdiklerini bildirirler. Türkiye'ye verilen bilgilerden meselenin İran'daki Alman yetkililerin sınır dışı edilmesi amacı üzerine olduğu da anlatılmıştır. Türkiye'ye karar vermesi için zaman tanımaya karar veren İngilizler, yine de sürecin çok uzamaması ve cevaplandırılması zor sorular ile karşı karşıya kalınmaması konusunda fikir yürütmüştür. 26 Ağustos tarihinde İngilizler İran'ın güneyine, Sovyetler de İran'ın kuzeydoğusuna yönelerek işgal etmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye, ağır eleştiriler getirmiştir. Hatta İngiliz ve Sovyet Birlikleri arasında Türkiye'nin İran'ın toprak bütünlüğünü koruma amacı ile İran'a askeri destek vereceği konuşulmaya başlanmıştır⁶⁰.

1941 yılında İran'ın işgal edilmesinden sonra Türkiye İran ile ilişkilerini dondurmuştur. İlişkilerin dondurulmasının nedeni; İran'ı, hükümetin veya Rıza Han'ın değil İngilizlerin yönetmesidir. Türkiye İngilizlerle Kaşkay Türkleri meselesi

⁵⁸ Ahmet Annaberdiyev, **İran Türkmenleri (1881-1979)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.59.

⁵⁹ Annaberdiyev, a.g.e., s.62

⁶⁰ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.152.

yüzünden karşı karşıya gelmiştir. İngiltere yarı özerk konumda olan Kaşkar Türklerinin Nazi Almanyası ile bağlantılı olduğunu düşünüyor ve onlara karşı sıkı önlemler alıyordu. Türkiye’de o dönemlerde savaş dönemi olduğu için milliyetçi duyguların kuvvetli olduğu bir akım vardı. Türk hükümeti İran’da yaşayan Kaşkar Türklerinin de problemleri ile de ilgileniyordu.⁶¹

İkinci Dünya Savaşı süresince, Türk-İran ilişkilerinin İran’ın İngilizlerle Sovyetler tarafından işgal edilmesi nedeniyle dondurulduğu görülmektedir. Eski olumlu tutumlar kaybolmuştur. Özellikle Sovyetlerin bölgede yaşayan Kürtlere yönelik ayrılıkçı politikaları sebebiyle Türkiye’nin uzak durmayı yeğlediğini söylemek mümkündür⁶².

2.1.2. 1945 – 1979 Dönemi

İki ülkenin ilişkileri İkinci Dünya Savaşı’nın son bulması ile birlikte de devam etmiştir. Sovyetler Birliği, her iki ülkeyi de tehdit etmiş, bu da iki ülkenin Batı blokuna yanaşmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliğinin tehdidi altında olan hiçbir komşu ülke ile sorun yaşamak istemeyen Türkiye, Yunanistan’ın ardından İran ile de soruna yol açabilecek konularda çözüm arayışı içerisine girmiştir. Buna rağmen iki ülke ilişkilerinde önemli aşamalar kaydedilememiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler şunlardır:⁶³

1. Amerika Birleşik Devletleri’nin İran’a sergilediği dış politika tutumunun Türkiye ve Yunanistan’a göre daha keskin olması.
2. Sovyetler Birliğinin açıktan tehdit ettiği İran ve Türkiye’nin iş birliği içerisinde bulunması için İran hükümetinin öncelikli olarak kendi güvenliklerini sağlama isteği. Bunun başlıca sebebi de kendi güvenliğini sağlamadan bu iş birliği içerisinde yer alması mevcut tehditleri daha da arttıracığına yönelik inancın hâkim olması.
3. Türkiye, Sovyetler Birliğinin tehdidi karşısında Batı blokuna yanaşmıştır. Aynı dönemde İran ile İngiltere arasındaki petrol krizi ise bir sonuca bağlanamamıştır. Bu süreçte Türkiye’nin İran ile iş birliği içerisinde olması Batı bloku ile sorun yaşamasına yol açabileceğini düşündürmüştür. Bu da ilişkilerin gelişim göstermesini yavaşlatmıştır.

⁶¹ Deringil, a.g.e., s.155

⁶² Kara, a.g.e., s. 49.

⁶³ Deringil, a.g.e., s.157

4. İki ülkenin kendi iç unsurlarının etkisi de büyüktür. Tarihin izlerinden tam olarak aranamayan iki ülke, bünyelerinde karşı ülkeye sempati duyanlar kadar soğukluk duyan yetkilileri de barındırmıştır. Bu da kararlı adımların atılmasında önemli bir engel olmuştur.
5. Askeri anlamda İran İngiliz işgalinden sonra çok zayıf duruma düşmüştür. Türkiye'nin kendisinden güçlü olduğunu düşünen İran, güçlü bir Türkiye güçsüz bir İran'a karşı ilişkilerde söz sahibi olur fikriyle ikili ilişkilerde çekingen davranmıştır.

Türk–İran ilişkileri çerçevesinde iki ülke arasında Musaddıq döneminde cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler Türk–İran Dostluk Cemiyeti adını almış ve şu amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır⁶⁴:

- İki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmek.
- İki ülke arasındaki kültürel faaliyetleri geliştirmek.
- İki ülke arasındaki eğitim faaliyetlerini geliştirmek.
- İki ülke arasındaki turizm faaliyetlerini geliştirmek.

1960 yılının temmuz ayında Moskova'ya ziyarette bulunmayı planlayan Adnan Menderes, bu ziyaretin İran ile ilişkilere zarar vermemesi adına öncelikli olarak İran'a bu ziyaretin gerekçelerini anlatmıştır. Herhangi bir antlaşma amacı ile hareket edilmediğini bildirilmiştir. Yine de Şah bu açıklamalardan tatmin olmaz ve büyükelçiye sorguya çekmiştir nihayetinde iki ülke arasında sorun oluşmadan olay sonuçlandırılmıştır⁶⁵.

1964 yılında ticari ilişkilerini geliştirmek isteyen ülkeler RCD'i (Kalkınma için Bölgesel İş birliği Teşkilatı) kurdular. İran ve Türkiye de bu ülkeler arasındaydı. İslam Konferansı Örgütü'nün kurulmasından sonra RCD yürürlükten kalkmıştır.

1970'li yıllarda uluslararası arenada petrol piyasasının yükselmesi önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bu durumun, İran'da olumlu gelişmelerin yaşanmasına ve petrol gelirleriyle ülke ekonomisinin kalkınmaya başlamasına yol açtığını belirtmek gerekir. Fakat kültürel ve sosyal alanda çifte standardın gerçekleşmesi, ekonomik alanda da kendisini göstermiştir. Burada dikkat çeken, Tahran yönetiminin azınlıkların olduğu ve ekonomik anlamda varlık gösterdiği alanlardan ziyade Farsların yoğun yaşadığı yerlere yatırım yapma durumudur.

⁶⁴ Deringil, a.g.e., s.157

⁶⁵ Gönübol, a.g.e., s. 102

İran'da yaşayan azınlık gruplarının genellikle çiftçilik ve tarım yaptıkları görülürken; Farslar endüstri sektöründe çalışmışlardır. Tahran yönetiminin de endüstri alanlarına yoğun yatırım yaparak aradaki gelir açığının daha fazla büyümesine sebep olduğu görülmüştür. Ayrıca Farsların bu avantajlarının diğer alanlarda da görüldüğünü söylemek gerekir. Özellikle okur-yazar oranları, kişi başına düşen hekim-hemşire sayıları, elektrik olan ev sayısı gibi konularda Kürt, Azerbaycan, Beluç ve Arap eyaletlerine göre Farsların yoğun yaşadığı eyaletlerde açık farkla üstünlükleri vardı. Bu azınlık gruplarının bütün bu dezavantajlarının karşısında bir de paylaşılan bütçeden en küçük payı aldıkları görülmektedir⁶⁶.

1925 yılından 1979 yılına kadar yönetimde olan iki Pehlevi şahının, ülkenin modernleşme ve kalkınabilmesi için çeşitli politikalar izlemiştir. İzlenen bu politikaların Fars etnik grubunu devlet yönetimi ve sosyal yaşamın her alanında aktif duruma getirmiştir⁶⁷. Bu politikalar ile diğer etnik grupların, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanda baskı altında kalmışlardır. Bu durum da etnik grup kimliklerinin bir adım öne çıkmasına sebep olmuştur. İranlı olma üst kimliğe karşı bağlılığın yoğun bir şekilde yaşandığı o dönemlerde dayatıldığı görülen Fars etnik kimliğine dayanan üst kimlik, toplumun daha çok kendi kimliğine dönmesine yol açmıştır⁶⁸.

2.1.3. 1979 ve Sonrası

İslam Devrimi İran'da yepyeni bir düzen ortaya çıkarmıştır. 2500 yıllık İran devlet geleneği kökünden sarsılmıştır. Dış ülkelerde İran'a karşı antipatik bakışlar meydana gelmiştir. İslam Devrimi'nden sonra mücadeleyi kaybeden içerideki diğer siyasi gruplar ve ABD, SSCB, Irak ve İsrail, İran'da tekrardan söz sahibi olup avantaj kazanmak için mücadele vermişlerdir.⁶⁹

Türkiye ile İran arasındaki rejim farklılıklarının süreklilik arz eden bir soruna dönüştüğü görülmektedir. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana yürüttüğü batılılaşma ve demokratikleşme hareketlerinin karşısında, İran, Şahlık döneminde

⁶⁶ Yunus Eroğlu, Demografik Özelliklerin İran Jeopolitiğine Etkisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 50, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

⁶⁷ Gülara Yenisey, İran'da Etnopolitik Hareketler: 1922-2004, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 151.

⁶⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 51.

⁶⁹ Cengiz Çandar, **Dünden Yarına İran**, İstanbul, Yalçın Yayınları, 1981, s.96.

totaliter bir rejim ile yönetilmiştir. Ardından 1979 İran İslam Devrimi ile köktendinci bir İslami rejimin hakim olduğu görülmüştür⁷⁰.

1979 yılının mart ayında İslam cumhuriyeti kurulduktan sonra anayasa için çalışmalar başladı. Ülkede tam bir istikrar sağlanamadı. Ülkedeki farklı etnik grupların yaşadığı farklı şehirlerde ve eyaletlerde birtakım çatışmalar yaşanıyordu. Dış güçler bu çeşitli ayaklanmaları destekliyor ve kışkırtıyorlardı. 4 Kasım'da Tahran'daki ABD elçiliği bir grup öğrenci tarafından basıldı ve elçilik çalışanları rehin alındı. İran bu baskından sonra uluslararası camiada krizin ortasında buldu kendini. ABD İran'ın mal varlıklarına el koydu. İran da ABD'ye petrol satışını yasakladı ve ABD'ye olan borcunu ödemeyeceğini açıkladı. ⁷¹.

ABD büyükelçiliğinin işgali, Bazargan hükümetinin sonunu getirmiş, bu da İran lehine olan bir gelişme olmuştur. Bazargan hükümetinin çekilmesiyle ABD ve Sovyetler Birliği, İran'a müdahale hakkı tanıyan anlaşmayı tek taraflı olarak fesih etmiştir⁷².

İslam Devrimi'nden önce İran dış politikası ABD ve Batılı güçlerin istekleri ve Fars kültürü ile şekilleniyordu. Devrimden sonra İran Batı'yı müttefik ve dostluktan çıkarmıştır. Kötülüklerin sebebi ve nedeni olarak ABD ve Batılı devletleri görüyordu ⁷³.

İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın dış politikası ve yaklaşımları Batılı güçlere karşı nasıl değiştiyse ABD ve Batılı ülkelerin İran'a bakış açısı da diğerine paralel olarak aynı şekilde değişmiştir. CIA⁷⁴ eski başkanı James Woolsey devrim sonrası İran'ı ABD'nin yeni ana düşmanı olarak isimlendiriyor. İran için "Külleri tarihin tozlu sayfalarında yer alması gereken fanatik, teokratik, totaliter bir devlettir." diyor.⁷⁵

İran topraklarında devrimden önce İngiliz ve ABD'lilerin çok sayıda yatırımları ve şirketleri vardı. Batı ülkeleri bu yatırımlarına çok önem veriyorlardı ve Şah'ı sonuna kadar destekliyorlardı. Şah ise Batılı müttefiklerinin yardımıyla hem ülkesinde hem de bölgede istediği gibi hareket edebiliyordu⁷⁶.

⁷⁰ Gökhan Çetinsaya, *Türk-İran İlişkileri, Türk Dış Politikasının Analizi*, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 2004, s. 221

⁷¹ Çandar, a.g.e., s.107.

⁷² Çandar, a.g.e., s.108.

⁷³ A. Kemal Ceylan, *Çılgık Çılgığa İran*, İstanbul, Yeni yüzyıl Yayınları, 2009, s.49.

⁷⁴ Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)

⁷⁵ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2009, s.150.

⁷⁶ Ceylan, a.g.e., s. 44

Devrimden sonra İran çevre ülkelere rejimini yaymak için politikalar yürütmüştür. Şii nüfusu yoğun ülkelere kendi rejimini kabul ettirip Şii anlayışa sahip devlet yönetimleri kurdurtmak istiyordu. En azından rejim değişikliği olmasa bile Şii halkın desteğiyle ülkeleri etkisi altına almak niyetindeydiler. Özellikle Türkiye'nin bu rejimi kabul etmesi İran'ın çok istediği bir hareket olurdu. Hem bu şekilde Hizbullah güçlenmiş olacaktı. Hem de İran topraklarında yaşayan Azeri Türk'ü halk milli duygulara kapılıp isyan etme ihtimali ortadan kalkacaktı.

Devrim öncesinde İran ABD ve Batı'nın çok önemli bir stratejik ortağı ve Körfezdeki taşeronuydu. Uluslararası arenada İran'ın çok sözü geçiyor ve Batı tarafından seviliyordu. Bu sevginin kaynağı ise petroldü. Devrimden sonra petrol şirketleri millileşti ve Batı'nın petrol şirketleri kapı dışarı edildi. Devrimden önce medeni ve örnek olarak gösterilen her türlü destek verilen İran'a karşı bakış açısı değişti⁷⁷. Devrim öncesi desteklenen İran devrim sonrasında yalnızlığa itiliyor, İran rejimi nasıl değiştirilir tekrardan eskiye nasıl döndürülür planları yapılmaya başlanmıştı. Bundan sonraki dönemlerde ise nükleer kriz sorunu ortaya çıkmıştı. İran'a Batı tarafından çok kapsamlı ambargolar uygulanmaya başlandı.

Türkiye İslam Devrimi'ne şüphe ile yaklaşmış fakat daha sonra devrimi tanımıştır. Batı'nın aksine Türkiye, İran'ı yalnızlığa itmek istememiştir. Ekonomik ilişkileri geliştirmenin yollarını aramıştır. İran'ın Batı'dan iyice kopup Sovyet yanlısı olmasından korkarak destek olmak istemiştir.⁷⁸

İran İslam Devrimi'nden sonra karşılıklı olarak Türkiye ve İran birbirlerine güven problemi yaşamışlardır. Türkiye'nin laik demokratik hukuk devleti yapısı İran'ı tedirgin etmiştir. İran'ın teokratik Şii devlet anlayışı ve Şii yayılcı politikaları da Türkiye'de endişe ile karşılanmıştır. İran ile Türkiye arasındaki Kürt azınlık ve sınır problemlerinin yanına bir yeni problem daha eklenmiş oluyordu böylelikle. İran'ın Şii rejimini ihraç fikri Türkiye dâhil bölgedeki diğer Sünni devletleri de korkutmuştur.⁷⁹ İran'ın Şii propagandası komşu olmasa da Suudi Arabistan'ı herkesten çok tedirgin etmektedir⁸⁰.

Türkiye, İran'la olan ilişkilerinin bozulmaması için girişimlerde bulunmuştur ancak ortaya çıkan İran-ABD geriliminin Türkiye'yi zor durumda bıraktığı

⁷⁷ Ceylan, a.g.e.,s. 48.

⁷⁸ Faruk Sönmezoğlu, **Türk dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s.222.

⁷⁹ Harp Akademisi, **Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s.74.

⁸⁰ Berna Gürkas, **Türkiye-İran İlişkileri**, Stratejik Öngörü, , Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.93

gözelemlenmiştir. Bu dönem içinde İran'daki rehine krizi sebebiyle ABD'nin İran'a karşı aldığı yaptırım kararına Türkiye katılmamıştır. 1980-1988 yıllarında yaşanan Irak-İran Savaşı'nda İran ile ilişkilerini bozmamış, savaş süresince "aktif tarafsızlık politikası"⁸¹ uygulamıştır⁸². Ancak İran devrimin ardından rejim ihracı politikası, PKK'ya vermiş olduğu destekle, Soğuk Savaş sonrasındaki dönem içinde Türk Cumhuriyetlerde yaşanan güç boşluğundan kaynaklı Türk-İran ilişkilerinin zaman zaman gerginliklere neden olduğu görülmüştür⁸³.

İran'ın dış politikası ve giderek radikalleşen İslami söylemleri ile bölgede 1990'lı yıllarda çok ağır sonuçlara neden olacak bir dışlanmanın içine girmeye başladığı görülmektedir 1990 sonrası süreçte Türkiye'de terör faaliyetleri artmıştır. Türkiye, PKK'lı teröristlerin İran'da yetiştikleri ve İran tarafından desteklendiklerini düşünüyordu. Özellikle Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit ettiği görülen PKK terör unsurlarına İran'ın vermiş olduğu destekle iki ülke arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmiştir⁸⁴.

1979 sonrasında Türkiye laik Batı tarzı hayat anlayışı çerçevesinde yaşamına ve ülke yönetimine devam ederken İran şeriat kurallarına dayalı Şii yayımlı politikası güderek mezhepçi bir anlayışla ülkesini yönetmekteydi. İki ülkede bu iki zıt fikirlerle karşı karşıyaydılar. Fakat aynı coğrafyada yaşamının verdiği zorunluluklardan dolayı iki ülke iş birliği ve dayanışma içinde olmuşlardır. İki ülke arasında rekabet vardı fakat iş birliği gelişmişti. Ülkeler bölgede etkin olmak niyetindeydiler ve birbirleri ile mücadele içindeydiler. Fakat iş birliği her zaman kaçınılmazdı.

Kısaca AKP öncesindeki dönem içinde İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin uzunca bir dönem sorunsuz ilerlediğini söylemek mümkündür. 2002 yılı öncesi dönem kapsamında ilişkilerin bozulmasına sebep olan gelişmelerse, İran'ın devrim ihracı politikası, PKK'ya olan desteği ve Sovyetlerin dağılması ile ortaya çıkan rekabet olarak sıralamak mümkündür⁸⁵. Yaşanan olumsuzluklarla beraber 1980'lerden itibaren iki devletin arasında günümüzdeki İran-Türkiye ekonomik ilişkilerini doğrudan etkileyen bazı iş birliklerinin söz konusu olduğu görülmektedir.

⁸¹Savaş durumunda taraflarla münasebetlerin daha çok ticari ve ekonomik olduğu, tarafların siyasi ve diplomatik mücadelelerine karışılmadığı bir dış politikadır.

⁸² Mehmet Tan ve Pelin Aliyev, 2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 2012, s.105

⁸³ Faruk Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.571.

⁸⁴ Engin Boztaş, Türkiye'nin İran Politikası (2002-2013), Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 37, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

⁸⁵ Tan ve Aliyev, a.g.m., s.105-108

2.2. AK PARTİ HÜKÜMETİNİN SIFIR SORUN POLİTİKASI VE İRAN İLE İLİŞKİLERİ

AK Parti yönetimi 2002 yılındaki seçimlerle tek başına iktidar olarak güçlü bir hükümet kurmuştur. Hükümet içerideki güçlü iktidarını ülke dışında da pekiştirmek istemiştir ve tamamen farklı bir dış politika analizine gitmiştir. Eskiden ülkenin hâkim dış politikası güvenlik odaklı, çevre ülkelerden devamlı tehditler geleceği düşünülen, korumacı refleksi bir yaklaşımdı.⁸⁶ Bu tarz bir dış politika yaklaşımı çevre ülkelerle ilişkilerin zayıflamasına neden oluyordu. AK Parti hükümeti komşularla sıfır sorun politikası geliştirerek ekonomik ve siyasi iş birliklerinin artmasını hedeflemiştir⁸⁷.

AK Parti hükümetinin sıfır sorun politikası ilk etapta uluslararası arenada birtakım fırsatların, şanslı durumların sayesinde başarılı olmuştur. İlk etapta Suriye ve İran ile iyi ilişkiler kurulmaya başlandı. Bu ABD'nin Irak'taki varlığı ile alakalıydı. Suriye- Türkiye ilişkileri o dönemde tarihinin en iyi dönemini yaşadı. Beşar Esad ve Tayyip Erdoğan karşılıklı ziyaretleri artırmışlardı. ABD'nin Irak'taki varlığı Şiileri Irak'ta güçlendirdi ve bölgede mezhep gerilimi yumuşadı. Bu ortamda Türkiye'nin Suriye ile İran ile ilişkileri gelişti ve Türkiye hareket kabiliyetini kuvvetlendirdi. Türkiye tüm taraflarla arası iyi olan bir oyuncuya dönüştü. İsrail ile Suriye arasında İsrail ile Hamas arasında arabuluculuk görevi görmüştür⁸⁸. Türkiye sıfır sorun politikası çerçevesinde arabuluculuk rolünü üstlenme fırsatı bularak bölgede etkili bir oyuncu olmaya çalışmıştır⁸⁹.

Sıfır sorun politikası sayesinde stratejik bir derinlik oluşmuştur ve Türkiye eskiden arasının bozuk olduğu ülkelerle sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

Fakat Arap Baharı ve Suriye iç savaşında Türkiye'nin aktif rol alması komşu ülkelerle sıfır sorun politikasını sonlandırmıştır. Gerçekten de Türkiye'nin Sıfır Sorun söylemiyle başlattığı Ortadoğu'da AB benzeri birlikler oluşturma hedefi ve "bölge ülkelerine model olma iddiası" Suriye krizi yüzünden yara almış, bu ülkelerin bazılarıyla deyim yerindeyse çatışmanın eşiğine gelmiştir. Bölge ülkeleri krizin başından itibaren Suriye konusunda uzlaşmaz iki cepheye ayrılmıştır. Bilindiği üzere, Suriye krizinde, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve Ürdün'ün yer aldığı Sünni-Selefi ve "Batı yanlısı" eksen BAAS rejiminin değişmesi; İran, Rusya, Irak ve

⁸⁶ Tarık Oğuzlu, **Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz**, ORSAM, Haziran 2012, Cilt:4, S.42, s.8

⁸⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, (erişim) <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> ,(Erişim Tarihi: 02.03.2017)

⁸⁸ Oğuzlu, a.g.e., s.13

⁸⁹ Ali Balci, **Türkiye'nin Dış Politikası Ve İsrail: 1990'lar Ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma**, Ortadoğu Etütleri, cilt:2, S.2, Ocak 2011, s.117

Lübnan'ın yer aldığı Şii ve "Batı karşıtı" eksen ise devamı yönünde aktif çaba göstermiştir.⁹⁰

Tarih boyunca iki ülke aralarında dini, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yönden etkileşim halindeydiler. Bu bağlar sayesinde ülkeler arasında bağlar kuvvetlenmiş ve diyaloglar gelişmiştir. İran ve Türkiye çok köklü devlet geleneklerine sahiptirler ve komşu olmaları münasebetiyle aralarında rekabet de olmuştur. Bu rekabet ortamında devletler birbirlerini zora sokacak ve kızdıracak hamlelerde bulunmuşlardır. Örnek olarak İran'ın PKK'ya destek vermesi ve Türkiye'nin bazı Ortadoğu politikalarında ABD ile beraber hareket ederek İran'ın aleyhine hareketlerde bulunmasıdır. Sonuç olarak iki ülke de birbirlerini kaybetmek istememektedirler. Aralarında ne kadar sorun olursa olsun diyalog yolunu tercih etmişlerdir.⁹¹

İki ülkenin farklı ülke yönetimleri ve yönetim anlayışları rekabet halinde olmalarına neden olmaktadır. Türkiye İran'ın Şii mezhep anlayışından ve şeriat sistemiyle yönetilmesinden çekinmektedir. İran da Türkiye'nin laik, demokratik ve özgür bir ülke olmasından çekinmektedir. Bu rekabet ortamına İran'ın nükleer programı da eklenince Türkiye daha temkinli hareket etmek istemiştir.⁹²

Türkiye, AK Parti dönemindeki Ortadoğu politikası kapsamında İran ile ilişkilerini yumuşak tutmak ve bölgede yaşanan gelişmeler ile doğrudan ilgilenme çabası içine girmiştir. Özellikle ekonomik anlamda iki ülke arasındaki karşılıklı çıkar ilişkilerinin karşısında İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle artan gerilim, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Bazı dönemlerde yaşadığı sorunların karşısında Türkiye, ABD ve Batı'yla uzun yıllardan bu yana bir müttefiklik ilişkisi yürütmektedir. Bu duruma Türkiye'nin NATO'ya olan üyeliğini de dahil etmek gerekir. Diğer taraftan 1639 yılı Kasr-i Şirin Antlaşması'ndan itibaren yaşanan bölgesel rekabete karşın hiçbir zaman sıcak çatışmaya girmemiştir. Bölgesel politikaları doğrudan etkileyecek ve Türkiye'nin enerji ihtiyaçları bakımından önemli bir ülke olan İran da

⁹⁰ Doğan Ertuğrul, Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi, **TESEV**, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiye_Dis_Politikasi_Icin_Bir_Test_Suriye_Krizi.pdf, (Erişim Tarihi:05.07.2017)

⁹¹ Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, **Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye**, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014 s.42

⁹² Sandıklı, a.g.e.,s.42

bulunmaktadır⁹³. Bu durumda her iki tarafın Türkiye'yi kendi tarafında görmeyi istemesi, Türkiye'yi büyük bir ikilem ile karşı karşıya bırakmıştır⁹⁴.

Arap Baharı ve Suriye'de çıkan isyanlar, ekonomik olarak son derece maliyetli olması, ABD'nin Ortadoğu ve diğer bölgelerdeki operasyonlardaki başarısızlıkları, Enerji kaynaklarının zarar görme ihtimali, Rusya ve Çin gibi ülkelerin İran'ın yanında olması ve İran'ı desteklemesi, Çin ve Rusya'nın BM Genel Kurulunda veto hakkının bulunması ve Hürmüz Boğazı'nın kontrolünün İran'da olması ve enerji ticaretinin bu bölgeden geçmesi gibi nedenlerden dolayı İran'a bir askeri müdahale mantıklı değildir. İran bu avantajları bildiğinden dolayı rahat şekilde diplomatik olarak Batılı süper güç devletlerle mücadele içine girebilmektedir. ABD askeri mücadele ile değil, ekonomik yaptırım ve rejim değişikliği gibi yöntemlerle İran'ı değiştirme peşindedir ve İran'a baskı uygulamaktadır. ABD P5+1⁹⁵ ülkeleri ile diplomatik girişimler gerçekleştirmektedir⁹⁶.

Türkiye yukarıda sayılan tüm ihtimalleri göz önünde bulundurarak Batı ile İran arasında nükleer müzakereler için arabuluculuk rolü üstlenmeye başlamıştır. Türkiye sorunların diplomatik yollarla çözülmesi taraftarıdır. Tahran bazen bu konuda olumsuz davranırsa da Türkiye'nin arabuluculuk teklifini ve diyalog çağrısını olumlu karşılamaktadır⁹⁷

Batılı gelişmiş ülkeler ile İran arasında gerçekleşen Viyana Müzakeresi sonuçsuz kaldı. Bu olay sonucunda Brezilya ve Türkiye harekete geçmiştir. Diplomatik olarak görüşmelerin tekrar başlaması için çalışmışlardır. İran diplomatik süreci tekrardan kabul etmiştir. Türkiye Başbakanı Erdoğan, Brezilya Cumhurbaşkanı Lula Da Silva, İran Cumhurbaşkanı Ahmedî Necat uranyum takası konusunda anlaşmış ve uzlaşma metni imzalanmıştır. Bu imza sonrası P5+1 ülkeleri ve UAEK konuyu incelemişlerdir. Bu inceleme neticesinde UAEK İran'ın iyi niyetli olmadığını sadece BM toplantısı öncesinde zaman kazanmak için bu anlaşmayı yaptığını düşünmüştü. Anlaşmaya göre İran'ın takasın Türkiye'de yapılması ve depolanması fikrini kabul etmesi sadece ortamı yumuşatmaya yönelik bir hareket

⁹³ Mustafa Yetim ve Rıdvan Kalaycı, Türkiye-İran İlişkileri: "Sıfır Sorun mu", Nükleer Sorun mu?, **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, s.99-102

⁹⁴ Talha Köse, İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek, Siyaset, **Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) İran Dosyası**, 2006, s. 32.

⁹⁵ P5+1 denilen grup Birleşmiş Milletlerin daimi 5 üyesi (ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere) ve Almanya'nın dâhil olduğu müzakere grubudur.

⁹⁶ Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier, **İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri**, Rapor No: 47, BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 2012, s. 6

⁹⁷ Sandıklı ve Emeklier, a.g.e., s. 6

olarak algılandı. UAEK, İran'ın %20 uranyum zenginleştirme düşüncesini tepkiyle karşılamıştır.⁹⁸

AK Parti Genel Başkanı ve O dönem Başbakan olan Erdoğan 16 Eylül 2008'de İstanbul'da gerçekleştirilen "Türk-İran İş Konseyi" toplantısında iki ülkenin arasındaki ekonomik iş birliği ve gelişmeleri aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir⁹⁹:

"İran'la 2002'de 1,2 milyar dolar ticaret hacminin bu yıl 10 milyar dolara ulaşmıştır. Ticaret hacmimiz bire 8, bire 9 artmış durumda. Aslında bu daha fazlasıyla artabilirdi. Bunu daha da artırmamız lazım. Şu anda aramızdaki engelleri kaldırdığımız, Tercihli Ticaret Anlaşması görüşmelerini bir an önce sonuçlandırdığımız takdirde, gelemediğimiz 30 milyar dolara 5 yıl içinde ulaşırız. Bunu başarmamız lazım".

Bu sözler iki ülkenin arasındaki ilişkilerin gelişmesine verilen önemi net bir şekilde açıklamaktadır. Bu toplantıda Başbakan İran'a ve İran ile olan ilişkilere verilen önemi aşağıdaki ifadelerle perçinlemiştir¹⁰⁰:

"Kültür ve medeniyet dünyamızın her alanında ortak değerlerimiz var. Mevlana'dan Hayyam'a, Fuzuli'den Şehriyar'a kadar pek çok isim, hem sizlerin hem bizlerin gönül tellerini aynı şekilde titretmiştir. Dünyada nice devirler açılmış, nice çağlar kapanmış, nice çalkantılar olmuş ancak aramızdaki komşuluk münasebetlerimiz, kültürel birlikteliklerimiz, ticari ilişkilerimiz, mal alışverişimiz hiçbir zaman sekteye uğramamıştır. Bu kadar ortak paydası bulunan iki ülkenin, her alanda daha fazla iş birliği ve dayanışma içinde olması gerektiğine inanıyorum".

Dönemin Başbakanı olan Erdoğan, konuşmasında iki ülkenin ortak değerlerinin varlığı ve aynı coğrafyada bulunmanın ilişkilerin geliştirilmesi için avantaj yaratacağının altını çizmiştir.

Türkiye, İran ile güzel ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirdiği bir dönemde İran ile Batılı güçlerin nükleer gelişmelerden dolayı sorun yaşaması Türkiye'yi arada bırakmıştır. Türkiye'nin arabuluculuk yaparak İran ve Batı arasında barışı ve uzlaşmayı sağlama çabaları başarısız kalacak gibi görünüyordu. Fakat 2016 yılının ocak ayında ambargolar kalktı ve UAEK ile İran nükleer müzakerelerde anlaşmaya vardılar. Türkiye Batılı ülkeler ile ve İran ile ekonomik ve siyasi anlamda güçlü

⁹⁸ Sandıklı ve Emekler, a.g.e., s.12

⁹⁹Memleket,(2011),"İran'la ticaret hedefi 30 milyar dolar", 2011,http://www.memleket.com.tr/iran'la+ticaret+hedefi+30 milyar dolar.(Erişim Tarih:24.10.2017).

¹⁰⁰ DEİK,(2010), "İran ülke raporu Haziran 2010"; Economic Intelligence Unit (EIU), Ağustos-Eylül 2010, Country Report, http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/3246,(Erişim Tarihi:25.09.2017).

ilişkiler kurarak bölgede istikrar ortamı oluşturmak istemektedir. Fakat İran'ın nükleer uranyum zenginleştirme çalışmaları Türkiye'nin çabalarını ve bölgesel istikrarı tehlikeye sokuyordu. Şu an İran ile Batı arasında nükleer anlaşmalardan dolayı sorun kalmamıştır ve Türkiye'nin çabaları sonuç vermiştir¹⁰¹.

SETA yazarlarından Talha Köse'ye göre Türkiye'yi iki tarafta bir arabulucu değil müttefik olarak görmektedirler. Türkiye, İran'ın nükleer çalışmalarını destekleyince Batı tarafından eleştirilmekte, Batı'nın bu konudaki fikirlerini savununca İran tarafından eleştirilmektedir.¹⁰²

14 Temmuz 2015 tarihinde İran ile P5+1 ülkeleri arasında devam eden müzakereler sonlandı. İran'ın nükleer faaliyetleri BM tarafından denetlenecek. Bu denetimin karşılığında 2016 Ocak ayında İran'a uygulanan ambargolar ve ekonomik yaptırımlar kaldırıldı. İran'ın Batı bankalarındaki 100 milyar dolar blokeli parası serbest bırakıldı. İran'ın ambargodan önceki petrol üretimi ve petrol satış rakamlarına tekrar ulaşması bekleniyor. Bununla beraber 2016 yılının sonunda Trump'ın ABD başkanı seçilmesiyle düzelme eğilimi olan ABD ve İran ilişkileri olumsuz bir duruma gitmektedir. İlişkilerin iyi gitmesi için İran'ın uranyum üretimini azaltması gerekiyor.¹⁰³

Suriye krizi hem Türkiye hem İran için yeni bir rekabet ortamı doğurmuştur. İki ülke de Suriye konusunda yeni politikalar belirlemişlerdir. İki ülke arasında rekabet olsa da 400 küsur yıllık tarihi geçmiş ve komşuluk ilişkilerinden dolayı ikili ilişkiler genellikle yumuşatılmıştır.

Türkiye ve İran için Suriye çok önemlidir. Bölgede etkin olabilmek için iki ülke de Suriye'de etkin bir mücadele yürütüyor. İran'ın Ortadoğu coğrafyasında etkinliği 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile başladı. Saddam'dan boşalan yönetim zafiyeti Şii devlet adamlarını Irak'ta başa getirdi ve İran bu ortamda Irak'ta güçlendi. Türkiye ise Arap Baharı ile çıkan isyanları kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Mısır'da, Tunus'ta, Libya'da ve Suriye'de diktatörlerin devrilip Müslüman kardeşler gibi kendine yakın grupların başa geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Türkiye bu ülkelerdeki yönetimlerin Türkiye'yi örnek model alacağını planlıyordu. İran Şii politikalarını çevre ülkelere yaymış Lübnan, Suriye ve Irak'ta hâkimiyeti büyük çoğunlukta sağlayıp kendine bir Şii eksenini oluşturmuştur. Suriye'de Şiilik anlayışı

¹⁰¹ Yasin Aktay, Pakinem El Sharkawy ve Ahmet Uysal, *Değişen Ortadoğu'da Kültür ve Siyaset*, SDE yayınları, Ankara, 2012, s. 775-776

¹⁰² Talha Köse, *İran Nükleer Sorunu: Diplomasi İmkânlarını Yeniden Düşünmek*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) İran Dosyası, n. ST2-706, 2006, s.32

¹⁰³ Aktay, a.g.e.,s. 785-788

hâkim olduğu için aralarında mezhep birliği ve bütünlüğü de bulunmaktadır. Suriye'ye rejim ihraç etmesine gerek kalmamıştır¹⁰⁴.

AK Parti iktidarı ikinci dönemin sonlarına doğru Ortadoğu'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 18 Aralık 2010'da Tunus'tan başlayarak hızla birçok Arap ülkesine yayıldığı görülen "Arap Baharı" olarak isimlendirilen halk hareketi ve eylemleri Türk-İran ilişkileri bakımından önemlidir. Arap baharıyla başlayan siyasal ve toplumsal değişim sürecinde Ortadoğu'da egemen olduğu görülen siyasal rejimlerin bazı ülkelerde devrilmesi, bazı ülkelerde de sarsılmasına sebep olmuştur. Halk isyanlarının zamanla Suriye'ye kadar yayıldığı ve iktidardaki "Baas Rejimini" rahatsız etmiştir. Arap Baharı ile birlikte yayılan ve Suriye'ye de sıçrayan halk hareketini Baas rejimi şiddet kullanarak susturma yoluna gitmesi ve bu yolda en büyük siyasi desteği halen İran'dan aldığı görülmektedir. İranlı yetkililerin zamanla medyaya verdiği demeçlerde bu desteği ifade etmişlerdir¹⁰⁵.

Türkiye ve İran, Suriye konusunda çok farklı yaklaşımlar içindedirler. Türkiye ve İran birbirlerinin Suriye politikalarını çok ciddi şekilde eleştirmektedirler. Türkiye, İran'ın Suriye'de bir diktatörü desteklediğini, halkların özgürlüklerine riayet etmediğini dile getirmektedir. Türkiye, İran'ın Suriye'deki antidemokratik yönetimin ve kaos ortamındaki rejimin destekçisi olmaması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca İran'ın Esad'ı destekleyerek Suriye halkını değil katliamcı bir diktatörü desteklediğini söylemektedir. İran'ın Yemen'de ayaklanan halka destek verdiği gibi Suriye'de neden ayaklanan halka destek vermediğini sormaktadır. Yemen'de halka, insan haklarına gösterdiği inceliği ve hassasiyeti Suriye için de göstermesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca İran'ın; Irak, Suriye, Lübnan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen'de Şii yayılcılığı yaptığını söylemektedir. İran'ı Şii halkı kışkırtmakla ve ülkelerin iç işlerine karışmakla itham etmektedir. İran ise Türkiye'yi eleştirmekte ve Türkiye'nin, Suriye'nin iç meselelerine karıştığını düşünmektedir. Ülkede yaşanan katliamlardan ve ülkenin kan gölüne dönmesinden başta ABD, Batı ülkeleri ve Türkiye'yi sorumlu tutmaktadır. Türkiye'nin Suriye rejimi nezdindeki teröristleri desteklediğini ve onlara silah ve para verdiğini iddia etmektedir. Fakat İran eleştiri konusunda Türkiye'den daha ılımlı yaklaşmaktadır ve diyalog kanalının her zaman açık tutulması gerektiğini düşünmektedir. Suriye Dışişleri Bakanı Zarifi bir konuşmasında Suriye konularında farklı düşüncelerinin çok doğal olduğunu ve farklı

¹⁰⁴ Aaron Stein, Türkiye ve İran'ın Karmaşık İlişkisi, **Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi**, 2012, s.1

¹⁰⁵ Boztaş, a.g.e., s. 77.

düşünülmesine rağmen diyaloga ve iletişime devam edilmesi gerektiğini söylemektedir¹⁰⁶

Suriye’de devam eden savaş ve Suriye’nin akıbeti konusu tüm yönleriyle iki ülkeyi de etkilemekte ve düşündürmektedir. İki ülke Suriye topraklarında büyük bir rekabet içindedirler. Devlet liderlerinin ve bürokratların olumlu demeçlerine ziyaretlerine rağmen değişen bir durum oluşmamıştır

İran, Türkiye’nin Suriye meselesinde ABD, Batı, Katar ve Suudi Arabistan çizgisinde olduğunu düşünmektedir. İran; Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye’yi Suriye’de Şii Esad rejimini değiştirip yerine Sünni bir yönetimi başa getirmek istemekle itham etmektedir. İran, Şii olduğu için Esad rejimini Sünni dış güçlere karşı korumaktadır ve desteklemektedir. İran’ı rahatsız eden bir diğer konu ise Türkiye 2012 yılında Suriye sınır güvenliğini bahane ederek NATO güçlerini sınır güvenliği konusunu bilgilendirmiş ve patriot füze savunma sistemi Türkiye’nin Suriye sınırına yerleştirilmiştir. İran, Suriye sınırına patriot füze savunma sistemi yerleştirilmesini eleştirmiş, bu durumun bu problemi çözemeyeceği ve istikrarsızlık doğuracağını belirtmişlerdir. Türkiye ise sınırını güvence altına almıştır ve Suriye konusunda yalnız olmadığını sınır güvenliği konusunda NATO’nun yanında destekçisi olduğunu göstermiştir. Buna rağmen Patriot füze savunma sistemleriyle ilgili çalışmaların başladığı andan itibaren bu sistemin savunma amaçlı olduğu ve Suriye kaynaklı tehditler sebebiyle Türkiye’ye gönderildiği konusunda defalarca açıklamaların yapılmış olmasına karşın da bu konudaki spekülasyonlar son bulmamıştır¹⁰⁷.

Türkiye ve İran arasındaki dış politika farklılıkları eskiden beri süregelen farklılıklardır. Bu farklılıklar AK Parti hükümetinin sıfır sorun politikası ile ön plana çıkmamıştır. Fakat Suriye krizi meselesi diğer görüş farklılıklarına benzememektedir ve ilişkileri kökünden etkilemiştir. Şu anda ilişkiler karşılıklı iş birliği ve ticari anlaşmalarla geliştirilmeye çalışılıyor. Artık Türkiye ve İran’ın ilişkileri Suriye krizi ile bozulacak gibi gözükmemektedir. Astana süreci ile Rusya, Türkiye ve İran yaklaşık olarak aynı çizgiye gelmişlerdir. Türkiye, İran ile Rusya’nın arasında Astana süreci

¹⁰⁶Semih İdiz, **Erdoğan’dan İran’a Sert Çıkış**, Al-Monitor, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/04/erdogan-takes-on-iran-but-doubts-linger.html#> (Erişim Tarihi: 08.03.2017)

¹⁰⁷ Güven Özalp, NATO’dan İran’a Patriot Yanıtı, <https://www.amerikaninsesi.com/a/natodan-irana-patriot-yaniti/1566533.html> (Erişim Tarihi:17.12. 2017).

ile başlayan iş birliğinin, uluslararası bir müdahale ortamı oluşmaksızın Suriye krizine kalıcı bir çözüm üretme kararlılığının söz konusu olduğu görülmektedir¹⁰⁸.

Bu gelişmeler nezdinde iki ülke arasındaki ticaret faaliyetlerinde önemli bir düşüş yaşandığından söz etmek mümkündür. Siyasi olarak karşı karşıya bu iki ülke, ticari bağımlılıklarını da azaltma girişimlerine yönelmişlerdir. Bu doğrultuda yeni iş birliklerine yöneldikleri görülmektedir. Nitekim kış aylarında sık sık İran'dan gelen doğal gazın kesilmesi de bu gelişimin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tüm bu olumsuzluk gelişmelere karşın 2015 yılının ortalarından itibaren bugüne kadar denk iki ülke ilişkilerinde iyiye gidişten söz etmek mümkündür. 2015 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davet üzerine gerçekleştirdiği İran seyahati sonunda iki ülke arasında önemli imzalar atılmıştır. Bu iş birliklerinin bazıları şunlardır:¹⁰⁹

- İki ülkenin dışişleri bakanlıklarına bağlı akademi ve okullar arasında iş birliği mutabakatı.
- Sağlık ve tıp alanında iş birliği mutabakatı.
- Çevre alanında iş birliği mutabakatı.
- Girişimciliği arttırma adına iş birliği mutabakatı.
- Elektronik veri değişimine ilişkin iş birliği mutabakatı.
- Demiryolları arasında niyet beyanı.

Bahsedilen bu mutabakatlar, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi ve ticari iş birliğin dışına çıkılarak siyasi bir iş birliğinin oluşturulması adına umut verici gelişmeler olmuştur. Nitekim karşılıklı olarak iki ülke ilişkilerinde güven duygusunun gelişimine vurgu yapılarak iş birliklerinin arttırılacağından söz edilmiştir.

Yine görüşmelerden ortaya çıkan başlıca vurgular şu şekildedir:¹¹⁰

- Ulusal ve bölgesel yatırımların arttırılması, bankacılık sektöründeki ilişkilerin geliştirilmesi.
- Teknolojik iş birliklerinin arttırılması.
- Turizm, kültür ve eğitim faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi.
- Göçmen krizi ve insan kaçakçılığı ile mücadelede ortak bir duruş sergilenmesi ve iş birliği içinde bulunulması.

¹⁰⁸ Serhan Afacan, **Türkiye - İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek**, İlke Politika Notu-02 Ocak 2018, s. 6.

¹⁰⁹ <http://www.mfa.gov.tr/data> (Erişim Tarihi: 24.11.2017)

¹¹⁰ <http://www.mfa.gov.tr/data> (Erişim Tarihi: 24.11.2017)

- Bölgesel huzurun artırılması.

Bu olumlu havanın ardından Kuzey Irak'ta bağımsız Kürt devletinin kurulma girişimleri dünyada Kürt nüfusun en yoğun olduğu iki ülke olan ve aynı zamanda da Irak'a sınırı olan Türkiye ve İran için yeni bir krizi ortaya çıkartmıştır. Bu kriz Suriye'de farklı yaklaşımlara sahip olan iki ülke için ortak bir tehdit olduğundan ortak çözümler geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlar düzenlemesiyle İran, bölgesel istikrarı tehdit edip, krizi derinleştirmeye çalışmıştır¹¹¹.

İran, bir taraftan çıkarları kapsamında Kuzey Irak'ta bulunan Kürt gruplarını desteklerken, diğer yandan kendi toprakları içerisinde yaşayan Kürt nüfusu kontrol edebilmek için bunları Kuzey Irak'taki Kürt gruplardan izole etmeye çalışmaktadırlar. Bunların yanında İran'ın Kuzey Irak hususunda daha ileri gitmesi gibi durumlarda Irak'ın bölünebileceği ve bu bölünmenin kendisini de tehdit edeceğini düşünmektedirler. Bu sebeple İran'la Türkiye'nin üzerinde anlaşmış olduğu tek nokta Irak'ın toprak bütünlüğüdür¹¹².

2016 yılında İslam İş Birliği Teşkilatı'nın 13. Zirvesi için İstanbul'a gelen İran Cumhurbaşkanı Ruhani, Cumhurbaşkanı ile gerçekleştirdiği görüşme sonucunda ortak açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarda Irak'taki Kürt hareketlerinin üzerinde durulmuş ve bölgenin toprak bütünlüğünün sağlanması adına ortak bir duruş sergileneceği ifade edilmiştir. Suriye krizinde karşı karşıya gelen bu iki ülke, Irak krizinde bir araya gelerek Suriye krizinin çözümü adına da yakınlaşmışlardır. Kuzey Irak Kürt Bölgesi'nde meydana gelen bu girişim, Suriye Kürtlerini de harekete geçirdiğinden bu uzlaşının sağlanması da kolaylaşmıştır¹¹³.

Ruhani, birçok İslam ülkesinde iç sorunlar yaşandığına vurgu yaparak, ulusların bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerine başka ülkelerin karar vermesini doğru bulmadığını ancak toprak bütünlüğünün korunması adına gerekli çabanın gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye ile yaşanan sorunlara da değinerek temel prensiplerde uzlaşının söz konusu olduğundan bahsederek, düşünce

¹¹¹ Ömer Faruk Görçün, 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkileri, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 171.

¹¹² Görçün, a.g.e., s. 171.

¹¹³ İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde Ruhani ile Kral Selman karşı karşıya <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/islam-isbirligi-teskilati-zirvesinde-ruhani-ile-kral-selman-karsi-karsiya-40088531> (Erişim Tarihi:14.04.2017).

farklılıklarının olmasını doğal karşıladıklarını ancak iki ülke prensiplerinde uyumun sürdüğünü, bu sayede de ilişkilerin korunduğunu belirtmiştir¹¹⁴.

Türkiye ekonomisi hızla gelişen ve bununla paralel olarak enerji ihtiyacı dünyada en fazla artan ülkelerden biridir. Suriye krizi nedeni ile Türkiye'nin İran petrolüne ve gazına ihtiyacı azalmamıştır. Tüketimindeki enerji ihtiyacının birazını İran petrolü ve gazıyla karşılamak istemektedir. İran'ı tercih etmesi kaynak çeşitliliği açısından önemlidir. İran da Türkiye'ye az denmeyecek miktarda petrol ve gaz ihraç etmektedir. Hem Türkiye hem de İran bu ticari ilişkilerinden dolayı birbirlerine bağımlı durumdadırlar. İran'ın en zor zamanlarında Türkiye ambargoyu dinlememiş ve İran ile ticaret yapmaya devam etmiştir. İran bu sayede rahat bir nefes almıştır. Ayrıca Türkiye İran'ın P5+1 ülkeleri ile nükleer müzakerelerinde arabulucu rolü üstlenmiş, anlaşmaların sağlanmasında ve ambargoların kalkmasında kilit rol üstlenmiştir. Çünkü Türkiye çevresinde sorunlu dışlanmış bir İran'dan daha çok dünya ile barışık dünyayla bütünleşmiş bir İran istemektedir¹¹⁵.

Sonuç olarak iki ülke ilişkilerinin tarihsel gelişimi incelendiğinde güncel gelişmelerin siyasi ilişkiler üzerinde yoğun bir etkisi olduğu, bunun da derin iniş çıkışlara yol açtığı görülmektedir. Bu sebeptendir ki iki ülke ilişkileri adına güvenilir bir öngöründe bulunmak güçtür ancak mevcut sorunlar göz önüne alındığında yakın gelecekte bu iş birliğinin sürecinden söz etmek mümkündür.

¹¹⁴ İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde Ruhani ile Kral Selman karşı karşıya
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/islam-isbirligi-teskilati-zirvesinde-ruhani-ile-kral-selman-karsi-karsiya-40088531> (Erişim Tarihi:14.04.2017).

¹¹⁵İran ve Batılı devletler nükleer müzakerelerde anlaştı, Hürriyet Gazetesi,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29544342.asp>,(Erişim Tarihi:08.03.2017)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. İRAN'IN ENERJİ TARİHİ

İran'da ilk petrol 1908 yılında Kuzistan eyaletindeki Mescidi Süleyman şehrinde keşfedilmiştir. Mescid'i Süleyman İran tarihi açısından sembolik bir öneme sahiptir. İran petrol sektörü 1. ve 2. Dünya Savaşları boyunca İngiliz Pers Petrol Şirketi (APOC) tarafından kontrol edilmiştir. 1900'lerin başında bu ortaklık İran adına %20 den az bir kar payı veriyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu ortaklık İran ile İngiltere arasında sorun oluşturmuştur. İran 1901 yılında kendi topraklarında İngiliz William Knox D'archy'ye 60 yıllık petrol ayrıcalığı vermiştir. İran'ın kuzeyi o tarihlerde Rus etki alanı olduğundan bu ayrıcalığın dışında tutulmuştur. İran petrol kaynakları üzerinde İngiltere ve Rusya arasında bir rekabet ortamı oluşmuştur. 1. Dünya Savaşı'nda İran tarafsızlığını ilan etmiştir. Fakat İngiltere ve Rusya tarafından petrol rezervleri nedeniyle işgal edilmiştir. 1. Dünya Savaşı boyunca İngiliz – Fars Petrol Şirketi (APOC) İngiliz donanmasının petrol ihtiyacını karşılamıştır. 2. Dünya Savaşı yıllarında İran savaşın odak noktalarından biri olmuştur. 1951 yılında Başbakan Muhammed Musaddık öncülüğündeki parlamento İran'daki petrol endüstrisini millileştirmiştir. İngiltere bu karar karşısında İran petrolünün uluslararası piyasalarda satılmasını engellemeye çalışmıştır. 1954 yılına gelindiğinde, İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) kurulmuştur. Bu kurulumda¹¹⁶:

- %6'lık pay Fransız petrol şirketi,
- %8'i Gulf, Chevron, Mobil, ,Texaco ve Exxon şirketleri,
- %14 Shell,
- %40'lık pay ile BP sahip olmuştur.

İran hükümeti önceki tarihlerde yaşadığı petrol krizlerinde aldığı kararlar, kendi petrolünü kendisi taşımak adına İran Milli Tanker Şirketini (NITC) kurmuştur. Bugün bu şirket dünyadaki sayılı şirketler arasındadır. 1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra ise çok uluslu yapı dağıtılmıştır ve Asya pazarı ön plana çıkmıştır. 2012 yılından itibaren AB, ABD ile beraber hareket ederek yaptırımlara katılmış ve İran'dan olan ithalatını durdurmuştur. İran pazarı Asya pazarına bağımlı

¹¹⁶ Serhan Ünal, Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği, **Türkiye Enerji Vakfı (TENVA)**,2016, s. 14.

hale gelmiştir. Yaptırımların etkisiyle günde 4 milyon varil üretim, %25 azalmayla günlük 3 milyon varil seviyesine gerilemiştir. Petrol üretiminin ciddi oranda düşmesi ve doğal gaz üretiminin kendi iç pazarını anca karşılayabilmesi durumlarında dahi İran dünya pazarında çok önemli bir konumdadır. İran'ı önemli kılan sebeplerden bir tanesi rezervlerindeki zenginliğidir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde onuna, dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 17'sine sahiptir. Bu oranlar İran'ı petrolde dünyada dördüncü sırada, doğal gazda dünyada ilk sırada yapmaktadır. 2. önemi ise jeopolitik konumudur. Hem Avrasya hem de dünya enerji pazarı adına risk ve fırsat oluşturabilme potansiyeli vardır.¹¹⁷

1941 yılında İngiltere ve SSCB mensupları petrol kuyularını kontrol amacıyla İran'a konuşlandırıldılar. Enerjiye ulaşımın savaşın geleceğini belirlemede önemli faktörlerden olan 2. Dünya Savaşı İran'ın savaş alanı haline gelmesinde zengin enerji kaynakları en önemli etkidir. İran'ın sömürülmesi ve işgal edilmesi durumu İran'da milliyetçi bir tepki doğurmuştur. 1951 yılında İran Başbakanı Muhammed Musaddık İran petrolerini ulusallaştırmıştır ve Ulusal İran Petrol Şirketini kurmuştur. İran petrolünü dünyada ulusallaştıran ilk devlettir. Bu olaydan sonra İran da Batı destekli bir darbe yaşanmıştır ve Musaddık görevden uzaklaştırılmıştır. 1954 yılında Batı yanlısı Şah yeniden iktidara gelmiştir. Oluşturulan petrol konsorsiyumunda ABD kökenli şirketlere %40 gibi bir pay verilmiştir¹¹⁸.

İran'da 1979 İslam Devrimi'yle Şah rejimi iktidardan uzaklaştırılmış ve petrol sektörü tekrar ulusallaştırılmıştır. Rejim değişikliğinden sonra Batılı devletlerin kışkırtmalarıyla İran–Irak savaşı başlamıştır ve petrol rafinerileri ciddi hasarlara uğramıştır. İran'ın 1970 yılındaki günlük 3,829 milyon varil üretimi, 1980 yılında 1,467 milyon varile geriledi. İran–Irak Savaşı'nın ve soğuk savaşın bitiminden sonra İran sistem dışında durmaktan vazgeçmiştir. İran uluslararası sistemle bütünleşme politikası izlemiştir. İran'ın soğuk savaş sonrası petrol politikası üretimin artırılması olmuştur. 1991 yılında genişleme projesiyle günlük petrol üretimini 3,5 milyon varilden yaklaşık 5 milyon varile çıkarmıştır. Ayrıca ABD ve Japon petrol şirketlerine onarım keşif ve yeniden yapılandırma anlaşmaları onaylanmıştır.¹¹⁹

İran, ABD ve AB yaptırımlarından dolayı Hazar Denizi'nin dibinde ve çevresinde keşif ve üretim faaliyetlerini ilerletememiştir. İran kendine yeni yollar ve

¹¹⁷ Serhan Ünal, *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*, **Türkiye Enerji Vakfı**, s.16-17.

¹¹⁸ Siret Hürsoy ve Hatice Hande Orhan, *Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları*, **Ege stratejik Araştırmalar Dergisi**, cilt 3 sayı2, 2012, s. 63-89

¹¹⁹ Hürsoy ve Orhan, a.g.m., s. 72.

rotalar belirleme yolunu seçmiştir. ABD'nin bu baskıları Basra Körfezi'nde daha yoğundur. İran sıvılaştırılmış doğal gaz satan ülkeleri kendi petrol ve doğal gaz sahalarındaki aramalara ve gelişmelere katılmaları konusunda yeni anlaşmalar yapmaktadır. Kafkas kaynaklarının gelişmesi çerçevesinde İran, Brezilyalı petrol şirketi Petrobras ile müzakerelerde bulunmaktadır. Petrobras şirketi derin sulardaki ve kıyıya uzak projelerdeki tecrübesi ile biliniyor. Petrobras Hazar Denizi'nde arama ve keşif operasyonları yapıyor. Bunun karşılığında İran'dan sıvılaştırılmış doğal gaz alıyor. İran 2005 yılında sıvılaştırılmış doğal gaz ihraç etmek amacıyla Hindistan ile 40 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamıştır. İran Yadavaran ve Jufeyr'deki petrol alanlarının gelişmesi için Hindistan firmaları ile bir ön anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; İran, Hindistan'a 2009 yılında başlamak üzere 25 yılın üzerinde bir zaman diliminde yıllık 7,5 milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz sağlayacaktır¹²⁰.

İran'ın uzun senelerden beri Batı ile olan ters durumu Çin için stratejik bir kazanç olmuştur. İran petrolüne ulaşmak Çin için gerçekten çok önemlidir. 2007 yılında İran, Çin'e 7 milyar dolardan fazla petrol ihraç etmiştir. 2008 yılında İran'dan günlük 160.000 milyon varil petrol satın alma konusunda İran ile anlaşmıştır. Çin ile varılan bu anlaşma, İran'ın geniş Yadavaran petrol alanını geliştirmek amacıyla yapılan 2,2 milyar dolarlık anlaşmanın sonuçlandırılmasından sonraki günlerde şekillenmiştir.¹²¹

3.2. İRAN'IN ENERJİ PROFİLİ

İran, coğrafi açıdan önemli avantajlara sahiptir. Orta Doğu'da bulunan enerji koridorunun ortasında yer almaktadır. Büyük devletler için vazgeçilmez olan enerji kaynaklarının önemli geçiş noktası kabul edilen Basra Körfezi'ne İran'ın uzun bir kıyısı bulunmaktadır. Bu sebeple gerek Batı devletleri gerekse petrole ihtiyacı olan diğer devletler İran'la ilişkileri hususunda dikkatli davranmaktadırlar. İran'ın bugün İsrail ve ABD aleyhinde sert çıkışlar yapabilmesini sağlayan faktörlerden biri de İran'ın coğrafi konumudur¹²².

İran, en çok tüketilen ve ihtiyaç duyulan enerji türleri olan doğal gaz ve petrol rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir.¹²³ 2016 verilerine göre

¹²⁰ Hürsoy ve Orhan, a.g.m., s. 69.

¹²¹ Bezen Balemir, Coşkun, **İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Enerji Jeopolitiği**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Analiz Serisi, 2010/1, s. 16-18

¹²² Nevzat Aydın, İran'ın Orta Doğu Politikasında Şii mezhebinin Etkisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, S. 54, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

¹²³ Abdüssamet Pulat, **Türkiye İran Enerji İlişkileri**, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası anabilim dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014, s.46 **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**

157,8 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi ile dünyada dördüncü olan İran, 34 trilyon metreküp ispatlanmış doğal gaz rezervi ile de dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahipti. 2017 verilerine göre İran 2. En çok rezervi olan ülke. Bu rezerv orana vurulduğunda dünya doğal gaz rezervlerinin %18'ini kapsamaktadır. BP 2018 dünya enerji istatistik görünümü raporunda dünyada 35 trilyon metreküp ile en fazla doğalgaz rezervine sahip ülke Rusya olmuştur.¹²⁴

İran, Çin'le beraber ABD'nin lider konumdaki 'Yeni Dünya Düzeni'ne karşı durmaktadır. Bu iki ülkenin arasında yayınlanan ortak bir bildiriye, 21. yüzyılda uzun vadeli dostluk ilişkilerinin kurulması ve iki ülkenin stratejik ve ekonomik çıkarlarına uygun olan ilişkiler kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. İran'ın, 135 milyar varil kanıtlanmış olan petrol rezervleriyle Dünya petrol rezervlerinin %12 sine sahip olması, konuyla ilgili Suudi Arabistan'ın ardından Dünya'da ikinci sırada gelmekteyken, yaklaşık %15,4 doğal gaz rezerviyle Rusya'dan sonra ikinci sırada yerini almıştır. İran, 240 milyar varil dolaylarında kanıtlanmış olan ve tahmini petrol rezervi bulunan Hazar'a kıyısı olması nedeniyle önemli bir ülkedir. İran'ın, son dönemlerinde sanayisinde kullanıldığı görülen petrol payları azalırken, doğal gazın payları da artmıştır. Enerji ihtiyacının karşılanması durumunda doğal gazın payı %63'e yükselmiştir. İran'ın küresel doğalgaz piyasalarına entegre olmasında temel sıkıntının bu ülkedeki "Molla Rejimi"ne karşı ABD'nin uyguladığı yasaklardır¹²⁵.

BP'ye bakıldığında Dünya Enerji İstatistikleri Raporu'na göre 2014 yılı istatistiklerine bakıldığında OPEC ülkelerinde Suudi Arabistan'dan sonra ikinci en büyük petrol üreticisi olduğu görülmektedir.¹²⁶ Dünya rezervlerine bakıldığında %9,3'üne hakim olarak; Kanada, Suudi Arabistan ve Venezuela sonrasında dünya genelinde dördüncü sıralamada olan İran'ın ham petrol kaynaklarının büyük bir kısmı Irak sınırı civarında bulunan Kuzistan'da yer almaktadır¹²⁷.

Sahip olduğu rezervler nedeniyle dünya enerji sektöründe önemli bir konumda bulunan İran, bunun yanında dünyada toplam petrol ve LNG ticaretinin % 20'sinin yapıldığı Hürmüz Boğazı'na olan kıyısıyla enerji jeopolitiği açısından çok önemli ve kilit bir konumda bulunmaktadır.¹²⁸

¹²⁴ Dünyada en fazla doğalgaz rezervi Rusya'da, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dunyada-en-fazla-dogalgaz-rezervi-rusyada-40875411>, (Erişim tarihi:10.07.2018)

¹²⁵ TİM: "İran Ticarete Potansiyeli Yüksek Ülke," Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Yılı Raporu, 2015, s. 263.

¹²⁶ EIA, Country Profile Turkey, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>, s.5. (Erişim Tarihi:5.07.2018)

¹²⁷ Efvani Aybike Koc, **İran Ülke raporu 2015**, Van Ticaret ve Sanayi Odası, s. 15-17.

¹²⁸ Pulat, a.g.e., s.46

İran ekonomisine genel olarak bakıldığında İran'ın 2016'da 46 milyar dolar ihracat, 46,2 milyar dolar ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. Dünya ithalat sıralamasında 2015'de 47. ve 2016'da 48. sırada yer almıştır. İthalatında makina ve motorlu taşıtlarla plastik ve değerli taşlar başı çekmektedir. İran'ın dış ticarete en büyük ortağının Çin olduğunu da belirtmek gerekir. İran toplam ithalatının %30-35'ini Çin'den gerçekleştirmektedir. Çin'i de sırasıyla Türkiye, Güney Kore, Hindistan ve Almanya takip etmektedir. Petrol ve doğalgazda dünyada ilk üç ülke arasında bulunan İran'ın ihracatının yaklaşık olarak %70'e yakını "hidrokarbon grubu" oluşturmaktadır. Ham petrol ihracatı toplamın içerisinde %63 pay almaktadır. Ham petrolün yanında diğer ihracat kalemlerininse plastik hammadde ve işlenmemiş metaller (alüminyum, bakır ve çinko) oluşturmaktadır. İran'ın ihracattaki en büyük pazarıysa Çin. İkinci sırada yer alan Hindistan'ın İran'dan yaptığı ithalatın çoğunluğunu (%80'i) ham petrol oluşturmaktadır¹²⁹.

3.2.1. Petrol Sektörü

2012 yılından beri sıkı şekilde devam eden yaptırımlar yüzünden İran'ın petrol üretimi ve ihracatı büyük bir azalma göstermiştir. Bunun 2 nedeni vardır. Bu nedenlerden biri teknoloji eksikliğidir. Diğer neden de yatırım eksikliğidir. 2.si de doğrudan ve dolaylı olarak yaptırımlarla bağlantılıdır. Yaptırımlarla beraber teknoloji ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Mal ve hizmet alımları yasaklanmıştır. İleri teknoloji kullanılan yeni projelerin durması ve yavaşlamasının bir diğer nedeni de petrol fiyatlarındaki aşırı düşüşlerdir.¹³⁰

İran'ın petrolden yeteri kadar faydalanamamasının sebeplerinden biri kendi yüksek iç talebidir. İran'da devlet halkın kullandığı petrol ürünleri fiyatlarını sübvansede ediyor. Ayrıca devlet elektrik üretiminde yaygın olarak petrol kullanıyor. Bu 2 sebep iç talebi olması gerekenden fazla artırmaktadır. 2014 yılında İran'ın ham petrol üretimi 2,8 milyon varil/gün (mb/d) iken, ham petrol tüketimi, 1,8 milyon varil/gün (mb/d) olmuştur. Yani İran ham petrol üretiminin %64'ünü kendisi tüketmektedir. İran'ın yıllık enerji tüketiminde ham petrolün payı %38 seviyesindedir. Türkiye'de bu oran %26, AB'de %33, Çin'de %20, Rusya'da %22, Suudi Arabistan'da %60'dır.¹³¹

¹²⁹ Türkiye- İran hattında lojistik riskler ve fırsatlar, <http://www.lojistikhatti.com/haber/2017/07/turkiye-iran-hattinda-lojistik-riskler-ve-firsatlar> (Erişim Tarihi:14.07.2017)

¹³⁰ Pulat,a.g.e.,s.46

¹³¹ Serhan Ünal, *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*, Türkiye Enerji Vakfı, s.16-17 www.tenva.org/wp-content/uploads/2016/02/Iran-Rapor-TR.pdf. (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

İran'ın en büyük benzin tedarikçileri tarihsel olarak Hindistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Hollanda, Fransa, Singapur ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. İran da çok uluslu şirketlerin benzin ithalatı özellikle Avrupa merkezli toptancılarıdır.¹³²

İran petrol sektörünün arama, üretim, altyapı ve ticaret gibi tüm faaliyetleri 1948 yılında kurulan İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) tarafından yapılmaktadır. İran Petrol Bakanlığına bağlı olarak çalışan NIOC'un hepsi İslam Devrimi'nden sonra kurulan 17 tane bağlı kuruluşu vardır. NIOC devlete ait İran Ulusal Petrol Şirketi petrol ve doğal gaz projelerinden sorumludur. İran anayasası, doğal kaynakları ve özel mülkiyeti yabancılara yasaklamıştır. Ancak, NIOC uluslararası petrol şirketlerinin araştırma ve geliştirme aşamalarında geri alım sözleşmeleri ile katılabilir¹³³.

Enerji sektörü, 2001 yılının temmuz ayında kurulan ve İran Cumhurbaşkanı başkanlığında olan Yüksek Enerji Konseyi tarafından yönetilmektedir. Konsey, Petrol, Ekonomi, Ticaret, Tarım, Maden ve Sanayi bakanlarından oluşur.¹³⁴

Petrol Bakanlığı denetimi altında, devlete ait şirketler, İran'ın petrokimya sanayi ile birlikte petrol ve doğal gaz üst ve alt sektörlerindeki faaliyetlerini yürütürler. Üç önemli kamu iktisadi teşebbüsü vardır. İran Milli Petrol Şirketi (NIOC), İran Milli Gaz Şirketi (NIGC) ve Ulusal Petrokimya Şirketi. (NPC) Devlete ait olan NIOC Petrol Bakanlığının denetimi altındadır. NIOC petrol sektöründe de üretim ve ihracat altyapısını kapsayan petrol ve doğal gaz projelerinden sorumludur. NIOC'un bir alt kuruluşu olan Ulusal İran Güney Petrol Şirketi (NISOC), Khuzestan, Buşehr, Fars ve Kohkiluyeh ve Boyer Ahmed illerini kapsayan petrol üretiminin %80'ini yönetir. NIOC ayrıca Ulusal İran Petrol Rafineri ve Dağıtım Şirketi (NIORDC) yoluyla rafineri ve yurt içi dağıtım ağlarını kontrol eder¹³⁵.

NIOC çeşitli iştirakleri gücü ile petrol ve doğal gaz faaliyetlerini kontrol eder. NIOC'un bu iştirakleri ülkedeki petrol ve doğal gaz üretimini sağlar. NIGC İran doğal gaz çıkarma faaliyetleri, gaz işleme tesisleri, boru hatları, şehir doğal gaz şebekeleri dahil olmak üzere sorumlulukları vardır. Şirketin amacı, ülke içi kullanım için gaz dağıtım sürecini yürütmektir. Şirketin birkaç yardımcı iştiraki vardır. İşleri bu

¹³² Crs report for Congress, *İrans Economy*, Updated June 12, 2008, Shayerah Ilias Analyst in International Trade and Finance Foreign Affairs, Defense, and Trade Division

¹³³ Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi, **İran Doğal Gaz ve Petrol Sektörleri, Sekrörel Analizler, Haziran 2016.**

¹³⁴Eia, independent statistic- analysis kaynak Natural Gas Exports from Iran /**U.S. Energy Information Administration**, s.3

¹³⁵ Eia, a.g.m., s.3

iştiraklerle beraber yürütür. İran Gaz Mühendislik ve Geliştirme Şirketi (İGEDC), İran Gaz Dağıtım Şirketi (İGTC), İran doğal Gaz Depolama Şirketi (İGSC) NIGC, bir diğer iştirak, İran Milli Gaz İhracat Şirketi(NIGEC) , yeni boru hattı ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) projelerinden sorumludur¹³⁶.

İran Milli Petrokimya Şirketi (NPC): NPC iştirakleri ile çeşitli petrokimya komplekslerini yönetir. NPC İran'ın toplam petrokimya üretimi olan 46-47 milyon ton neredeyse %90'ının hesabını tutar. Neredeyse aynı oranda ve 18-19 milyon ton olan İran'ın petrokimya ihracatının hesabını tutar. NPC petrokimya ihracatını, tamamına sahip olduğu iştiraki İran Petrokimya Ticaret Şirketi ile yürütür¹³⁷.

OPEC üyesi olduğu görülen İran'ın toplamda 157 milyar varil rezervi kapsamında üretmiş olduğu "3,9 milyon" varil/gün petrolün "1,4 milyon" varil/günlük kısmını ihraç ettiği görülmektedir. Petrol varil fiyatının 50 dolar seviyelerinde istikrar kazanması, yeni sahaların da devreye girmesiyle beklenen petrol ve doğalgaz üretim ve ihracat artışının ekonomisinin hızlı büyümesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle enerji sektöründe inovasyona yönelik yeni teknoloji yatırımlarına öncelik verileceği anlaşılmaktadır. IMF'nin 2017 yılı Şubat ayı yayımladığı ülke raporu, 2016'da artmaya başlayan enerji (gaz +petrol) ihracat geliri devam etmiştir¹³⁸.

3.2.2. Doğal Gaz Sektörü

İran doğal gazı yaptırımlar sonrasında petrol sektörüne göre daha kilit rol oynamaktadır ve oynayacaktır. Türkiye Enerji Vakfı'ndan Serhan Ünal'a göre İran doğal gazı petrole oranla daha stratejik ve siyasi bir araç olarak kullanılacağı düşünülebilir. İran doğal gaz üretimini artırmak ve hem boru hattı hem de sıvılaştırılmış doğal gazı (LNG) artırarak talep çeşitlenmesi yapacağı düşünülüyor. Bu şekilde bir daha uygulanacak ambargolardan kolay kurtulacağı düşünülmektedir¹³⁹.

İran'ın ana doğal gaz üretim sahası olan Güney Pars sahasındaki parsellerin henüz ancak yarısının geliştirilebilir olmasının en önemli etkeni yaptırımların neden olduğu gecikmelerdir. İç tüketim açısından İran, enerji tüketiminde kendi ürettiği

¹³⁶ Eia, a.g.m., s.3

¹³⁷ EIA, **Country Analysis Brief: Iran**, s.4

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf. (Erişim Tarihi: 23.04.2017)

¹³⁸ Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ARGE Şubesi, İran Ülke Raporu Otomotiv Sektörü Açısından, Kasım 2017, s. 7.

¹³⁹ Ünal ,a.g.e., s.27.

petrol ve doğal gaza bağımlı durumdadır. İran ürettiği doğal gazın %60'ına yakını tüketmektedir. Bu çok ciddi bir rakamdır. 2014 yılında İran'ın 172 milyar metreküp olan doğal gaz üretimi, 50,3 milyar metreküp yani %29,2 si elektrik üretmek amacıyla termik santrallerde kullanılmıştır. Elektriğin %67'si doğal gazdan üretilmektedir. Yaptırımların kalkmasıyla beraber İran'ın üretim kapasitesi artacağı düşünülüyor. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsünden Abdulsamet Pusat'a göre bu üretim kapasitesinin artması İran'ın doğal gaz tüketiminin de artacağı öngörülmektedir. İran'ın önemli bir doğal gaz ihracatçısı olabilmesi için tüketimini azaltması gerekmektedir. Serhan Ünal'a göre İran'ın yapacağı hamleler, doğal gaz üretimini artırmak, iç talebi dengeli tutmak, dış talep çeşitlendirmesi sağlamaktır¹⁴⁰.

OPEC verilerine göre, İran'ın kesinleşmiş doğalgaz rezervi ise 33,5 trilyon m³ ve 2015 yılı ihracatı 8,5 milyar m³'tür. Doğal gaz, İran'ın enerji tüketiminin yarısını oluşturmaktadır. İran'ın enerji tüketimi (%60) doğalgaz ağırlıklıdır. Hükümet, doğalgaz üretimini ve tüketimini artırmayı planlamaktadır. Doğalgaz rezervleri, Güney Pars bölgesindeki "offshore" sahada (%40) yoğunlaşmıştır¹⁴¹.

İran aynı zamanda önemli bir doğal gaz ihracatçısıdır ve ihracatını artırmak için girişimlerde bulunmaktadır. Doğal gaz ticaretinin büyük bir bölümünü boru hatları aracılığı ile gerçekleştiren İran'ın başlıca doğal gaz ihraç partnerleri Ermenistan ve Türkiye'dir. Türkiye 1996 yılında 25 yıllığına İran ile doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Şuan bu anlaşma hala yürürlüktedir. 2002 yılından itibaren İran'dan 25 yılda toplam 10 milyar m³ alınacak doğal gazın transferine başlamıştır.¹⁴²

İran ile ilgili bir diğer kavramda doğal gaz ithal edilme düşüncesidir. Bu düşünceye göre kaynaklarının yer aldığı güney bölgesinden uzakta yer alan kuzey bölgesi adına Azerbaycan'dan doğal gaz teminidir. Mevcuda bakıldığında Türkmenistan'dan gerçekleştirilen ithalat kuzey bölgelerinde kullanılmaktadır. 2001'den günümüze süregelen İran'a Türkmenistan'dan doğal gaz ihracatı 5,9 milyar metreküp doğal gazın 40 dolar birim fiyatlandırması ile sağlandığı görülmektedir¹⁴³. İran Türkmenistan'dan ithal ettiği doğal gazın büyük kısmını Türkiye'ye ihraç etmektedir. İran'ın İhraç ettiği doğal gazın %95'i Türkiye'yedir. İran

¹⁴⁰ Ünal, a.g.e., s. 28.

¹⁴¹ Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ARGE Şubesi, İran Ülke Raporu Otomotiv Sektörü Açısından, Kasım 2017, s. 8.

¹⁴² EIA, Country Profile Iran, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/.pdf>. (Erişim Tarihi:15.05.2018)

¹⁴³EIA, Country Profile Turkey, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>. (Erişim Tarihi:15.05.2018)

sadece dış ülkelerden doğal gaz ithal etmesinin yanı sıra farklı ülkelere ihracat da gerçekleştirmektedir. Bu faaliyete bakılacak olursa Ermenistan bu ülkelerden bir diğeridir.¹⁴⁴

İran doğal gaz üretiminde dünyanın dördüncü büyük üreticisi olmasına rağmen, doğal gazın uluslararası ticaretteki rolü diğer ticari alanların çoğundan daha önemlidir. İran, Amerika Birleşik Devletleri gibi hem doğal gaz ihracatçısı hem de doğal gaz ithalatçısıdır. İran; Türkiye ve Azerbaycan'a ihracat yaparken aynı zamanda boru hattı aracılığıyla Türkmenistan ve Azerbaycan'dan ithalat da yapmaktadır.¹⁴⁵

3.3. TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROFİLİ

Son 15 yılda yakaladığı ekonomik büyüme ile Çin'den sonra dünyada enerji talebi en hızlı artan ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olması ve enerji arama faaliyetlerine yeterli kaynakların ayrılmaması Türkiye'yi net bir enerji ithalatçısı yapmıştır. 2002 yılından bugüne kadar olan toplam ihracatın içinde enerji ihracatı %20'lik bir payı kapsamaktadır. Bu durumun ekonomiye ve cari açığa etkisi bir hayli yüksektir.

Türkiye'nin dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Ortadoğu, Rusya ve Hazar Havzası'na komşu olması, Türkiye'yi dünya enerji sektöründe önemli bir aktör olma yolunda yüreklendirmektedir. Boğazlarından geçen petrolün yanı sıra Azerbaycan ve Irak'tan gelen petrolün uluslararası pazara ulaştığı Ceyhan Limanı'na sahip olması Türkiye'yi enerji koridoru olma hedefine yaklaştırmaktadır. Son dönemde gündemde olan TANAP gibi doğal gaz boru hattı projelerinin gerçekleşmesi durumunda Hazar Havzası'ndan çıkarılacak doğal gazın Avrupa'ya ulaşması boru hatlarıyla Türkiye üzerinden yapılacak ve bu durum Türkiye'nin önemini artıracaktır.¹⁴⁶

Gelişen ekonomisi ile birlikte enerji ihtiyacı da her geçen gün artan Türkiye OECD ülkeleri arasında enerjiye talebi en hızlı yükselen birkaç ülkeden bir tanesidir. Çin'den sonra en hızlı enerji talebi artan Türkiye'nin enerji tüketiminde petrol, doğal gaz ve kömür oranları çok yüksektir. Enerji kaynakları kıt olan Türkiye'nin 2015 yılında tükettiği petrol miktarı 38,8 milyon tondur. Tükettiği doğal gaz miktarı 43,6 milyar metreküp, tükettiği kömür miktarı 34,4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

¹⁴⁴ EIA, Country Profile Turkey, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>, s.3.(Erişim Tarihi:15.05.2018)

¹⁴⁵ Eia, independent statistic- analysis kaynak Natural Gas Exports from Iran /U.S. Energy Information Administration, s.3

¹⁴⁶ Pusat, a.g.e., s. 22-23

Genel olarak enerjide dışa bağımlı olan Türkiye 2015 yılında 2,6 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirmiştir. 2015 yılında toplam 39,6 milyon ton petrol ithal eden Türkiye, bu ithalatın 11,4 milyon tonunu Irak, 5,5 milyon tonunu Rusya ve 2,9 milyon tonunu ise İran'dan ithal etmiştir. Bir yıl öncesine göre ithal ettiği petrolün kaynak ülkelerinin oranları farklılıklar göstermiştir. İran ve Suudi Arabistan'dan ithal edilen petrol oranında düşüş yaşanmış, Rusya ve Hindistan'dan alınan petrol oranlarında artışlar gözlenmiştir.¹⁴⁷

2015 yılı Türkiye üretilebilir petrol rezervi 334,5 milyon varil olarak kaydedilmiştir. Yeni keşifler yapılmadığı takdirde, mevcut üretim miktarı dikkate alındığında, kalan üretilebilir ham petrol rezervinin yaklaşık 19 yıllık ömrü bulunmaktadır¹⁴⁸.

Türkiye doğal gaz rezervi ise 2015 yılında 3,7 milyar metreküp olarak kaydedilmiştir. Yeni keşifler yapılmadığı takdirde, bugünkü durumda, kalan üretilebilir doğal gaz rezervinin yaklaşık 9,3 yıllık ömrü bulunmaktadır. en çok doğalgaz ithal edilen ülkeler sıralamasında Rusya'yı, 9 milyar 250 milyon metreküple İran ve 6 milyar 543 milyon metreküple Azerbaycan izledi.¹⁴⁹ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) verilerden derlenen bilgilere göre, Türkiye'nin yıllık doğalgaz tüketimi ve ithalatı ilk kez 50 milyar metreküpün üzerine çıktı. 2017 yılında Türkiye'nin doğalgaz tüketimi bir önceki yıla göre yüzde 16,29 artışla 53 milyar 484 milyon metreküpe yükseldi. Bu dönemde tüketimdeki yükseliş nedeniyle Türkiye'nin toplam doğalgaz ithalatı da yüzde 19,20 artarak 55 milyar 250 milyon metreküp oldu.¹⁵⁰

3.4 TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROJELERİ

Türkiye, sahip olduğu jeostratejik konumu itibarıyla, bölgesel petrol ve doğal gaz projelerinde öncü rol oynamaktadır. Türkiye ulusal arz güvenliğinin sağlanmasında Avrupa başta olmak üzere bölgesel arz istikrarına katkıda bulunma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda, Ortadoğu, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'nın zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ile Avrupa ve dünyadaki tüketici ülkeler arasında güvenilir, istikrarlı ve ekonomik bir enerji merkezi olma konusunda en doğru adrestir ve bu konuya çok önem vermektedir. Türkiye'nin bu doğrultudaki boru hatları projeleri şunlardır.

¹⁴⁷ *Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu*, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Ankara, 2016.

¹⁴⁸ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, *Türkiye Petrolleri*, Mayıs 2016, s. 33.

¹⁴⁹ *Doğalgaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu*, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Ankara, 2016

¹⁵⁰ *Türkiye ne kadar petrol ithal ediyor?* <http://www.haberturk.com/turkiye-ne-kadar-petrol-ithal-ediyor-1958004-ekonomi>. (Erişim Tarihi:05.07.2017)

Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı (BTC), Irak-Türkiye ham petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı (BTE), Samsun-Ceyhan ham petrol boru hattı, Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP), Türkiye-Yunanistan Enterkonnektörü (ITG), Irak-Türkiye doğal gaz boru hattı projeleri bulunmaktadır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattından 2015 yılında yaklaşık 742,5 bin v/g'lük petrol Ceyhan'a ve buradan da dünya pazarlarına taşınmıştır. Irak-Türkiye ham petrol boru hattı ise 1,4 milyon v/g'lük kapasitesinin çok altında faaliyet göstermiş ve ortalama olarak 192.400 v/g'lük ham petrol taşımıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattından 2015 yılında 9,8 milyar metreküplük Azerbaycan/Şah deniz doğal gazı taşınmıştır. BTE boru hattının doğal gaz taşıma kapasitesinin yıllık 20 milyar metreküpe çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik coğrafyasından kaynaklanan bir diğer proje TANAP projesidir ve 2016 yılında inşa çalışmaları devam etmektedir. Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı planlamaktadır. Bu projenin 2018 yılında faaliyete geçmesi bekleniyor. Bu proje ile Türkiye'ye ilk etapta 6 milyar metreküp doğal gaz iletilmesi bekleniyor.¹⁵¹

Kasım 2015 'te düşürülen Rus uçağından sonra Rusya ve Türkiye arasında siyasi ve ekonomik bir kriz patlak vermişti. Bu kriz ortamında Türk akımı doğal gaz boru hattının geleceğı belirsizlik kazanmıştı. Fakat iki ülkenin birbirine doğal gaz konusunda bağımlılığı iki ülkeyi bu konuda ferdi davranmaktan alıkoymuştur ve olumsuz bir gelişme yaşanmamıştır. Türkiye ve Rusya uçak krizini aşmışlar ve tarım ihracatı, doğalgaz ithalatı ve turizm konularında eski ilişkilerine devam etmişlerdir. Doğal gaz ithalatının %50'den fazlasını Rusya'dan yapan Türkiye 2016 yılında da Rusya'dan ithalatına aynı oranlarda devam etmektedir. 2016 yılında Türkiye'nin özür dilemesiyle Rusya ile olan kriz ortamı son bulmuştur. Türk Akım Projesi üzerinde görüş alışverişinde bulunulmaya başlanmıştı. Bu bağlamda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 23. Dünya Enerji Kongresi için Türkiye'de bulunduğu 10 Ekim 2016 tarihinde Türk Akımı Doğal Gaz Projesi kapsamında hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır¹⁵². Rusya doğal gazının bir kısmını Türkiye'ye bir kısmını Avrupa'ya taşıması planlanan Türk Akımı Projesi'nin Türkiye ayağı 2 hattan oluşmaktadır. Bu projenin toplamda 31,5 milyar metreküp doğal gaz taşıması planlanmaktadır.

¹⁵¹ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, **Türkiye Petrolleri**, Mayıs 2016, s. 33.

¹⁵² Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi:05.02.2018)

2016 yılında enerji arz güvenliğinin sağlanması ve tedarik pazarının çeşitlenmesi yönünde önemli çalışmalar yapılmıştır. İsrail ve Türkiye enerji bakanları, İsrail doğal gazının Avrupa'ya Türkiye üzerinde taşınması konusunda görüşmeler yapmışlardır. İsrail doğal gazının Avrupa'ya ulaşmasındaki en mantıklı ve yakın bölge Türkiye'dir. Önümüzdeki günlerde bu konu üzerinde anlaşmalar yapılması beklenmektedir.

Türkiye'nin enerji kaynak ve pazar çeşitlenmesi politikasına destek verecek kaynaklardan bir tanesi de LNG'dir. LNG piyasasındaki konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye bu konuda çalışmalarına hız vermiştir. Türkiye 2015 yılında 7,5 milyar metreküp LNG ithal etmiştir. Dünya LNG ithal eden ülkeler sıralamasında Türkiye sekizinci sıradadır. Türkiye'nin 2 gazlaştırma tesisi bulunmaktadır ve yeni gazlaştırma terminallerine ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'nin enerji politikasında önemli bir yer edinen LNG'nin toplam tüketilen doğal gaz içindeki payının artacağı düşünülmektedir. Son zamanlarda üzerine düşülen en önemli konulardan bir tanesi de doğal gaz depolama tesislerinin geleceğidir. TANAP ve Türk Akımı Projesi'nin yanı sıra yeni projeler ile birlikte doğal gaz ithal ettiği pazarlara yenilerini katacak olan Türkiye'nin doğal gaz depolama tesislerine ihtiyacı artmıştır¹⁵³.

Bunların yanında Tuz Gölünün altına inşa edilen doğalgaz depolama tesisi 2017 yılının şubat ayında açılmıştır. Açılış töreninde konuşan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin doğalgaz rezervi olarak nitelendirilen bu projenin, ilk aşamada günlük ihtiyacın 6'da 1'ini karşılayabileceğini açıklamıştır. Proje hakkında bilgiler veren Erdoğan, 1,2 milyar metreküplük kapasitenin 4.5 katına çıkarılması için yeni bir yatırımı başlattıklarını belirtmiştir¹⁵⁴.

3.5. TÜRKİYE – İRAN ARASINDA ENERJİ SEKTÖRÜ İLİŞKİLERİ

Ankara ile Tahran arasında enerji alanında yapılan iş birliği daha çok Türkiye'nin İran'dan petrol, doğal gaz ve bazı dönemlerde elektrik satın alması çerçevesinde olmuştur. Bunun yanında 2000'li yılların ikinci yarısında Türkiye'nin İran'ın bazı doğal gaz sahalarında üretim yapması, çıkarılacak gazın Türkiye'ye taşınması, bir kısmının Avrupa'ya ihraç edilmesi ve bir kısmıyla üretilecek olan elektriğin İran'a satılması da gündeme gelmiş ve hatta bu konuda mutabakat protokolleri de imzalanmış ancak bugüne kadar bunun hayata geçirilmesi mümkün

¹⁵³ Erdal Tanas Karagöl, Salihe Kaya ve Yusuf Emre Koç, *2016'da Enerji*, **Seta**, 2016, s.6-10

¹⁵⁴ Tuz Gölü Doğalgaz depolama tesisi açıldı, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/21731/tuz-golu-dogalgaz-depolama-tesisi-acildi.html> (Erişim Tarihi:10.02.2017).

olmamıştır. Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatı konusunda da sürekli sorunlar yaşanmıştır. Özellikle doğal gaz ithalatına ilişkin süreç 1990'lı yılların ortalarında ABD yaptırımlarının gölgesinde sorunlu olarak başlamıştır. 2001 yılı sonunda Türkiye'ye İran'dan ilk gazın ulaşmasının ardından da zaman zaman yeterli teslimatın yapılmadığı gerekçesiyle sorunlar yaşanmıştır. Sık sık Türkiye'nin aldığı doğal gazın fiyatında revizyon yapmak istemesi nedeniyle tartışmalar yaşanmıştır. Bu sürecin başlangıcını gölgeleyen ABD yaptırımları da ayrıca bugüne kadar geçen süre boyunca Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatını engellemeyi amaçlayan baskısını artırarak devam ettirmiştir.

3.6. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN VERİLERİ

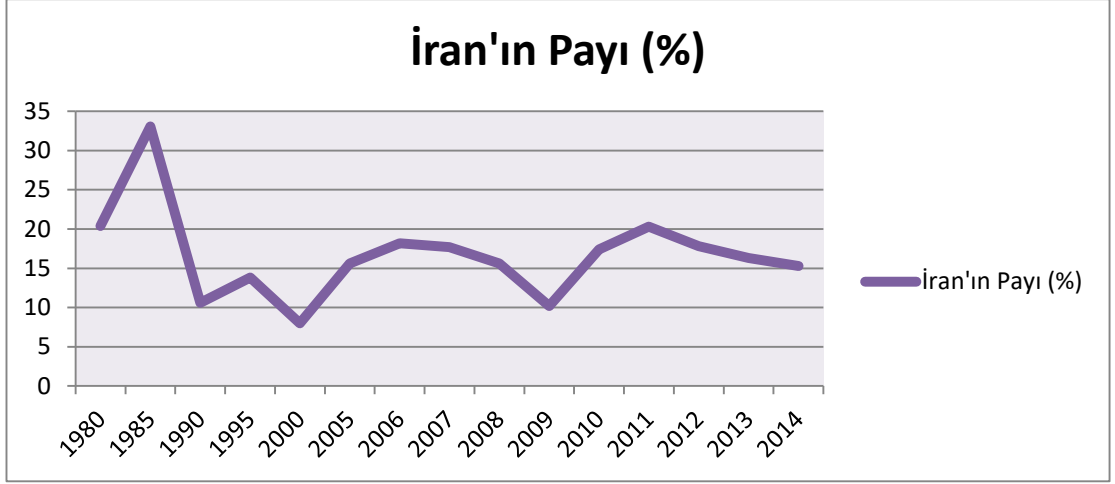
Türkiye, özellikle enerji alanında dışa bağımlı durumdadır. Öyle ki petrol ihtiyacımızın %92'si, doğal gaz ihtiyacımızın ise %98'i ithalat yolu ile karşılanmaktadır. Bu dışa bağımlılık içerisinde İran da önemli iş birlikçilerimizden birisi konumundadır.¹⁵⁵

Tablo 1. Türkiye'nin İran'dan mineral yakıt ve türevi ithalatı¹⁵⁶

Yıllar	Toplam İthalat	İran'dan İthalat	İran'ın Payı (%)
1980	3911	798	20.4
1985	3782	1253	33.1
1990	4618	491	10.6
1995	4616	638	13.8
2000	9537	759	7.96
2005	21248	3319	15.6
2006	28861	5257	18.2
2007	33877	6008	17.7
2008	48279	7549	15.6
2009	29896	3045	10.2
2010	38501	6708	17.4
2011	54122	11018	20.3
2012	60120	10701	17.8
2013	55909	9118	16.3
2014	54891	8419	15.3

¹⁵⁵ <https://intes.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/SEKTÖR-RAPORU.pdf>(Erişim Tarihi:02.05.2017)

¹⁵⁶ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi:07.07.2017)

Grafik 1. Türkiye'den İran'dan mineral yakıt ve türevi ithalatı¹⁵⁷

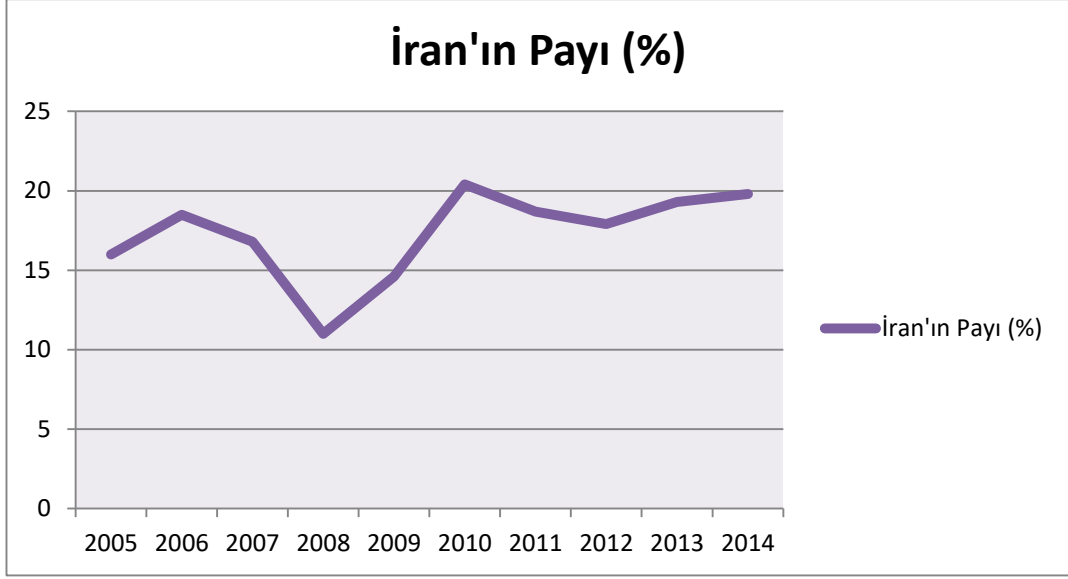
Hem tablo 1 hem de grafik 1 incelendiğinde Türkiye'nin İran'dan mineral yakıt ve türevleri ithalatında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Bu dalgalanma hem miktar için hem de genel pay için geçerlidir.

Tablo 2. Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı¹⁵⁸

Yıllar	Toplam İthalat	İran'dan İthalat	İran'ın Payı (%)
2005	26569	4251	16.0
2006	30218	5602	18.5
2007	35836	6047	16.8
2008	37347	4109	11.0
2009	35862	5245	14.6
2010	38042	7771	20.4
2011	43867	8188	18.7
2012	45918	8217	17.9
2013	45270	8728	19.3
2014	45553	8917	19.6

¹⁵⁷ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi:01.02.2017)

¹⁵⁸ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi: 01.02.2017)

Grafik 2. Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı¹⁵⁹

Hem tablo 2 hem de grafik 2 incelendiğinde yine Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Özellikle mineral yakıt ve türevlerinin ithalatında kriz dönemlerinde ithalatın da dibe vurduğu görülmektedir.

Türkiye'de uygulanan enerji politikaları dünya enerji sektörünün genel yapısından büyük oranda etkilenmektedir. Türkiye'de her türlü doğal kaynak var olmakla birlikte, linyit hariç diğer fosil yakıtlar rezerv açısından yetersizdir ve kendi tüketimimize yetmemektedir.¹⁶⁰

Türkiye mevcut boru hatlarının yanı sıra pek çok yeni proje üretmeye çalışmış ve projelere dahil olmuştur. Türkiye şu an Kerkük – Yumurtalık ham petrol boru hattı, Bakü –Tiflis- Ceyhan ham petrol boru hattı, Samsun –Ceyhan ham petrol boru hattı, Rusya-Türkiye-Batı doğal gaz boru hattı, Mavi Akım doğal gaz boru hattı, Azerbaycan-Türkiye doğal gaz boru hattı, İran-Türkiye doğal gaz boru hattı, Irak-Türkiye doğal gaz boru hattı, Mısır-Türkiye doğal gaz boru hattı, Türkmenistan-Türkiye doğal gaz boru hattı, Türkiye-Yunanistan-İtalya boru hatları projelerine dahildir. Bu projelerin bitirilmesiyle Türkiye-Doğu-Batı arasında enerji koridoru olacaktır. Kuzey ile güney arasında da enerji koridoru olmaya adaydır. AB ülkelerinin

¹⁵⁹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi:05.07.2017)

¹⁶⁰ H. Naci Bayraktar, **Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma**, 2009 Yılı Haziran Sayısı Hakemleri, 2009, s.134

enerji krizinden kurtulması içinde Türkiye boru hatları çok önemlidir ve AB ülkeleri Rusya'ya bağımlılıktan bir nebze kurtulacaktır.¹⁶¹

Ankara ile Tahran arasında enerji alanında yapılan iş birliği daha çok Türkiye'nin İran'dan petrol, doğal gaz ve elektrik satın alması çerçevesinde olmuştur. 2000'li yılların ikinci yarısında Türkiye İran ile birtakım anlaşmalar imzalamıştır. İran'ın bazı doğal gaz sahalarında araştırma yapma, gaz çıkarma ve üretim yapma, çıkarılacak gazı Türkiye'ye taşınması düşünülmüştür. Çıkarılacak gazın Avrupa'ya ihraç edilmesi, elektrik üretilmesi ve elektriğin tekrar İran'a satılması düşünülmekteydi. Birtakım mutabakatlar vs. imzalandı fakat bugüne kadar bu planlar hayata geçirilemedi.

Türkiye-İran arasındaki en önemli sorunlardan biri ABD yaptırımları ve ABD'nin Türkiye'ye devamlı bu konuda baskı uygulamasıdır. Fakat dünyada ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinde ilk sıralarda olan komşusu İran ile iş birliği yapmak Türkiye için kaçınılmazdır. Türkiye'nin ekonomik büyümeye paralel olarak enerji ihtiyacı da artmaktadır. Türkiye bu ihtiyacını karşılamada İran'a gereklilik durmaktadır¹⁶².

1980-2014 arasında İran'ın Türkiye'nin enerji ithalatındaki payı %15-20 arasında olmuştur. AK Parti iktidarında bu pay %15-20 arasında olmuştur. 2011 ve 2012 yıllarında Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatında görülen artışın nedenlerinden biri petrol fiyatlarındaki artıştır. O dönemde varili 120 dolar olan petrol için verdiği fiyatlar çok artsa da miktar olarak fazla bir artış yaşanmamıştır. 2011 yılından sonra İran'dan hem miktar olarak hem de değer olarak ithal edilen petrolde dikkate değer bir düşüş yaşanmıştır. Bunun temel nedenleri, ABD ve diğer Batılı ülkelerin uyguladıkları ambargo ve yaptırımlardır. Bir diğer neden ise Arap Baharı sürecinde Tahran ile Türkiye arasındaki yaşanan sorunlar olmuştur. 2011 yılında 9,2 milyon tondan 2013 yılında 5,2 milyon tona gerilerken aynı dönemde Irak'tan alınan petrol miktarı iki katı artışla 3 milyon tondan altı milyon tona çıkmıştır¹⁶³.

İran'a karşı yaptırımların arttığı aynı dönemde Türkiye ile İran arasındaki petrol ithalatına zıt olarak doğal gaz alışverişi azalmamıştır. 2011 yılında 8,2 milyon metreküpten 2013 yılında 8,7 milyon metreküpe çıkmıştır. Bu dönemde İran'dan alınan doğal gaz fiyatı Rusya ve Azerbaycan'dan alınandan daha pahalı olmasına

¹⁶¹ Bayraç, a.g.e., s.135

¹⁶² Kemal İnat, Ekonomik İşbirliği Örgütünün 30. Yılında Türkiye –İran Ekonomik İlişkileri, **SETA**, Temmuz 2015, Sayı:132, s, 20-25

¹⁶³ İnat, a.g.e., s. 24.

rağmen bu satın alma azalmamıştır. Bunun nedeni de imzalanan al ya da öde anlaşmasıdır. Anlaşmaya göre Türkiye almasa bile ücreti ödemek zorundadır¹⁶⁴.

1996 yılında yapılan Türkiye ile İran arasındaki doğal gaz anlaşması 2001 yılında faaliyete geçmiştir. Bugün dahi bu anlaşma yürürlüktedir. Anlaşmanın süresi 25 yıldır. Anlaşmaya göre "al ya da öde" prensibi geçerlidir. Bu prensibe göre Türkiye ister alsın ister almasın almayı taahhüt ettiği doğal gazın bedelini vermek zorundadır. Aslında bu "al ya da öde" anlaşması İran'a has bir anlaşma değildir. Azerbaycan ve İran ile aramızdaki anlaşmada aynı prensip geçerlidir. Bu anlaşmalar çerçevesinde Türkiye yıllık İran'dan 9,6 milyar metreküp aldı¹⁶⁵, Rusya'dan Türkiye'ye Batı Hattı doğalgaz boru hattı aracılığıyla 2015'te toplam 11 milyar 192 milyon metreküp gaz girişi olurken bu miktar geçen yıl 11 milyar 529 milyon metreküpe yükseldi¹⁶⁶. Türkiye, 2015 yılının tamamında Azerbaycan'dan 6 milyar 168,68 milyon metreküp gaz ithal etmişti. Azerbaycan'ın Türkiye'ye doğal gaz ihracatı 2016 yılının ilk 11 ayında bir önceki yıla göre yüzde 5,6 artmıştır¹⁶⁷.

İran Türkiye'nin 2. büyük gaz tedarikçisidir. Buna karşılık Türkiye İran'ın en büyük müşterisidir. Uluslararası ambargolar ve baskılar nedeniyle İran'ın ihraç ettiği gazın %90'nını Türkiye almaktadır. Bu durumda İran'ın Türkiye'ye bağımlılığı söz konusudur. Doğal gaz rezervlerinde dünyada 1. sırada olan İran petrol rezervlerinde de dünyada 4. sıradadır. Türkiye'nin son 15 yılda GSMH'si 3 misli artmış buna paralel olarak enerji ihtiyacı da 3 kat artmıştır. Türkiye en yakın komşularından olan İran'a enerji ithalatı konusunda bağımlı durumdadır. İran ise gördüğü uluslararası baskılar ve ambargolar nedeniyle Türkiye'ye şiddetle ihtiyaç duymaktadır ve bağımlıdır. Sakarya Üniversitesinden Profesör Kemal İnat'a göre 80 milyonluk 2 ülke olan Türkiye ve İran arasındaki dış ticaret hacminin 100 milyar dolardan aşağı olmaması gerekmektedir. Şu anki ticaret hacimleri ve enerji alışverişleri kesinlikle ülkelerin potansiyelini yansıtmamaktadır. ¹⁶⁸

3.7. TÜRKİYE - İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN HUKUKİ TEMELLERİ

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler 2000'li yılların başından itibaren gelişim göstermeye başlamıştır. 2002 yılında AK Parti hükümetinin kurulması ve

¹⁶⁴ İnat, a.g.e., s. 25

¹⁶⁵ Türkiye Azerbaycan'dan 30 milyar metreküp doğalgaz aldı, <http://www.fortuneturkey.com/turkiye-azerbaycandan-30-milyar-metrekup-dogalgaz-aldi-2203> (Erişim Tarihi:27.10.2017).

¹⁶⁶ Doğalgaz faturası 42'den16 milyar dolara düştü, <http://www.karar.com/ekonomi-haberleri/dogalgaz-faturasi-42den16-milyar-dolara-dustu-401422> (Erişim Tarihi:28.02.2017).

¹⁶⁷ Azerbaycan'dan gaz ihracatı arttı, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/21489/azerbaycandan-gaz-ihracati-artti.html>, (Erişim Tarihi:24.01.2017).

¹⁶⁸ İnat, a.g.e., s. 20-25

İslam devletlerine yönelik ilişkileri geliştirme çabaları, bu gelişmede önemli etkenlerden birisi olmuştur. İran'da yaşanan 1979 İslam Devrimi'nin ardından dışa kapalı siyasetinin hüküm sürmesi ise 2000'li yıllara kadar iki ülke arasında önemli ticari gelişmelerin yaşanmamasındaki ana neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ülke arasında kurulan ekonomik ilişkilerde enerji sektörüne yönelik iş birliklerinin oluşturulması ticaret hacminin büyümesine yol açmıştır. Türkiye, özellikle petrol ve doğal gaz ihtiyaçlarını İran ile iş birliği içerisinde bulunarak gidermeye yönelmiş bu da ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır¹⁶⁹.

2000'li yıllardan önceki ekonomik ilişkiler incelendiğinde süreklilik arz etmeyen bir ilişki görülmektedir. Dönemsel olarak artan ticaret hacmi, dönemsel olarak da düşüş yaşamaktadır. Bu dönemde enerji sektörünün ticaret hacmindeki payı oldukça düşüktür. Özellikle İran – Irak Savaşı ve İran üzerindeki Batı ekonomik ambargosu, bu dalgalanmalarda başlıca role sahiptir. 1980'li yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 2 milyar dolardır. 1990'lı yıllarda ise ticaret hacmi düşüş yaşamış ve 1,5 milyar doların altında kalmıştır¹⁷⁰.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişim göstermesinde başlıca unsurlardan birisi ulaşımdır. İki ülkenin mevcut coğrafi konumları doğrultusunda İran'ın Avrupa ile kuracağı bağlantının Türkiye üzerinden olması iki ülke arasındaki ilişkileri arttırmıştır. 1980'li yıllarda Türkiye-İran Kara Ekonomi Komisyonu dönemsel düzenlediği toplantılarla iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişim göstermesi adına çaba sarf etmiştir. Ulaşım hizmetleri üzerine yoğunlaşan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, 1996 yılında imzalanan doğal gaz antlaşması ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. İmzalanan antlaşma doğrultusunda Türkiye İran'dan 25 yıl süre ile yıllık 3 milyar metreküp doğal gaz satın alacaktır. Bu miktar 2007 yılında yıllık 10 milyar metreküpe çıkacaktır. Buna karşın antlaşmanın hayata geçirilmesi Amerika Birleşik Devletlerinin engellemeleri neticesinde 2001 yılında mümkün olmuştur. Antlaşmanın hayata geçirilmesi ile birlikte İran, Türkiye'nin önemli doğal gaz sağlayıcılarından birisi olmuştur¹⁷¹.

İran'dan doğal gaz ithalatının başlamasıyla iki ülke arasında siyasi ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın ortaya çıktığı yeni bir döneme işaret ettiği değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bununla birlikte, doğal gaz ithalatının başladığı aralık

¹⁶⁹ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.436

¹⁷⁰ Yaşar Semiz Ve Birol Akgün, Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-Abd İlişkileri, *SÜ İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss. 163-181, s. 165.

¹⁷¹ Ayhan, a.g.e., s.438

2001'den beri iki ülke arasında gerek miktar gerekse fiyat konusunda birtakım anlaşmazlıklar yaşanmış, ancak tüm bu gerilimlere rağmen Türkiye İran'dan doğal gaz almaya devam etmiştir.

İki ülke arasındaki ticari iş birliklerinin artırılması adına 2007 yılında iki ülke temsilcileri bir araya gelerek yeni üç proje üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Yapılan mutabakatta yer alan projeler şunlardır¹⁷²:

1. İran ve Türkmen doğal gazının Avrupa'ya taşınması Türkiye üzerinden gerçekleştirilecektir.
2. İran'ın 14 trilyon metreküp rezerve sahip olduğu Güney Pars bölgesindeki üç doğal gaz sahası ihalesiz olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne verilecektir ve bu sahalarda TPAO yatırım yaparak sahaların gelişimini gerçekleştirecektir.
3. Bu sahalarda üretilmesi öngörülen 20 milyar metreküp doğal gazdan İran'ın payı İran'a verilecek, kalan miktardan Türkiye kendi ihtiyacı olanını kullanacak, artanı ise Türkiye-Avrupa Birliği doğal gaz hattından Avrupa'ya taşıyacaktır.

Yapılan bu mutabakata rağmen karşılıklı imzalar atılamamıştır. Mutabakatın ilk yılı içerisinde imzaların atılması beklense de bu gerçekleşmemiş, 2008 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Türkiye ziyaretinde de bu beklenti boşa çıkmıştır. Varılan mutabakat zaptı imzalanmasa da 17 Kasım 2008 tarihinde yeni bir mutabakat imzalanmıştır. Bu mutabakatın içeriği ise şu şekildedir¹⁷³:

- Önceki mutabakatta adı geçen Güney Pars bölgesinde üç doğal gaz sahası belirlenmiştir. Bu sahalarda 22, 23 ve 24 No.lu fazlardır. Bu sahalara Türkiye yaklaşık 12 milyar dolarlık yatırım yaparak sahaların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.
- Bu sahalardan çıkarılan doğal gazın yarısı Türkiye'ye satılacakken kalan yarısının Türkiye üzerinden Avrupa'ya satışı gerçekleştirilecektir.
- Türkmenistan doğal gazı İran üzerinden Türkiye'ye taşınacaktır.

Bu mutabakatın hayata geçirilmeyen mutabakattan temel farkı içeriğinin daha detaylı olmasıdır. Tarafların açıklamalarına göre bir yıl zarfında hayata geçirilmesi planlanmasına rağmen, bahse konu mutabakat bir yıl sonra ancak 3 ay süre ile uzatılabildiği görülmüştür. 26-28 Ekim 2009 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında bir heyetin İran'a yönelik resmi ziyareti sırasında, Kasım 2008'de doğal gaz alanında imzalanan mutabakat muhtırasının süresini 3 ay uzatan yeni bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Ayrıca Güney Pars sahasındaki daha önce

¹⁷² Pulat, a.g.e., s.46

¹⁷³ Pulat, a.g.e., s.47

Türkiye'ye tahsis edilmiş olan sahalardan daha zengin diğer sahalara değiştirilmesine yönelik ortak çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir. Nihai olarak, bu konudaki çalışmaların uzun zaman önce başlamasına ve bu yönde ilk mutabakat zaptının Temmuz 2007'de imzalanmış olmasına rağmen nihai imza hâlâ atılmamıştır¹⁷⁴.

Türkiye ile İran arasında 10 yıldır müzakereleri süren Tercihli Ticaret Anlaşması 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları dışında taviz alışverişi yaptığı ilk anlaşmadır. Bu anlaşma iki ülke arasında en üst düzeyde belirlenmiş olan 35 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılabilmesi açısından son derece önem taşımaktadır¹⁷⁵.

Söz konusu anlaşmanın temel amacı; iki ülke arasındaki tarifelerin indirilmesi ve tarife dışı engeller ile tarife benzeri engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Diğer bir amacı İki ülke arasında adil rekabet koşullarının oluşturulması, güvenli ve öngörülebilir bir ortam tesis edilmesi ve ticaretin çeşitlendirilmesi suretiyle Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesidir. Bahse konu anlaşma kapsamında, Türkiye'nin 6'lı gümrük tarife pozisyonu bazında toplam 140 üründe İran'a tarife indirimi ve kota artırımı; İran'ın ise 6'lı gümrük tarife pozisyonu bazında 125 üründe Türkiye'ye tarife indirimi sağlanması kararlaştırılmıştır. Böylece toplamda 265 üründe, gümrük vergileri aşağı yönlü revize edilmiştir. Tercihli Ticaret Anlaşması'nın 2015 yılı sonunda ise 300 ürünü kapsamı beklenmektedir¹⁷⁶.

İran'ın, Tercihli Ticaret Anlaşması ile Türkiye'ye tarife indirimi sağlayacağı ürünler arasında; temizlik ürünleri, ilaç, kozmetik, plastik malzemeler, orman ürünleri, tekstil, hazır giyim, ev tekstili, mobilya, çelik ürünleri, demir ve demir dışı metaller, buzdolabı, bulaşık makineleri gibi beyaz eşya ürünleri, klimalar ve elektrik-elektronik ürünleri gibi birçok ürün yer almaktadır. Söz konusu ürünlerde 2012 yılında Türkiye'nin dünyaya ihracatı 38,9 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş olup bu tutar, Türkiye'nin aynı yıl gerçekleştirdiği toplam ihracatın %25,5'ine tekabül etmektedir¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Türkiye Enerji İş Birliği*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Bilgi Notu, 2008, s.11

¹⁷⁵ www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141104-2.htm (Erişim Tarihi:15.12.2017)

¹⁷⁶ Mehmet Özçelik, Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması Ve Türkiye-İran Ticari İlişkileri, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü, ss. 1-2.

¹⁷⁷ www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141104-2.htm (Erişim Tarihi:15.12.2017)

Ayrıca, Tercihli Ticaret Anlaşması kapsamında İran'ın Türkiye'ye tarife indirimi yapmayı kabul ettiği sanayi ürünlerinde 2012 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatı yaklaşık 830 milyon dolar olmuştur. Bu ürünlerde ihracatın 3 yılın sonunda iki katına çıkacağı beklenmektedir.

3.8. TÜRKİYE İLE İRAN ARASINDAKİ TEMEL İLİŞKİLER, ANTLAŞMALAR VE TİCARET POLİTİKASI

İki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişim göstermesi adına yaklaşık 40 yıldır farklı dönemlerde antlaşmalar ve protokoller imzalanmaktadır. 1980 yılından itibaren sırasıyla günümüze dek imzalanan antlaşmalar ve protokoller şunlardır¹⁷⁸:

- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Antlaşması
- Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Antlaşması
- Doğal Gaz Antlaşması
- Ticaret Antlaşması
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması
- Deniz Ticaret Seyrüsefer Antlaşması
- Türkiye – İran 15. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı
- Gümrük Konularında İş Birliği ve Karşılıklı İdari Yardım Antlaşması
- Türk Eximbank – İran İhracat Garanti Fonu Mutabakatı
- Türkiye – İran 16. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı
- Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakatı
- Türkiye – İran 17. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı
- Sivil Hayvancılık Mutabakatı
- Veterinerlik Alanında İş Birliği Antlaşması
- Turizm Alanında İş Birliği Antlaşması
- Türkiye – İran 18. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı
- Türkiye – İran 19. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı
- Ortak Ticaret Komitesi 3. Dönem Toplantısı
- Türkiye – İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 4.Dönem Toplantısı Mutabakatı
- Türkiye – İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5.Dönem Toplantısı Mutabakatı
- Türkiye – İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 6.Dönem Toplantısı Mutabakatı
- Enerji Mutabakatı
- Türkiye – İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakatı

¹⁷⁸ www.economy.com (Erişim Tarihi: 08.04.2017)

Türkiye ile İran arasındaki önemli iş birliklerinden birisi de demir yolu yapımı olmuştur. Türkiye-İran demir yolu yapımını organize etmek üzere Devlet Demiryollarından 16 kişilik bir ekip Yüksek Mühendis Hikmet Barkan'ın başkanlığında Tatvan'dan Van'a geçmiş ve gerekli hazırlıklara başlamıştı. Aynı zamanda yapılacak olan bu hat üzerinde incelemelerde bulunmak üzere ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Moore, Van'a gitmiş ve buradaki çalışmalarından sonra İran'a geçmişti¹⁷⁹.

Müşterek proje için müracaatın yapıldığı tarihte geniş hatlı olan 84 km'lik Tebriz-Şerefhane kısmı 1958-1959 yıllarında normal hat genişliğine çevrilmiş ve bu hatta bir takım ıslah işleri yapılmıştı. Şerefhane ile Karatepe arasındaki 60 km'lik kısmın 40 km'lik bir parçasının altyapısı inşaatı 1960'ta ihale edilmişti. Hattın, Karatepe ile Türk hududu arasındaki 76 km'lik kısmı oldukça arızalı araziye rastlamaktaydı. İran hükümeti, demir yolu projesinin kendi memleketinde yapılacak kısmı için ABD hükümetinden hibe olarak 1.964 milyon dolar yardım sağlamıştı. Ayrıca, Dünya Bankası ile İran arasında imzalanan anlaşma ile Dünya Bankası'nın İran'a kalkınma fonundan 42 milyon dolar kredi açması kararlaştırılmıştı. Verilen yeni kredi ile İran demir yolu şebekesi İran Türkiye sınırına bağlanmış olacaktı¹⁸⁰.

Bayındırlık Bakanlığınca inşaatı yürütülen Van-İran hududu demir yolu projesinde devam eden çalışmalar neticesinde 22 Eylül 1970 tarihinde ray döşenmesi İran hududuna varmıştı. Van-Kotur hattındaki bütün eksiklikler 1971 yılı içinde bitirilerek ve Cumhuriyet Bayramı'nda hattın işletmeye açılması planlanmıştı. Planlandığı gibi Van-Kotur demir yolu inşaatı haziran 1971'de bitmiş ve 27 Eylül 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve CENTO Genel Sekreteri Turgut Menemencioğlu'nun Van'da katıldıkları törenle işletmeye açılmıştı. Demir yolu açılış töreninde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yaptığı konuşmada "Bugün hizmete açacağımız Türkiye-İran demir yolu sadece bölgemiz için değil Asya'yı Avrupa ile birbirine bağlaması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır." dedi. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi de yaptığı konuşmada "Bugün Türkiye ve İran mutlu günlerinden birisini yaşıyor. Dostumuz Türkiye ve Pakistan bu yol sayesinde yakın bağlarını daha çok birbirlerine yanaştırmış olacaklardır." dedi. Türk-İran demir yolunun açılmasıyla Tahran-Haydarpaşa tren

¹⁷⁹ İbrahim Özkul, *Van-Tebriz Trenleri*, *Demiryol Dergisi*, 1983, s.695

¹⁸⁰ Özkul, a.g.e., s.696

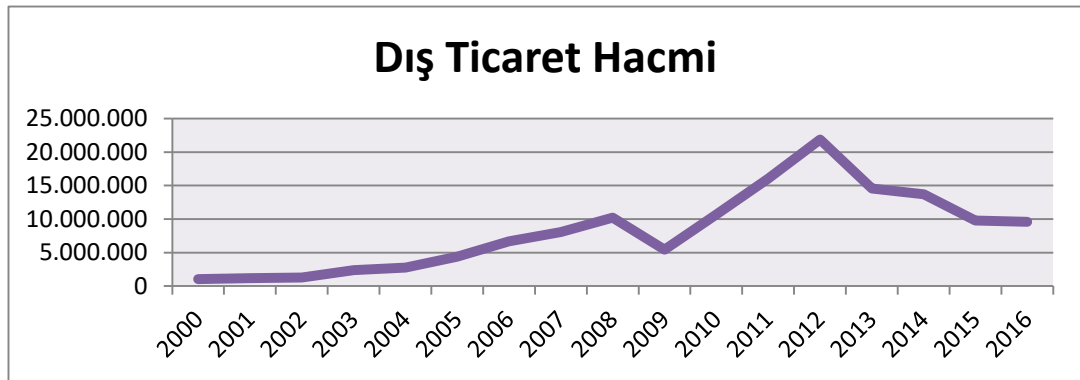
seferleri başlamış ve PTT, Türkiye-İran demir yolu hatırası olarak özel pul ve damga kullanmıştı¹⁸¹.

Türkiye-İran Hattı Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayacak ve bölgenin ekonomik, kültürel gelişiminde önemli katkılar sağlayacaktı. İşletmeye açılan Türkiye-İran demir yolunun Pakistan'a bağlanması için CENTO devletleri arasında gerekli çalışmalara başlanmıştır. Hattın Pakistan'a ulaştırılması ve bu suretle Hindistan ve Çin dâhil bütün Asya, Avrupa'ya bağlanmış olacaktı. Türkiye-İran demir yolu bağlantısının tahakkuk etmesiyle Ortadoğu güvenliğini sağlayan CENTO Paketi içindeki Türkiye-İran-Pakistan bu eserden büyük istifadeler sağlamışlardı.¹⁸².

Türkiye-İran demir yolunun açılmasından sonra 29 Eylül 1971'de İstanbul-Tahran seferleri başlamıştı. Demir yolu inşaatının İran hududuna ulaşmasıyla, İran'la irtibat sağlanmış ve Londra ile Karaçi arasında 9840 km'lik bir demir yolu şebekesi faaliyete geçmişti.

3.9. TÜRKİYE- İRAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki ticari iş birlikleri bahsedildiği üzere 2000'li yıllardan itibaren artış içerisindedir. İki ülke arasındaki en büyük ticari ilişki enerji sektörü üzerinedir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazın karşılayan önemli ülkelerden biri İran'dır. 2000 yılında yaklaşık 1 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2012 yılında 21 milyar doların üzerine çıkmayı başarmıştır. Bugün ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi 8 milyar doların üzerinde seyir etmektedir.

Grafik 3. Türkiye – İran dış ticaret hacmi (bin dolar)¹⁸³

¹⁸¹ Özkul, a.g.e., s.696

¹⁸² Özkul, a.g.e., s.696

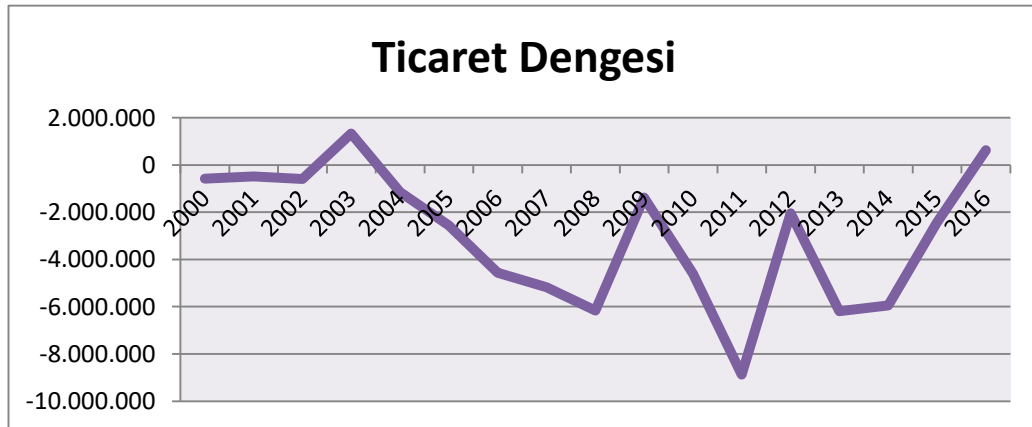
¹⁸³ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi: 01.02.2018)

2000-2016 yılları ait iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi incelendiğinde 2000-2008 yılları arasında sürekli bir artış yaşandığını görülmektedir. 2008 yılında yaşanan Mortgage krizinin küresel piyasalardaki etkisi ile 2009 yılında izlenen dönem itibarı ile en düşük ticaret hacmi rakamına ulaşılmaktadır. İzleyen yıllarda sürekli artış devam etmiş ve 2012 yılında zirve yaparak 21 milyar doların üzerinde ticaret hacmine ulaşılmıştır. Sonrasında 2016'ya kadar sürekli düşüş yaşansa da 2016 yılında ticaret hacminde yeniden artış yaşanmıştır.

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişim gösterdiğinden söz etmek mümkün olsa da bu iki ülke arasında sorun yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde yaşanan başlıca sorunlar şunlardır:

- İran'ın teknolojik gelişmişliğinin düşük olması,
- Bürokrasi ve mevzuatta yer verilen bazı uygulamalar,
- İran siyasi yönetiminin istikrarsız olması, keyfi tutum sergileyebilmesi,
- İran'ın belirttiği sayının üzerindeki yabancı çalışanlar için işletmelerden yüksek vergi alması,
- İran'ın altyapı, personel ve teknik donanımının yetersiz olması, banka teminatları ile ilgili yaşanan sorunlar,
- Kara taşımacılığına yönelik yaşanan sorunlar,
- İran'ın dönemsel olarak ihracat yasağı uygulaması,
- Siyasi anlaşmazlıklar.

İki ülke arasındaki ihracat ve ithalat verilerine yer vermeden önce ticaret dengesine yer vermekte yarar vardır.

Grafik 4. Türkiye – İran ticaret dengesi (bin dolar)¹⁸⁴

¹⁸⁴ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

İki ülke arasındaki ticaret dengesi incelendiğinde 2003 ve 2016 yılları dışında 2000-2016 yılları arasında sürekli olarak Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Özellikle 2011 yılında bu açık yaklaşık 9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

3.9.1. Türkiye'nin İran'a İhracatı

Türkiye ile İran arasında gelişen siyasi ilişkiler ile birlikte iki ülke arasındaki ticari ilişkiler de gelişim göstermiştir. Bu doğrultuda İran, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında 9. sırada yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler (milyar dolar)¹⁸⁵

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.Almanya	11.9	12.9	9.8	11.5	13.9	13.1	13.7	15.1	13.4	14
2.İngiltere	8.6	8.1	5.9	7.2	8.1	8.7	8.8	9.9	10.5	11.7
3.İrak	2.8	3.9	5.1	6.0	8.3	10.8	11.9	10.9	8.5	7.6
4.İtalya	7.5	7.8	5.9	6.5	7.8	6.3	6.7	7.1	6.9	7.6
5.ABD	4.2	4.3	3.2	3.7	4.6	5.6	5.6	6.3	6.4	6.6
6.Fransa	6.0	6.6	6.2	6.0	6.8	6.2	6.4	6.5	5.8	6.0
7.BAE	3.2	8.0	2.9	3.3	3.7	8.1	4.9	4.6	4.7	5.4
8.İspanya	4.0	2.8	3.5	3.9	3.7	4.3	4.7	4.7	4.7	5.0
9.İRAN	1.4	2.0	2.0	3.0	3.6	9.9	4.2	3.9	3.6	4.9
10.Hollanda	3.0	3.1	2.1	2.4	3.2	3.2	3.5	3.4	3.1	3.6
TOPLAM	107	132	102	113	134	152	151	157	143	142

İran, Irak'ın ardından sınır komşularımız içerisinde en çok ihracat yaptığımız ülke konumundadır.

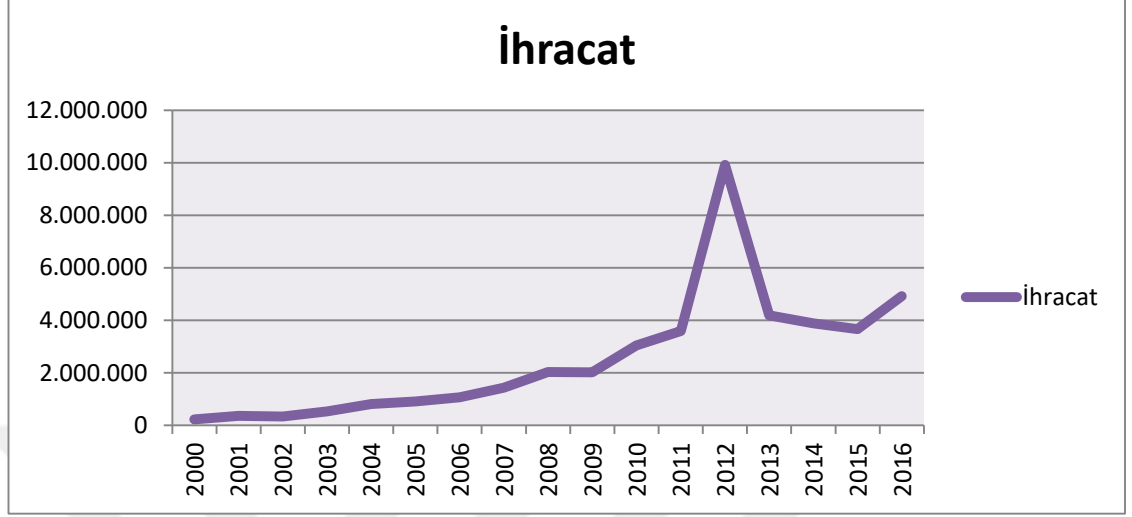
Tablo 4. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerin payları¹⁸⁶

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.Almanya	11,2	9,8	9,6	10,1	10,3	8,6	9,0	9,6	9,3	9,8
2.İngiltere	8,0	6,2	5,8	6,4	6,0	5,7	5,8	6,3	7,3	8,2
3.İrak	2,7	3,0	5,0	5,3	6,2	7,1	7,9	6,9	5,9	5,4
4.İtalya	7,0	5,9	5,8	5,7	5,8	4,2	4,4	4,5	4,8	5,3
5.ABD	3,9	3,3	3,2	3,3	3,4	3,7	3,7	4,0	4,4	4,6
6.Fransa	5,6	5,0	6,1	5,3	5,0	4,1	4,2	4,1	4,1	4,2
7.BAE	3,0	6,0	2,8	2,9	2,7	5,4	3,3	3,0	3,3	3,8
8.İspanya	4,3	3,1	2,8	3,1	2,9	2,4	2,9	3,0	3,3	3,5
9.İRAN	1,3	1,5	2,0	2,7	2,7	6,5	2,8	2,5	2,5	3,5
10.Hollanda	2,8	2,4	2,1	2,2	2,4	2,1	2,3	2,2	2,2	2,5

¹⁸⁵ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

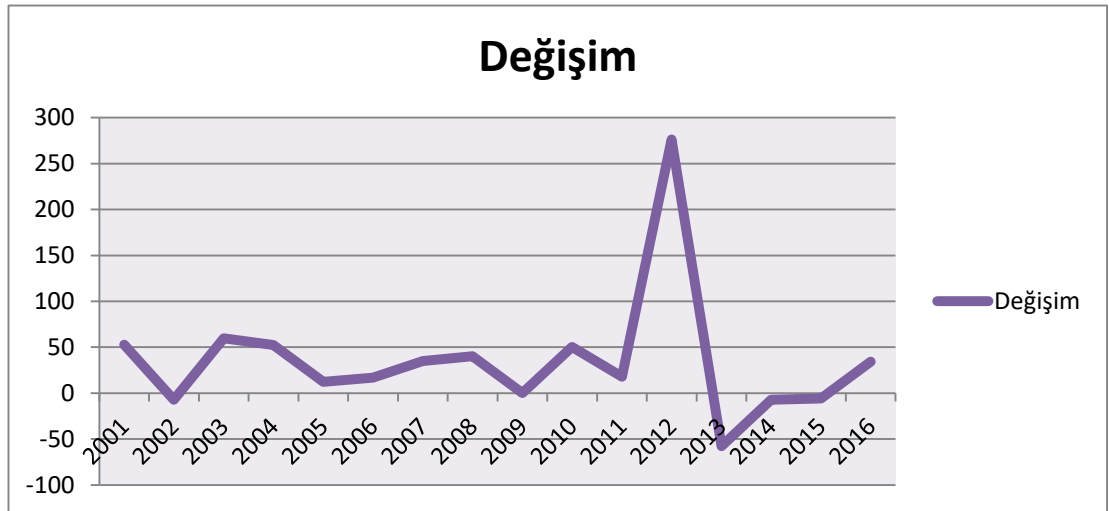
¹⁸⁶ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

Toplam ihracat içerisinde İran'ın payının yıllara göre değişimi incelendiğinde yine artan bir paya sahip olduğu ve 2016 yılı itibarı ile %3,5'lik bir pay elde ettiği görülmektedir.¹⁸⁷

Grafik 5. Türkiye – İran ihracat değerleri (bin dolar)¹⁸⁸

2000 yılında 235 milyon dolar seviyesinde olan Türkiye'nin İran'a ihracatı yıllar içerisinde gelişim göstermiş ve 2007 yılında yaklaşık %650'lik bir gelişim göstererek 1.4 milyar doların üzerine çıkmıştır. Grafik 5'te görüldüğü üzere bu artış 2012 yılına dek sürmüştür, 2012 yılında yaklaşık 10 milyar dolara yükselerek zirve yapmıştır. Sonraki 3 yılda yaşanan düşüş ile 3.6 milyar dolar seviyesine gerilese de 2016 yılında 5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 6. Türkiye –İran ihracatının değişim oranları¹⁸⁹

¹⁸⁷ Pulat, a.g.e., s.46

¹⁸⁸ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

Türkiye'nin İran'a ihracatında meydana gelen değişim incelendiğinde 15 yıllık süreçte 5 kez bir önceki yıla göre azalış yaşandığı görülmektedir. Buna karşın 2012 yılındaki ihracat düzeyi 2011 yılının yaklaşık 3 katı seviyesindedir ancak bu artış sürekli olmamış ve bir sonraki yıl yaklaşık %60'lık bir azalış meydana gelmiştir.

Türkiye'den İran'a ihraç edilen ilk 10 ürün şunlardır¹⁹⁰:

1. Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, vb.
2. Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar, vb.
3. Plastik ve plastik mamuller,
4. Ağaç ve ahşap eşyalar,
5. Elektronik eşyalar,
6. Adi metal eşyalar,
7. Tütün ve tütün yerine geçen maddeler,
8. Demir ve çelikten eşyalar,
9. Motorlu taşıtlar,
10. Demir ve çelik.

Tablo 5. Türkiye'nin İran'a en çok ihracat yaptığı ürünler (bin dolar)¹⁹¹

Ürünler	2012	2013	2014	2015
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar vb.	6.540	1.679	634	589
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar vb.	431	349	445	463
Plastik ve plastik mamuller	227	208	224	229
Ağaç ve ahşap eşyalar	154	129	193	201
Elektronik eşyalar	166	144	147	150
Adi metal eşyalar	43	53	125	132
Tütün ve tütün yerine geçen maddeler	101	113	121	124
Demir veya çelikten eşyalar	116	107	101	98
Motorlu taşıtlar	186	73	97	97
Demir ve çelik	615	111	93	88

3.9.2. Türkiye'nin İran'a İthalatı

Türkiye ile İran arasında ithalat verileri incelendiğinde İran'ın, Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında 11. sırada yer aldığı görülmektedir.

¹⁸⁹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046(Erişim Tarihi:01.02.2018)

¹⁹⁰ İran Ülke Raporu Tekstil Ve Hammaddeleri Sektörü, İtkib Genel Sekreterliği Tekstil, Deri Ve Halı Ar-Ge Ve Mevzuat Şubesi Ekim 2016, s. 26.

¹⁹¹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

Tablo 6. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler (milyar dolar)¹⁹²

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.Çin	13.2	15.6	12.7	17.2	21.7	21.3	24.7	24.9	24.8	25.4
2.Almanya	17.5	18.7	14.1	17.5	22.3	21.4	24.2	22.4	21.3	21.5
3.Rusya	23.5	31.3	19.4	21.6	23.9	26.6	25.1	25.3	20.4	15.1
4.ABD	8.1	12.0	8.6	12.3	16.0	14.1	12.6	12.7	11.1	10.8
5.İtalya	9.7	10.7	7.6	10.1	13.4	13.3	12.9	12.0	10.6	10.2
6.Fransa	7.8	9.0	7.1	8.2	9.2	8.6	8.1	8.1	7.6	7.3
7.G.Kore	4.4	4.1	3.1	4.7	6.3	5.6	6.1	7.5	7.0	6.4
8.Hindistan	2.3	2.4	1.9	3.4	6.5	5.8	6.4	6.9	5.6	5.7
9.İspanya	4.3	4.5	3.8	4.8	6.2	6.0	6.4	6.1	5.6	5.7
10.İngiltere	5.5	5.3	3.5	4.7	5.8	5.6	6.3	5.9	5.5	5.3
11.İRAN	6.6	8.2	3.4	7.6	12.4	11.9	10.4	9.8	6.1	4.7
TOPLAM	170	202	141	185	241	236	251	242	207	198

İran, sınır komşularımız içerisinde Rusya'nın ardından en çok ithalat yaptığımız ülke konumundadır. 2007-2016 yılları arasında Türkiye'nin İran'a ihracatı yaklaşık 3,5 milyar dolar artış gösterirken ithalatı yaklaşık 2 milyar dolar azalış göstermiştir. 2007 yılında en çok ithalat yapılan ülkeler arasında 7. sırada iken 2016 yılı itibarı ile 11. sıraya gerilemiştir. Bu da Türkiye adına Türkiye – İran dış ticaret açığının azaldığı anlamına gelmektedir.

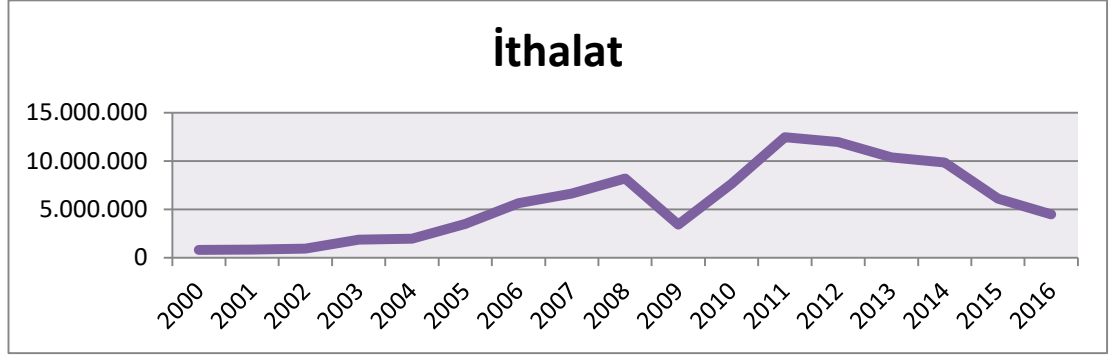
Tablo 7. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkelerin payları¹⁹³

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.Çin	7,8	7,8	9,0	9,3	9,0	9,0	9,8	10,3	12,0	12,8
2.Almanya	10,3	9,3	10,0	9,5	9,5	9,0	9,6	9,2	10,3	10,8
3.Rusya	13,8	15,5	13,8	11,6	9,9	11,3	10,0	10,4	9,8	7,6
4.ABD	4,8	5,9	6,1	6,6	6,7	6,0	5,0	5,3	5,4	5,5
5.İtalya	5,7	5,3	5,4	5,5	5,6	5,6	5,1	5,0	5,1	5,1
6.Fransa	4,6	4,5	5,0	4,4	3,8	3,6	3,2	3,4	3,7	3,7
7.G.Kore	2,6	2,0	2,2	2,6	2,6	2,4	2,4	3,1	3,4	3,2
8.Hindistan	1,4	1,2	1,4	1,8	2,7	2,5	2,5	2,8	2,7	2,9
9.İspanya	2,6	2,3	2,7	2,6	2,6	2,5	2,6	2,5	2,7	2,9
10.İngiltere	3,2	2,6	2,5	2,5	2,4	2,4	2,5	2,4	2,7	2,7
11.İRAN	3,9	4,1	2,4	4,1	5,2	5,1	4,1	4,1	2,9	2,4

¹⁹² http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

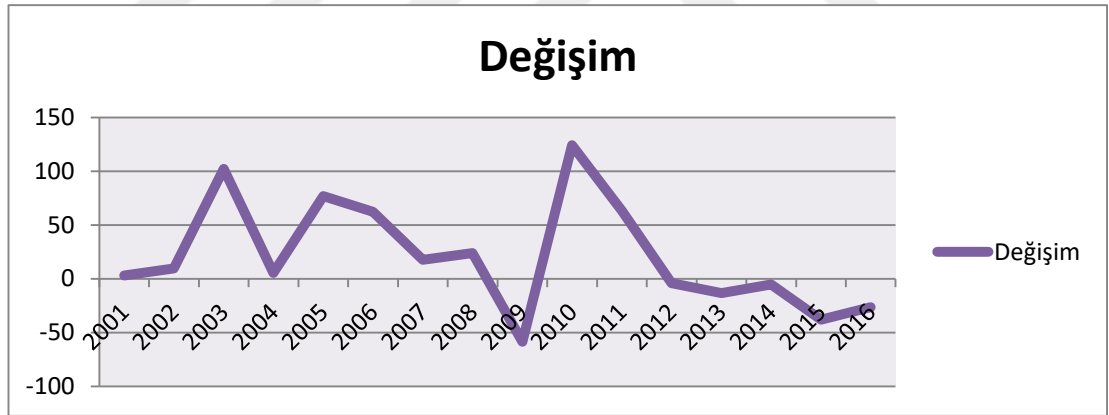
¹⁹³ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

İthalat verileri azaldığı gibi İran'ın Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında İran'ın payının da düştüğü görülmektedir.

Grafik 7. Türkiye – İran ithalat değerleri (bin dolar)¹⁹⁴

2000 yılında Türkiye'nin İran'dan ithalatı 815 milyonun üzerindedir. 2016 yılı itibarı ile bu rakam yaklaşık 4.5 milyar dolardır. 2000 yılı ile 2008 yılı arasında sürekli artış gösteren ithalat, 2009 yılında önemli bir düşüş yaşamıştır. 2011 yılında zirve yaparak 12 milyar doların üzerine çıkmıştır ve sonrasında düşüşe geçmiştir. Bu düşüşün sebebi de izlenen ulusal politikadır.

Grafik 8. Türkiye –İran ithalatının değişim oranları¹⁹⁵

Türkiye'nin İran'dan ithalatında 2012 yılından itibaren azalış olduğu görülmektedir. 2009 yılı ile 2011 yılı arasında önemli bir artış yaşanırken izleyen yıllarda sürekli bir azalış meydana gelmiştir.

Türkiye'ye İran'dan ithal edilen başlıca ürünler şunlardır¹⁹⁶:

¹⁹⁴ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

¹⁹⁵ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

¹⁹⁶ İran Ülke Raporu Tekstil Ve Hammaddeleri Sektörü, İtkib Genel Sekreterliği Tekstil, Deri Ve Halı Ar-Ge Ve Mevzuat Şubesi Ekim 2016, s. 33.

1. Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar
2. Plastikler ve mamulleri
3. Bakır ve bakırdan eşya
4. Gübre
5. Organik kimyasal ürünler
6. Alüminyum ve alüminyumdan eşyalar
7. Çinko ve çinkodan eşyalar
8. Cam ve cam eşya
9. Demir ve çelik
10. Kurşun ve kurşundan eşya

Tablo 8. Türkiye'nin İran'a en çok ihracat yaptığı ürünler (bin dolar)¹⁹⁷

Ürünler	2012	2013	2014	2015
Mineral yakıtlar vb.	10.7	9.1	7.8	7.4
Plastikler ve mamulleri	471	520	479	468
Bakır ve bakırdan eşya	248	139	211	224
Gübre	56	40	121	153
Organik kimyasal ürünler	97	124	109	130
Alüminyum ve alüminyumdan eşyalar	112	71	70	68
Çinko ve çinkodan eşyalar	3	13	23	27
Cam ve cam eşya	32	59	22	26
Demir ve çelik	32	59	22	24
Kurşun ve kurşundan eşya	26	22	21	22

Tablo 8'de yer verilen ürünler, Türkiye'nin İran'dan enerji sektörüne yönelik ithalatının dışındaki ürünlerdir. O ürünlere dair ithalat verileri de çalışmanın ilk bölümünde yer almıştır.

¹⁹⁷ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:01.02.2018)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİNİN STRATEJİK YANSIMALARI

4.1. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YANSIMALARI

Türkiye'nin coğrafi konumu doğuyu batıya bağlarken kuzeyi de güneye bağlayarak önemli bir rol oynar. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışından günümüze kadar Türkiye siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümlere uğramıştır. Türkiye'nin stratejik ve coğrafi konumu ise çeşitli sanayi kollarının gelişimi ve ülkenin ekonomik kalkınması için güçlü bir temel oluşturmaktadır. Son yıllarda yaşanan hızlı ekonomik büyüme ve altyapıda meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin enerji arzının da hızla artmasına yol açmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'yi enerji piyasasına güvenli ve güvenilir enerji yolları yaratma konusunda motive etmiştir. Türkiye şu anda Rusya, İran, Azerbaycan vb. ülkeler tarafından sağlanan doğal gaz ile toplam tüketimin % 98'ini ithal kaynaklara dayanarak karşılamaktadır. AK Parti hükümeti tarafından benimsenen 2023 programı, Türkiye'nin dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girme hayalini ortaya koymaktadır. Böyle bir hedefin gerçekleşmesi, ülkenin enerji ham maddesi talebinin çok kısa bir dönemde hacim olarak katlanarak artmasına yol açacaktır.¹⁹⁸

Türkiye bu durumun farkında olup ülkenin sahip olduğu eşsiz coğrafi konumunu ülkenin enerji talebinin güvenle karşılanmasını sağlayacak ve Türkiye'nin stratejik bir koridoru haline gelmesini sağlayacak enerji stratejilerini uygulamak üzere son yıllarda gerekli adımları atmaya başlamıştır. Türkiye bu nedenle enerji stratejisi programına uygun şekilde yatırım yapmak isteyen tüm oyuncular için istikrarlı ve güven verici bir yatırım ortamı yaratma gayreti içindedir. Bunun bir sonucu olarak, Asya ile Avrupa arasında mevcut kavşak üzerinde yer alan bir ülke olarak enerji diplomasisi yürütmeye çalışan Türkiye, bu enerji temelli jeopolitik politikaları uygulamak için değerli konumunu kullanmaktadır. Son yıllardaki siyasi girişimlerin bir sonucu olarak, ülke Hazar Havzası ve Orta Doğu'dan Avrupa enerji piyasasına taşınan hidrokarbon kaynaklarının en önemli enerji yollarından biri haline gelmiştir.

¹⁹⁸ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, **Türkiye Petrolleri**, Mayıs 2016, s. 33.

Huseynov, Türk enerji diplomasisinin, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hatlarının hayata geçirilmesi ile bu hedeflerine ulaşmış olduğunu öne sürmektedir. Huseynov'a göre, bu boru hatları, Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın ekonomik bağlar kurmasına ve en önemlisi de Hazar enerji kaynaklarına erişmesine yardımcı olmuştur. Mevcut enerji altyapısının başarılı bir şekilde işletilmesi yeni enerji projeleri için teklifler gelmesine yol açmış ve Türkiye'nin Güney Gaz Koridoru'na (SGC) aktif katılımını ve yeni projelerin hızla hayata geçirilmesini sağlamıştır. Trans Anadolu (TANAP) doğal gaz boru hattı projesinin inşaatı ve SGC'nin geliştirilmesi, Türkiye'yi stratejik bir transit ülke yapacaktır ve Avrupa enerji pazarında etkili bir oyuncu haline gelmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda da İran, Irak, Türkmenistan ve Kazakistan gibi enerji kaynağı bakımından zengin ülkeler, doğal gaz rezervlerini Avrupa enerji piyasasına sunma imkânına kavuşacaklardır.¹⁹⁹

Türkiye, enerji piyasasını serbestleştirerek ve verimliliği artırarak kaynak ve tedarikçilerin yanı sıra ulaşım yollarının çeşitlendirilmesini de sağlamış, enerji tüketiminde nükleer enerjinin payını artırmak suretiyle enerji çeşitliliği sağlama konusunda ciddi adımlar atmıştır. Bu üçlü stratejinin izlenmesi, Türkiye'nin petrolün %91'i ve doğal gaz tüketiminin %98'ini ithalata dayandırması ve toplam enerji talebinde 2020 yılına kadar %4'ün üzerinde bir artış beklenmesinin bir sonucudur. Doğu-batı ve kuzey - güney eksenlerinde doğal bir enerji köprüsü olarak Türkiye'nin en büyük iki petrol ve doğal gaz tedarikçisi durumunda olan Rusya ve İran ile enerji alanında başarılı bir iş birliği yürütmektedir.²⁰⁰

Son on yılda, ABD ve AB'nin izlediği baskılama politikaları nedeniyle Rusya, enerji alanında Türkiye'nin ana ortakları arasında yer almıştır. Hem Türkiye hem de Rusya, enerji alanında karşılıklı yarar ilkesine önem vererek ilişkiler geliştirmektedirler. Bu karşılıklı "kazan-kazan" ilkesi, büyük projelerde iş birliğini mümkün kılmak için dengeli bir karşılıklı bağımlılık sağlamayı amaçlamaktadır. Rusya ile enerji ilişkilerinde öncelik, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde bir çevre felaketinin önüne geçmek ve Marmara Boğazı ve Çanakkale Boğazı'ndaki tankerler vasıtasıyla yürütülen petrol akışının yarattığı güvenlik riskinden kaçınmak için ortak projeler geliştirmek olmuştur.

¹⁹⁹ Yusif Huseynov, Geopolitics of the Republic of Turkey's Energy Policy, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2017, 7(3), ss. 337-344.

²⁰⁰Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, a.g.e., s. 33.

Türkiye'nin Orta Doğu'daki enerji stratejisinin giderek Türk dış politikasıyla bütünleştiğine dair işaretleri son yıllarda çok açık bir şekilde görmekteyiz. Duran ve Özdemir'e göre, Ortadoğu sadece dünya hidrokarbonlarının jeopolitik merkezi değil, aynı zamanda Türkiye'nin yeni dış politikasının ön planda olduğu bir bölgedir ve bu nedenle Türkiye için iki açıdan özel bir önem taşımaktadır. Birincisi, Türkiye'nin enerji stratejisinin başarısı ve potansiyel bir enerji merkezi olarak geleceği, bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine ve hem siyasi hem de ticari açıdan uygun bir enerji ağı oluşturma kabiliyetine bağlıdır. İkincisi ise, Türkiye'nin dış politikasının uyumluluk seviyesi ve proaktiflik bakımından Ortadoğu bir nevi sınama alanı rolü oynamaktadır.²⁰¹

Literatürde Türkiye'nin enerji politikaları bağlamında yürüttüğü dış politika ile ilgili tartışmaları göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin enerji dengeleri ve Ortadoğu ile olan ilişkileri ile ilgili birkaç hususun dikkat çekici olduğunu söylemek ve tespit yapmak mümkündür. Birincisi, Türkiye ekonomisi ithal hidrokarbonlara bağımlıdır. İkincisi, Türkiye dünyanın hidrokarbon rezervlerine yakın olmasına rağmen, enerji tedariki konusunda Ortadoğu'daki enerji ham maddesi tedarikçisi komşularından ziyade Rusya'ya daha fazla güven duymaktadır. Üçüncüsü, Türkiye'nin Orta Doğu Arap dünyası ile olan enerji ilişkileri, olabildiğince kapsamlı ve gelişmiş değildir.

Diğer taraftan, Hüseyinov ise Baku-Tiblisi-Ceyhan (BTC) boru hattı projesinin başlangıcından bu yana, son yirmi yılda Türkiye'nin Avrupa için güvenilir bir enerji koridoru olduğu iddiasını vurgulamaktadır. İddiasının başlıca nedeninin, Türkiye'nin kuzey- güneydoğu-doğu-batı eksenlerinde hidrokarbon açısından zengin Ortadoğu ile Batı Avrupa'nın arasındaki bir kavşak noktası teşkil eden coğrafi konumu olduğunu öne sürmektedir. Hüseyinov'a göre, AK Parti hükümetleri 2000'li yılların başından itibaren, Türkiye'nin uzun vadeli enerji stratejisi, coğrafyası, dış politikası ve enerji talepleri arasında denge kurmanın gereğini anlamışlardır. Bu dönemlerde geniş bir vizyonla bu politikalar şekillendirilmiştir. Bu gelişme, enerjinin "Türkiye'nin bölgesel jeopolitik bir güç olarak yeniden ortaya çıkmasının temel direklerinden biri" olduğunu da göstermektedir.²⁰²

Bu değerlendirmeler ışığında Hüseyinov'a göre Türkiye'nin enerji politikasının üç temele dayandığını söylemek mümkündür:

²⁰¹ Hasan Duran ve Çağatay Özdemir, Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 2012, s.28.

²⁰² Yusif Huseynov, Geopolitics of the Republic of Turkey's Energy Policy, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2017, 7(3), s. 337-344.

1. Yerli tüketim için çeşitlendirilmiş, güvenilir ve uygun maliyetli tedarik sağlamak.
2. Enerji piyasasını liberalize etmek.
3. Doğudaki enerji üreten ülkeler ile batıdaki enerji tüketen ülkeler arasında daha etkin bir kilit transit ülke ve enerji merkezi haline gelmek.

Buna göre Türkiye, ithal hidrokarbonlara olan bağımlılığını azaltmayı ve yerli kaynakların payını artırmayı hedeflemiştir. Efeğil ve Kalaycı'ya göre, Türkiye'nin ilk arzusu arz ve güzergâh çeşitlendirmesi" yoluyla önemli ve güvenilir bir transit ülke olmak ve kendi enerji güvenliğini gerçekleştirmektir. Bir diğer ve ikinci amaç ise Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunmak suretiyle AB'nin vazgeçemeyeceği bir enerji partneri haline gelmektir.²⁰³

2000'li yılların ortalarından beri uygulanan bu strateji yeni ve denenmemiş olmasına rağmen, bazı uzmanlar arasında Türkiye'nin enerji stratejisinin bugüne kadar başarılı olduğu konusunda bir mutabakat mevcuttur. Türkiye'nin enerji politikası idealist bir iddia değildir. Diğer bölgesel enerji sistemleriyle bütünleşmiş ve desteklenen karmaşık bir boru hattı sistemi tarafından desteklenen bu politika, yakın bir gelecekte bölgedeki bütün enerji arz veya talep eden aktörler tarafından en uygun ve arzulan bir çözüm olarak görülmeye başlanabilir. Bu gelişme ise enerji kaynaklarına sahip olmasa da Türkiye'nin bir enerji merkezi haline gelmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Ortadoğu ile olan enerji ilişkileri, Türkiye'yi transit bir ülke yapmıştır.²⁰⁴

Konuya tedarikçi ülkeler olarak baktığımızda, Türkiye'nin en büyük ikinci ve Ortadoğu'nun en büyük enerji tedarikçisi konumundaki ülke, Rusya'nın ardından en fazla enerji ithalatının gerçekleştirildiği İran'dır. Bununla birlikte, İran ile ilişkilerin sorunsuz olmaması, enerji arzında zaman zaman aksamalar yaşanmasına neden olsa da 2006 yılından bu yana verilen sözler ve teminatlar sonucunda enerji arzında söz konusu kesintilerin tekrarlanmasına engel olmuştur. Enerjinin Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin temel taşı olduğu iddia edilebilir. Her iki tarafın da bu ilişkiden kazandıkları faydalar küçümsenemez ve mevcut enerji ilişkileri için ciddi tehditler olduğunu söylemek mümkün değildir.²⁰⁵

²⁰³ Ertan Efeğil ve Ridvan Kalaycı, Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası (Political Economy of Energy Security and Turkish Foreign Policy) **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Cilt I, (eds.) Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 225-249.

²⁰⁴ Ahmet K. Han, Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place, **Turkish Studies**, 2011, 12:4, 603-617.

²⁰⁵ Akın Ünver, **İran-Batı uzlaşması ve Türkiye'nin enerji rüyası**, Aljazeera, 07 Nisan 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-bati-uzlasmasi-ve-turkiyenin-enerji-ruyasi>, (Erişim Tarihi: 12.12.2017)

1923-2008 dönemi süresince Türkiye'nin enerji ihtiyacıyla dış ticaret verilerine bakıldığında, Türkiye'nin aleyhine verilerin olduğu görülür. Bu dönem içinde, 116,8 milyon ton petrol, 6,2 milyar metreküp doğal gaz üreten Türkiye, 739.8 milyon ton petrol ve 370 milyar metreküp doğal gaz tüketmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin ihracatı, ithalatının yarısı kadar bir değerinde gerçekleşmiştir. 768,1 milyar dolar ihracat yapan Türkiye, 1 trilyon 237 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin dış ticaret açığı ise, 469 milyar dolar civarındadır²⁰⁶.

OECD ülkeleri arasında, 2010 yılından bu yana en yüksek enerji talep artış oranına sahip olan Türkiye'nin büyük ölçüde enerji ithalatına bağımlı olması enerji güvenliği açısından dikkati çeken bir husustur. Bu kapsamda hassas bir bölgede yer alan Türkiye için enerji arzının kesilmemesi gerekmektedir. Bu kapsamda gerek Türkiye Petrolleri gerekse diğer enerji şirketleri farklı projelere katılmakta, enerji arzının sürmesi ve yerli kaynakların değerlendirilmesi için çalışmaktadır. 2015 yılında petrol fiyatlarının düşmeye devam etmesi, diğer petrol ve doğal gaz ithal eden ülkeler gibi Türkiye'nin de petrol ve doğal gaz ithalat maliyetinin azalmasını sağlamıştır. Cari açık, 2015 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle dış ticaret açığındaki gerilemeye paralel, bir önceki yıla göre %26 daralarak, 32,19 milyar \$ olarak açıklanmıştır²⁰⁷.

Gelecekte iki ülke arasındaki enerji ilişkileri ile ilgili en önemli husus, İran'a uygulanan yaptırımların kalkmasından sonra İran doğal gazının Türkiye için ne anlam ifade edecek olmasıdır. Yani sorulması gereken soru, İran'ın doğal gazının Türkiye üzerinden, özellikle Avrupa pazarlarına, Batı'ya taşınması İran tarafından tercih edilip edilmeyeceğidir. Bu nedenle İran'ın doğal gazının Batı'ya taşınması konusunda Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler hayati önem taşımaktadır. Bununla birlikte, İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması üç temel nedenden dolayı bazı uzmanlar tarafından zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir: Türkiye-İran ikili ilişkileri, bölgesel enerji arz-talep eşitliği ve jeo-ekonomik konular.

4.2. İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ YANSIMALARI

İran, küresel enerji piyasalarında iki nedenle önemli bir enerji arz noktasıdır. Birincisi İran, dünya petrol rezervlerinin %10'una (158 milyar varil) ve doğal gaz rezervlerinin %18'ine (34 trilyon metreküp) sahiptir. Dolayısıyla İran, dünyadaki en büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip ülke olma kriterine göre sırasıyla dördüncü ve

²⁰⁶ Ertan Efeçil, Türkiye'de Enerji Güvenliği ile Dış Ticaretin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkileri, **Bilgi** (17) 2008 / 2: 51-69, s. 68.

²⁰⁷ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, **Türkiye Petrolleri**, Mayıs 2016, s. 25

birinci sıradadır. İkinci faktör ise, İran'ın jeopolitik konumudur. İran coğrafyasını iki farklı biçimde kullanabilir: Doğu-batı ekseninde fırsatlar yaratarak enerji ticaretini kolaylaştırmak ya da tehditler yaratarak onu istikrarsızlaştırmak.²⁰⁸

İran'ın amacı enerji ticaretinin ekonomik faydalarından kısa vadede öncelikle istifade etmek olsa da uzun vadede stratejik hedefi, enerjiyi siyasi araçlar için kullanmaktır. İran, "direniş ekonomisi" doktrini çerçevesinde doğal gaz yerine elektrik enerjisi veya ham petrol yerine işlenmiş petrol ürünleri gibi daha katma değerli ürünlerin ihracatını öncelikli görmektedir.²⁰⁹

Diğer taraftan, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgesel enerji jeopolitiği çerçevesinde İran'la olan ilişkilerinin de esasen Türkiye-İran ilişkilerinden etkileneceğini söylemek mümkündür. Günümüzdeki ilişkiler açısından bakıldığında, bu iki taraf da devam etmekte olan elektrik ve doğal gaz anlaşmalarından fayda sağladığından, bu çalışmalar devam edecek gibi görünmektedir.

Olası ilişkiler açısından ana konu, İran gazının Türkiye üzerinden AB'ye çok miktarda taşınmasıdır ve yukarıda sayılan nedenlerden ötürü pek olası görünmemektedir. İran'ın kendi gazını Türkiye üzerinden AB'ye nakletmesi, Türkiye'nin transit ülke olarak uygulanacak bir pazarlık payını elinde bulundurması anlamına gelmektedir. Ayrıca bölgedeki diğer ülkelerin de bölgede olası bir Türk hâkimiyetini önlemek için Türkiye aleyhinde dengeleyici tedbirler almaları muhtemeldir. Bu anlamda Irak ve Türkistan gazlarının Türkiye üzerinden taşınması ve Türk Akımı'nın kaderi Türkiye'nin, başta İran olmak üzere bölgede çok başarılı bir dış politika geliştirmesine bağlı gibi görünmektedir. Buna ek olarak, İran, ihraç noktalarında stratejik esneklik ve çeşitlilik kazanmak için LNG ihracat ve doğu boru hatlarına öncelik vermeyi tercih edebilir.²¹⁰

İran-İrak Savaşı'nın 1988'de sona ermesinden bu yana, İran, komşu ülkelerle güven ve barışçı ilişkiler kurma ve tecrit risklerini azaltma aracı olarak bölgesel iş birliği politikasına öncelik vermiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve İran'ın tarihi ve kültürel bağları bulunduğu kuzey sınırında yeni devletlerin ortaya çıkması bölgeselciliğe daha fazla ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda, Rusya ile olumlu ilişkiler geliştirmek, Batı ile olan gerilimleri dengelemek için bir yol olarak

²⁰⁸ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, **Türkiye Petrolleri**, Mayıs 2016, s. 26.

²⁰⁹ Serhan Ünal, Post-Sanctions Iran and Regional Energy Geopolitics, **Türkiye Enerji Vakfı (TENVA)**, 2015, s. 28.

²¹⁰ Ünal, a.g.m., s. 29.

görülmüştür. İran, diğer İslam komşuları olan Irak, Kazakistan ve Pakistan ile ekonomik ilişkileri derinleştirmek için de çalışmalar yürütmektedir.²¹¹

Diğer taraftan, Türkiye, İran'ın dünyaya bakış açısında ve değerlendirmelerinde özel bir yere sahiptir. Türkiye'nin gelişme düzeyi İran'ın kalkınması için ihtiyaç duyduğu teknolojik ve mali yardım sunmaktadır. İran nüfusunun %25'ini oluşturan Türkiye ve Türk kökenli devletlerle ilişkileri geliştiren Azeri etnik azınlığı da iki ülke arasındaki bağların güçlendirilmesinde önemli bir etken durumundadır.

Çin-İran ilişkilerini ele aldığımızda ise bu ilişkinin Batı karşıtı siyasi yaklaşmanın temelini oluşturduğunu görmekteyiz. Petrol alanında İran'ın vizyonu, Çin'in stratejik petrol rezervlerini artırma stratejisiyle tam uyumludur. İran'ın doğal gaz stratejileri açısından konuyu ele aldığımızda, hem İran'ın mevcut doğu boru hatlarının, hem de LNG ihracat politikalarının Çin'in uzun vadede İran'ın gazını Türkmenistan ve Pakistan üzerinden ithal etme hedefiyle uyumlu olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Ayrıca, enerji haricinde iki ülke arasında geliştirilecek güçlü bir ekonomik iş birliği, bu ilişkilerin daha da derinleştirilmesini kolaylaştırabilir.²¹²

Konunun bir diğer boyutunu İran'ın Pakistan ve Hindistan ile olan enerji ilişkileri oluşturmaktadır. Pakistan'ın ülke içinde kurduğu boru hatlarının, sadece Pakistan'ın kendi doğal gaz talebi için değil, aynı zamanda Çin'in İran'dan gaz ithal etmek için yaptığı uzun vadeli stratejilerle de ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Pakistan'ın uzun vadede İran-Çin doğal gaz boru hattı için transit ülke olması muhtemel görülmektedir. Dünyada dördüncü en büyük enerji tüketicisi olduğu için Hindistan da, İran gazına ihtiyaç duymaktadır ve bu gazın bir İran-Umman-Hindistan Offshore boru hattı vasıtasıyla taşınması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte, Hindistan'ın İsrail'le yürüttüğü stratejik iş birliğinin, İran ile ilişkilerine zarar verebilecek bir parametre olduğunu da kabul etmek gerekir.²¹³

2016 yılının ilk ayında, İran'a uygulanan ekonomik ve finansal yaptırımların kaldırılmasıyla, Brent petrol fiyatı, son 12 yılın en düşük seviyesi olan 26 \$/v'e kadar gerilemiştir. Sonrasında, petrol fiyatlarını yükseltmek amacıyla, Suudi Arabistan ve Rusya arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ortaya atılan "üretimi dondurma stratejisi"ne, 11 OPEC ve 6 non-OPEC ülkesinin de dâhil olması

²¹¹ The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic And Energy Dimensions, Proceedings of an International Workshop, CSIS and Tepav, Ankara, March 29, 2012, s. 28.

²¹² İsmail Ermağan ve Emin Üstüenal, Çin'in Orta Doğu Politikaları, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:37 Yıl: 2014/2, ss. 19-39, s. 25.

²¹³ Ermağan ve Üstüenal, a.g.m., s. 26.

ihtimalinin etkisinde Brent petrolü, Mart ayı sonunda toparlanarak 40,54 \$/v seviyesini görmüştür. Brent petrol fiyatının 2016 yılı 1. çeyreği ortalaması 33,93 \$/v olurken, WTI petrol fiyatı, yılın ilk çeyreğinde 33,37 \$/v olarak kaydedilmiştir²¹⁴. 2015 yılı Türkiye doğal gaz ithalatının ülkelere göre dağılımında Rusya %55'lik oran ile birinci sıradadır. Bu ülkeyi İran (%16), Azerbaycan (%13) ve Cezayir (%8) takip etmektedir²¹⁵.

4.3. RUSYA'YA YANSIMALARI

Rusya, son yıllarda İran'ı konvansiyonel silahlar ve nükleer santraller de dahil olmak üzere büyüyen bir silah pazarı olarak görmektedir. Ayrıca İran'ı Orta Asya ile Kafkaslarda ABD ve Türk nüfuzunun dengede tutulması için potansiyel bir ortak olarak kabul etmektedir. Kremlin, Batı'nın İran görüşünü hiçbir zaman dikkate alınacak bir tehdit olarak görmemiştir. İkili ilişkiler, Rusya'nın İran'a yönelik yaptırımları destekleme kararı alması, Bushehr nükleer santralının inşasında yaşanan gecikmeler ve S-300 hava savunma füze sisteminin satışının iptali gibi nedenlerle 2010 sonrasında bir zayıflama dönemi yaşamıştır. Bununla birlikte, silah kontrolü, füze savunması, Suriye ve Ortadoğu'daki diğer gelişmelere ilişkin Washington'la arasındaki görüş farkları son yıllarda arttıkça, Moskova ile Tahran arasındaki iş birliği için yeni bir döneme girmiştir.²¹⁶

Rus enerji kaynaklarının dünya ekonomisi ve siyasetinde etkili olmasını sağlayan petrol fiyatındaki artış birkaç faktöre bağlıdır. Bunlar;

1. "Üretici ülkelerin petrol arzını artıramaması,
2. petrol talebinin kısa dönem elastikiyetsizliği, petrolün kolay ulaşılabilir ve kullanılabilir bir emtia olması,
3. İran, Irak, Venezüella ve Nijerya'da yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, Rusya'nın varil başına risk primini 20 dolara çekmesi; bu durum petrolün büyük bölümünün serbest bir şekilde akışı sağlanırken ve belli bir fiyat oranındayken, bir ülkenin petrol piyasasında risk alması sonucu o ülkenin yükümlülüklerini yerine getirmeyip fiyatların artmasına yol açması,

²¹⁴ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, a.g.e., s. 14.

²¹⁵ Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu, a.g.e., s. 28.

²¹⁶ Ünal, a.g.e., s. 27.

4. Çin ve Hindistan'ın giderek artan petrol talepleri ve v) alternatif kaynakların teknik ve coğrafi anlamda sorunlar içermesi" gibi nedenlerdir"²¹⁷.

Rusya-İran ikili ilişkilerinde Rusya'nın denge politikası gütmesinin izleri görülmektedir. Rus liderlerin Tahran'ın Amerikan karşıtlığını ABD'nin siyasi nüfuzunu dengelemek için yararlı buldukları bilinen bir gerçektir. İran, Rusya'nın ABD egemenliğini dengelemek, çok kutuplu bir dünyayı teşvik etmek ve ortak stratejik hedeflere sahip olmaları nedeniyle, Rusya'nın bölgesel politikaları hakkında tarihi şüphelerini sürdürmesine rağmen, Rusya ile olan iş birliğini geliştirmeyi tercih etmektedir. Rusya-İran ilişkilerinin İran'ın uluslararası toplum tarafından yalnızlığa itildiği bir dönemde gelişme kaydetmesi son derece normal karşılanmalıdır. İran'ın başka kaynaklardan elde edemediği teknoloji veya silahlar için Rusya söz konusu dönemde en uygun seçenek haline gelmiştir. İran'ın Rusya ile ilişkileri geliştirme gayretleri Batı'yı dengeleme arzusundan kaynaklanmaktadır. Rusya-İran ilişkilerinin geleceği, İran'ın Batı ile olan ilişkilerine, özellikle de nükleer konusunda yaşanacak gelişmelerin seyrine bağlı olacaktır.²¹⁸

Günümüzde Türkiye'nin, doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %60'ı Rusya Federasyonu'ndan karşılanmaktadır. Rusya'nın Avrupa'da Almanya'dan sonra en büyük doğalgaz müşterisi Türkiye'dir. Türkiye'nin enerji üretiminde sahip olduğu diğer kaynakların sınırlı ve az olması, özellikle elektrik enerjisi üretebilmek için doğalgaza olan talebinden dolayı, Türkiye'nin Rusya Federasyonu karşısındaki pazarlık gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve İran haricinde ihtiyaçlarını karşılayacağı doğalgaz ithal edebileceği herhangi bir ülke ve zemin tam olarak oluşmamıştır. Özellikle Türkiye için Rusya Federasyonu, başta doğalgaz ve diğer enerji ihtiyaçlarını tedarik edebileceği önemli bir ülke konumundadır. Rusya Federasyonu için Türkiye ise, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırmak için enerji nakil koridoru olabilecek jeopolitik önem arz etmektedir. Rusya Federasyonu topraklarında bulundurduğu enerji kaynakları sayesinde başta Türkiye olmak üzere dünya ülkelerine ekonomik ve siyasal üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Enerji piyasasında önemli bir aktör olan Rusya Federasyonu, dünya ekonomisinde kendisinden söz ettirmektedir. Dünyada en fazla

²¹⁷ Stefan Krauss, *International Relations and Security of Energy Supply: Risks To Continuity and Geopolitical Risks*, European Parliament Policy Department External Policies, External Study, Şubat 2007, s. 12-13

²¹⁸ Bayram Sinkaya, Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-Rusya Ekseni, *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat 2016, Cilt: 8, Sayı: 72, ss. 22-45, s. 30.

doğalgaz ihracatçısı olmasından dolayı da birçok ülkeyi de kendisine bağımlı kılmayı başarmıştır²¹⁹.

4.4. ORTADOĞU COĞRAFYASINA YANSIMALARI

Ortadoğu 1960'lardan beri jeopolitiğin sıcak noktalarından biri haline gelmiştir. Bölgenin zengin enerji kaynakları küresel güçlerin dikkatini her zaman üzerinde toplamıştır. Soğuk savaş sırasında Ortadoğu'nun enerji jeopolitiğinin aktörleri bölgenin petrol ihraç eden ülkeleri, ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, bölgenin enerji dengesi büyük ölçüde değişim göstermiştir. Çin ve Hindistan hızla sanayileşmiş güçler olarak ortaya çıkarken Türkiye ve İran bölgesel güçler olarak konumlarını güçlendirmişler ve Rusya yeni bir enerji süper gücü olarak dengeleri değiştirmiştir. Bu bağlamda, Ortadoğu'da yeni bir enerji düzeni ortaya çıkmış ve önemli bölgesel oyuncular olarak Türkiye, İran ve Körfez Devletleri Orta Doğu'nun mevcut enerji denklemlerinde kritik bir rol oynamaya başlamışlardır.²²⁰

Bölge, dünyanın kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %40,5'ini ve kanıtlanmış petrol rezervlerinin %54,4'ünü barındırmaktadır. Arz rakamları kanıtlanmış rezervlerin toplamına oranla düşük kaldığına işaret ediyorsa da Orta Doğu'nun küresel enerji piyasasındaki dengeleri şekillendiren, yönlendiren ve değiştiren stratejik bir yapıya sahip olduğu açıktır. Enerji fiyatı doğrudan ya da dolaylı olarak petrol fiyatına bağlıdır ve Ortadoğu üreticilerinin üretim maliyetleri dikkate alındığında, başta Irak ve Suudi Arabistan olmak üzere, dünya genelindeki üretim maliyetleri ile kıyaslandığında en düşük üretim bölgeleri konumunda bulunmaktadır.²²¹

Yeni enerji düzeninde, İran, Rusya ve enerji kaynakları bakımından zengin olan Basra Körfezi ülkelerinin, popüler enerji tedarikçileri olarak avantajlı konumlarını sürdürmek istedikleri görülmektedir. Bu arada, Hindistan ve Çin genel olarak Avrasya enerji kaynaklarının ve özellikle Orta Doğu kaynaklarının en büyük tüketicileri haline gelmişlerdir. Çin ve Hindistan, bu özellikleri itibarıyla, ABD ve AB için büyük rakipler olarak ortaya çıkmışlardır. Orta Doğu enerji tedarikçileri ile Çin ve

²¹⁹ Zeliha Hodaloğulları ve Aydın Aydın, Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, Cilt: 9 (41), s.744.

²²⁰ Bezen Balamir Coşkun, Energizing The Middle East: Iran, Turkey And Persian Gulf States, *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2010, Vol: 9, No: 2, ss. 73-79, s. 75.

²²¹ *Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, a.g.e., s. 39.

Hindistan'ın uzun vadeli anlaşmalarıyla eşlik eden enerji arzı için yoğun rekabet, İran ve Basra Körfezi ülkelerinin stratejik konumunu güçlendirmiştir.²²²

Enerji arzına erişim için küresel rekabet, İran'ın ABD açısından stratejik önemini artırmaktadır. Ayrıca, İran'ın Rusya ve Çin ile olan yakınlaşması İran'ın jeopolitik duruşunu hem bölgesel hem de küresel olarak güçlendirmektedir. Bu bağlamda Türkiye, transit devletlerin haklarından yararlanarak arz güvenliğini garanti altına alacak bir enerji merkezi haline gelmiştir. Genel olarak, bir enerji merkezi olmanın, Türkiye'nin bölgede politik bir etki yaratması bakımından ülkeye stratejik bir avantaj sağlayacağı değerlendirilmektedir.²²³

Ortadoğu'nun yeni enerji jeopolitiğinin, küresel enerji pazarlarının arz ve talep dinamikleri değiştikçe giderek daha da karmaşık hale geldiği açıktır. Küreselleşme güvenlik için yeni boyutlar eklemiş ve enerji kaynakları dış politika araçları haline gelmiştir. Soğuk savaşın sona ermesinin ardından, yeni bir küresel enerji düzeninin enerji jeopolitiğinde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Ortadoğu'da önemli bir aktör olmak isteyen Çin, Hindistan ve Rusya gibi gelişmekte olan güçler, enerji kaynaklarına erişim ve kontrol konusundaki rekabetin sertleşmesine neden olmuştur. Bu yeni durum ABD'nin etkisini zayıflatmış ve Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerin konumlarını güçlendirmiştir. İran'ın yeni bir enerji süper gücü olarak görüldüğü ve Türkiye'nin bir enerji transit merkezi haline geldiği görülmektedir.²²⁴

4.5. ABD'YE YANSIMALARI

Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulmaya başlamıştır. Resmi olarak ise ilk olarak 1971 yılında gerçekleşmiştir. İran'da yaşanan İslam Devrimi'nden önceki dönem olan 1972 – 1979 yılları arasında iki ülke ilişkilerinin gelişim gösterdiği görülmektedir. İran'ın dış ticaret verileri incelendiğinde hem ihracat verilerinde hem de ithalat verilerinde ilk sıra Amerika Birleşik Devletleri'ne aittir ki bu veri bile iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin ne kadar gelişim gösterdiğinin kanıtıdır. İran'da değişen rejim ile birlikte ABD ile ilişkiler kesilmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Körfez krizi sonrasında başlatılan ve Clinton yönetimi tarafından formüle edilen “çifte çevrilme” politikası uygulanmıştır. Bu politikanın bir bağlantısı olan, Clinton

²²² Sinkaya, a.g.m., s. 39.

²²³ Bezen Balamir Coşkun, Energizing The Middle East: Iran, Turkey And Persian Gulf States, **Turkish Policy Quarterly**, Summer 2010, Vol: 9, No: 2, ss. 73-79,

²²⁴ Harun Öztürkler, Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos, 2009, Cilt 1, Sayı 7-8, ss. 74-79, s. 75.

yönetiminin 1995 senesinde önerdiği İran ve Libya'ya ticaret yasağı koyan ve İran'a iktisadi yaptırımlar uygulanmasını öngören 1996 senesindeki hazırlayıcısı ABD senatörü Al fönse D'Amato'nun ismiyle anılan D'Amato Yasası ile iki ülke arasındaki gerilim süreci devam etmiştir.²²⁵

Bu yasa ile birlikte gerçekleştirilmesi planlanan uygulamaların İran ekonomisine zarar vereceği ve mevcut rejimi çökerteceği öngörülmüştür ancak bu öngörüler gerçeğe dönüşmemiştir. Bu durumun ana sebepleri şunlardır:²²⁶

- İran ekonomisinin dışa bağılı olmaması, ulusal üretimin yeterli olması.
- İran'ın önemli yer altı kaynaklarına sahip olması.
- Avrupa'nın birçok ülkesinin İran'ın enerji kaynaklarını ithal etmesi.
- Ülke içerisinde Batı karşıtı politikanın destek bulması.

Bu sebeplerle ABD açısından başarıya ulaşmayan yaptırımlar 1999 yılı içerisinde hafifletilmiştir. 2001 yılında Bush'un ABD başkanı olması ile birlikte izlenen politika da değişim göstermiş ve İran ile Libya'ya yönelik olan yaptırımlara son verilmiştir. 11 Eylül'ün yaşanması ile birlikte de Afganistan ve sonrasında Irak işgal edilmiştir.

Bundan sonra yaşanan dönemde ABD yönetimi İran'ı, nükleer silahlara sahip olmaya çalıştığı, bölgeye yönelik rejim ihracı politikası yürüttüğü, Orta Doğu'daki barış sürecini engellemeye çalıştığı, Lübnan'daki İslami Cihad ve Hizbullah gibi örgütleri desteklediğini, ülkenin içerisinde otoriter bir tutum sergilediğini ve ülke dışındaki rejim muhaliflerinin hayatları için tehdit oluşturduğu için suçlamıştır. İran ise bu suçlamalara karşılık olarak, ülkesine yönelik yaptırımların ortadan kalkmasını, uluslararası sistemde ABD ve İsrail'in yürüttüğü İran karşıtı bütün çabalara son verilmesini ve İran'a yönelik rejim değişikliğini amaçlayan çalışmaların derhal durdurulmasını istemiştir²²⁷.

Son yıllarda ABD'nin Afganistan ve Irak politikaları incelendiğinde başarıya ulaşmayan süreçler dikkat çekmektedir. Afganistan'da başarısız olunması, Irak'ta hala iç istikrarın sağlanamamış olması Amerika Birleşik Devletlerinin İran'a yönelik politikalarında tedbirli davranmasına yol açmaktadır. Bu sebeple İran'a uygulanacak yaptırımlarda tek başına hareket etmeyerek Birleşmiş Milletler ile birlikte adım atılmaktadır. İran, ABD ile önemli siyasi sorunlar yaşamaktadır. ABD doğrudan

²²⁵ Murat Aksoy, **İran**, Küre Yayınları, İstanbul, 2007, s.20

²²⁶ Aksoy, a.g.e., s.22

²²⁷ Aksoy, a.g.e., s.24

İran'ın bölgesel gücünü zayıflatmayı ve bu doğrultuda İslam rejiminin yıkılarak siyasal tutumunu değiştirmeyi amaçlamaktadır²²⁸.

Suriye krizine yönelik izlenmesi tartışılan politikalarda ABD ile Rusya arasında kalan Türkiye'nin İran ile ilişkilerini geliştirmesi ABD adına rahatsızlık uyandırmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye ile ABD 60 yılı aşkın süredir müttefik konumunda iken İran ile de ilişkiler her geçen gün iyiye gitmektedir. Sorun yaşayan bu iki ülke arasında konumlanan Türkiye, iki ülke arasında yaşanan krizin büyümesi halinde çok daha zorlu bir siyasi sürecin içerisinde kendisini bulacaktır.²²⁹ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan başbakanlığındaki Türk hükümeti dışişleriyle ilgili ABD çıkarlarına ters olan bazı kararlar aldı. Bunların içeriği şunlardır²³⁰:

- İsrail büyükelçisinin sınır dışı edilmesi ve İsrail büyükelçisini hatırlatarak Gazze konvoyuna ölümcül IDF baskını.
- İsrail'in 2001'den beri katıldığı NATO'nun 2011 yılında yapılacak Anadolu Kartalı hava savunma tatbikatına katılımının iptali.
- Çin askeri uçaklarının ABD ve İsrail uçaklarının yerini alması için davet edilmesi.
- İsrail ticari uçaklarının Türk hava sahasında yasaklanmasıdır.

Alınan bu kararlar neticesinde ABD tek taraflı bir politika izleyemeyeceğini, Türkiye'nin taleplerini de dikkate almak zorunda olduğunu görmüştür. ABD, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinden Türkiye vasıtasıyla Avrupa'ya ve diğer piyasalara enerji nakli için boru hattı inşa edilmesini kuvvetle desteklemektedir.

İran ile Türkiye arasında oldukça önemli yere sahip olan Suriye, her iki ülke tarafından Orta Doğu'da etkin güç olma adına ortaya koyduğu mücadeleyi ön plana taşımıştır. Bölgedeki etkinlik ile ilgili olarak, İran'ın bölgede etkinliği 2003 yılında başladığı görülmektedir. ABD'nin 2003 yılında Irak işgali İran'ın Orta Doğu'daki etkinliğini arttıran etken olmuştur. Bu etkinliğe benzer olarak Türkiye yaptığı planlamalar ile Arap Baharı ile Orta Doğu'da etkin olmayı amaçlamıştır. Bölgede etkinlik hareketleri ile ilgili İran ABD'nin Irak işgali sonrasında oluşan güç boşluğunu Şii nüfus aracılığı ile doldurmuştur. Böylelikle Orta Doğu'da 1979 yılında görülen İslam Devrimi ile birlikte ittifak yaptığı Suriye'ye karşı etkinliğini arttırmıştır. Etkinliğin yanı sıra İran, bölgede adeta Şii gruplardan oluşan bir koridor da oluşturmuştur.

²²⁸ Arif Keskin, Tüm Boyutları ile Türkiye – İran İlişkileri, **Stratejik Analiz Dergisi**, 2004, s.24

²²⁹ Aydın Bolat, ABD Sonrası Ortadoğu'da Dengeler, **Stratejik Düşünce**, 2012, s.23

²³⁰ Bolat, a.g.e., s.26

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra İran'ın gerçekleştirdiği etkin güç olma faaliyetlerinde kendi Şii rejimini Suriye yönetimine uyarlama stratejisine başvurmadan etkinlik kazanması bir diğer önemli gelişmedir²³¹.

İran ve Türkiye'nin Suriye ile ilgili görüşlerine bakıldığında farklı düşüncelerin görülmesi yanı sıra her iki ülke birbirlerinin dış politikalarını da eleştirmektedirler. Bu eleştirilerden Türkiye'nin İran'a yaptığı eleştiriye bakıldığında; Suriye'de devlet yapılanmasının ortadan kalktığı, sivil halkın korunması ve barışın sağlanması adına katliam yapan yönetimlerin desteklenmemesi konularında düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu eleştirilerin yanı sıra çoğulcu yapılanmadan oluşan altyapı reformunun söz konusu olmadığı ve demokratik özelliğin bölgede kaybedildiği, İran'ın bölgeyi domino etmeye çalıştığı Türkiye'den İran'a yöneltilen diğer eleştiriler arasındadır.²³²

Orta Doğu'da Suriye ile ilgili ileriki yıllarda yaşanabilecek gelişmeler Türkiye ve İran'ı etkilemektedir. Bu etkilemeler; kültürel, siyasi, sosyal, güvenlik ve ekonomik alanlarda görülmekte olup Suriye adeta Türkiye ve İran'ın bölgedeki güç gösterisi yaptığı sahne haline dönüşmüştür. Dolayısı ile devam eden problemler ve ortaya çıkan gelişmeler iki ülkenin üst düzey bürokratları ile gerçekleştirdiği görüşmelere rağmen her geçen gün farklı bir boyut kazanmaktadır²³³.

Ankara ve Tahran'ın birbirleri ile olan görüş farklılıkları yeni bir yaklaşım olmazken, Türkiye hükümeti tarafından sıfır sorun stratejisinin pasifize edilerek, başarılı diyaloglar açısından ortaya konulmamaktadır. Şimdiye Suriye krizinde oluşan farklı düşünceler, iki ülkenin ilişkilerini zedelemektedir. Şimdiki sorun ise görüşlerdeki farklılığın Türkiye-İran ilişkilerini hangi boyuta taşımış olduğudur. Görünüşte iki ülkenin ilişkileri, karşılıklı iş birliği anlaşmalarıyla devam etmektedir. Bu iş birliğinin devamlılığını, gelişip gelişmeyeceğini Suriye'deki gelişmeler belirleyecektir. Bu işleyiş dâhilinde Suriye krizi her iki ülkenin stratejilerinde büyük problemler oluşturabileceği şimdiden tahmin edilebilmektedir. Problemler sonucu görülebilecek hasarın şiddeti ise zamanla ortaya çıkacaktır. İran'ın Suriye rejimine

²³¹ Cavid Veliyev, Reşat Resullu ve Kenan Aslanlı, *Azerbaycan – Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s.56

²³² Tulu Gümüştekin, *İran Ve Türkiye İlişkilerinde Tırmanma*, Sabah Gazetesi, 01 Nisan 2015 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/gumustekin/2015/04/01/iran-ve-turkiye-iliskilerinde-tirmanma> (Erişim Tarihi:22.05.2017)

²³³ Emruhan Yalçın, *Patriot Füzeye Sistemi Niçin Geliyor? 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 24 Kasım 2012, Ankara.

verdiği desteğe karşılık Türkiye ve Batı tarafından desteklenen farklı bir rejime İran'ın destek verme imkânının bulunmadığı görünmektedir²³⁴.

Suriye'de yaşanan gelişmeler Türkiye ve Suriye arasında etkin maddi sorunların oluşması, Türkiye ve İran ilişkilerinin beşinci yılına dek ekonomik bir kopuş meydana getirmemiş, yeni anlaşmalar ile devamlılık göstermiştir. İlişkilerde planlanan 30 milyar dolarlık ekonomik hedefe ulaşılamamasının, ticaret amaçlı tırların sınırlarda bekletilmesinin dışında ciddi bir fire verilmemiştir. Türkiye, ekonomik hareketliliği sağlayabilme adına İran'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarına gereksinim duymaktadır. Buna ek olarak Suriye ile ilgili yaşanan kriz sebebi ile İran ile ilişkileri koparma gibi bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu durum İran için de geçerlidir. Örneğin İran ihracatının birçoğunu Türkiye ile yapmaktadır. Farklı ülkeler tarafından uygulanan yaptırımlar ve ambargolar ile baskı altına alınan İran'a, Türkiye bu konuda adeta can suyu olmaktadır. P5+1 ülkeleri ve İran arasında yapılan anlaşma ile İran'ın Batı ülkelerine uzanan köprü görevi Türkiye'ye düşmüştür. Bu doğrultuda İran'ın enerji nakli adına önemli ülke konumuna gelen Türkiye bu konuda önem arz eden ilk duraktır. Suriye meselesinde yaşanan görüş ayrılıkları iki ülkenin bölgedeki Kürt yapılaşmalarına karşı ortak hareket etmesine neden olabilecektir. Bölgede görülecek özerk yapılanma ile oluşturulacak Kürt yapılanmaları İran ve Türkiye'nin kabul edemeyeceği bir oluşum olacaktır. Bu sebeple İran ve Türkiye bazı konularda görüş farklılığı yaşasa da diğer alanlarda ortak hareket edebilecektir²³⁵.

Tüm bu gelişmeler eşliğinde ABD iki ülke ilişkilerini yakından takip etmekte ve iki ülkenin fikir ayrılığı yaşamaması adına çaba sarf ederek bölgedeki dengeleri kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır.

4.6. AVRUPA BİRLİĞİ'NE YANSIMALARI

AB ile Türkiye arasındaki gelişmeler ilk olarak 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile atılmıştır. Ankara Anlaşması'nın başlangıç kısımlarında yer verildiği üzere her iki taraf arasında iş birliği hızla artırılabilecek, Türkiye ve AB ekonomilerinin birbiri ile olan farkının azaltılarak sağlıklı ticaret adına gerekli olan yapı kurulacaktır. Bu kurulumun yanı sıra Türkiye toplumunun yaşam standartlarının yükseltilmesi adına ekonomik destek sağlayarak Türkiye'nin AB'ye dâhil olmasını kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Bu anlaşmanın

²³⁴ Emruhan Yalçın, Patriot Füze Sistemi Niçin Geliyor? **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 24 Kasım 2012, Ankara <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2012/11/24/6815/patriot-fuze-sistemi-nicin-geliyor>,(Erişim Tarihi: 22.05.2017)

²³⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29544342.asp>, (Erişim Tarihi:23.05.2017)

amacı aynı sözleşmede yer alan 2. madde ile belirtilmiştir. Bu maddeye bakıldığında AB ve Türkiye arasında gümrük birliği kurulması hedeflenmektedir.²³⁶

Ankara Anlaşması'nda yer verilen diğer bir süreç ise geçiş süreci olan 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol (13 Kasım 1970'de taraflarca imzalanmıştır) ile başlamıştır. Yürürlüğe giren Katma Protokol ile hazırlık dönemi son bulurken geçiş dönemi adına koşullar belirlenmiştir.

Türkiye-AB arasındaki geçiş dönemi ile esas hedef gümrük birliğinin sağlanmasıdır. Bu hedef ile ilgili olarak kişilerin, tarım ve sanayi ürünlerinin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi taahhüt edilmektedir.

1971 yılında Avrupa Topluluğu tarafından Türkiye'den ithal edilen bazı tekstil ve petrol ürünleri haricinde sanayi ürünlerine yönelik olarak talep ettiği gümrük vergileri ve kotaları tek taraflı olarak sıfırlamıştır. Bu tutuma karşılık Türkiye'nin de aynı uygulamayı 22 yıl içerisinde gerçekleştirmesi adına süre tanınmıştır. Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi sonrası 1980 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'de yaşanan istikrarsızlıklar Avrupa ile ilişkilere de yansımış ve ilişkiler istikrarsız özellik göstermiştir. 1980 yılında gerçekleşen 12 Eylül darbesi ile protokolde askıya alınmıştır²³⁷.

Darbe sonrasında yaşanan olumsuzlukların yanı sıra 1983'te Türkiye yönetimine sivillerin gelmesi ve liberal politikalar ile Türkiye içe kapanık olan tutumunu değiştirmeye başlamış ve AET ile ilişkiler tekrar başlamıştır. AB'ye tam üyelik ile ilgili olarak Türkiye ilk olarak 14.04.1987 tarihinde başvuruda bulunmuştur. Bu başvuru Roma Anlaşması'nın 237. maddesi'nde ifade edilen "*Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmayı talep edebilir.*" maddesi gereği yapılmıştır. Fakat yapılan bu başvuru Türkiye'nin siyasal ve ekonomik ortamı ile birlikte demokratik ve insan hakları alanlarında görülen sorunlar sebebiyle başvurunun yapıldığı yıldan 2 yıl sonra reddedilmiştir. Ret kararının verilmesi sonrasında topluluk Türkiye'yi tamamen gözden çıkarmama adına gümrük birliğini hedefleyen iş birliği paketini önermiştir. Bu önerme doğrultusunda 6 Mart 1995 tarihinde alınan gümrük birliği kararı 01.01.1996 tarihinde yürürlüğe girerek Ankara Anlaşması'nın son aşamasına geçiş gerçekleşmiştir²³⁸.

²³⁶ Ceren Uysal, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, 2001 s.140.

²³⁷ Uysal, a.g.e., s.143

²³⁸ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Avrupa Birliği Müstesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, Ankara, 2003, s.57

AB ve Türkiye ilişkilerinde en dramatik kırılma 1999 yılının aralık ayında Helsinki’de yapılan hükümet başkanları görüşmesinde gerçekleşmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye’nin adaylık ile ilgili başvurusu resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle aynı şekilde değerlendirme sürecine dâhil edileceği belirtilmiştir. Bu ifadeler sonrasında diğer aday ülkeler adına düzenlenen “Katılım Ortaklığı” belgesinin Türkiye’ye yönelik olarak düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu karar ile 08.03.2001 tarihinde ilk katılım ortaklığı belgesi onaylanmıştır. Bu belgede belirtilen hedeflerin yürürlüğe konulmasını amaçlayan ulusal kapsamlı program 19.03.2001 tarihinde onaylanmış ve 26.03.2001 yılında Avrupa Komisyonu’na bildirilmiştir²³⁹.

17.12.2004 tarihli zirvede Ekim 2005’te müzakerelere başlanması yönünde karar verilmiştir. Bu kararın ardından 03.10.2005 tarihinde Lüksemburg’da düzenlenen hükümetler arası konferans ile Türkiye’nin katılım müzakereleri resmen başlamıştır. 10.01.2007 tarihinde o dönem dışişleri bakanı, baş müzakereci bakanı, izleme ve yönlendirme komitesi üyeleri ve ilgili diğer kurumların üst düzey yöneticileri ile Türkiye 2007-2013 yılları arasında Avrupa Birliği’ne tam uyum hedefi ile AB müktesebatına uyumun tamamen gerçekleştirilmesini amaçlayan bütüncül bir programın oluşturulmasına karar verilmiştir.

AB müktesebatına uyum amacıyla oluşturulan programda bulunan tüm yasal düzenlemeler ilgili fasılları kapsayacak özellikte olması planlanmıştır. Bu planlamanın yanı sıra 33 başlıktan oluşan AB müktesebatı uyum programının başarılı bir şekilde yürürlüğe konulmasında kamunun mücadelesi tek başına yeterli olmamaktadır. Bu doğrultuda üniversiteler, meslek odaları, siyasi partiler, sanatçılar, sendikalar, STK’lar ve medya ile birlikte Türkiye genelinin katılımı ile uyum programının yürürlüğe konulması söz konusu olabilecektir. AB standartlarının siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda yaşamının geneline ulaşması adına toplumun tüm kesimlerinin katılımı gerekmektedir²⁴⁰.

Türkiye’nin yabancı sermaye yatırımları ile ilgili gerçekleştirilen serbestleşme, deregülasyon uygulamalarının ağırlık kazanması 5.6.2003 Tarih 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile gerçekleşmiştir. Kanuna göre:

“Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım serbesttir. Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılar ile eşit muameleye tabidir. Yabancı

²³⁹ Uysal, a.g.e., s.147

²⁴⁰ Ayşe Ceyhan, **Avrupa Topluluğu Terimler Sözlüğü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.24

yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi anapara ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.”²⁴¹

4875 Sayılı Kanun dışında yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teşvik ve uygulamalarda AB ile ilişkiler bakımından Türkiye'nin sorumluluğu mevcuttur. AB ile uyum döneminde, sanayi politikası, sermayedeki serbest dolaşımı, bölgesel politikalar gibi gerçekleştirilecek fasılların görüşmelerine katılma, rekabet, vergilendirme ve kalkınma, teşvikler ve rekabet adına yasal düzenlemelerin AB ile uyumlu ve paralel hale getirilmesi, gümrük birliği ve AB uyum süreci sebebiyle yabancı yatırımlar, Türkiye'nin sorumlulukları arasındadır. AB uyum sürecinin yabancı yatırımlara en büyük etkisi, Türkiye'nin ekonomik, yasal ve siyasal yapısının yabancı yatırımcıların gözünde güven teşkil etmesi, özelleştirme uygulamalarında liberal adımların atılması ile cazip yatırım fırsatlarının ortaya çıkması ve nihayetinde yatırımların ivme kazanması şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gerçekleşen yabancı yatırımlara bu açıdan bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında 2006 yılı itibarıyla yaşanan büyük artış göze çarpmaktadır. Bu tarih sonrasında yatırım oranlarında sadece tek bir dönemde düşüş görülmüştür. Kriz görülen bu dönem ise 2008 küresel finansal krizi kaynaklı olup 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleşmiştir²⁴².

Türkiye'nin bölgenin önemli faktörleri olan Rusya, Azerbaycan ve İran ile yürüttüğü ekonomik iş birlikleri, Avrupa Birliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Soğuk savaş sonrasında Rusya ve Türkiye arasında ilişkilerde 2000'li yıllar her anlamda ön plana çıkmaktadır. 2000'li yıllar Rusya ve Türkiye'nin yakın geçmişten aldıkları derslerle birbirleri arasında güven ilişkisini olumlu yönde artırma ve güçlü hale getirme amacıyla arayış içerisine girdikleri yıllardır. Genel anlamda bakılacak olursa bu tarihlerde ilişkilerin alanının genişlediği, toplumsal ve siyasal diyalogların arttığı ve genel anlamda karşılıklı güven duygularının güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1990'lı yılların rekabet merkezli ilişkilerinden çıkartılan dersler ve 2000'li yılların ortaya çıkarttığı fırsatların yardımıyla karşılıklı ilişkiler bölgesel ve küresel ölçekte dünyada yaşanan gelişmelerin akabinde tekrar şekillenmektedir. Günümüze bakıldığında Türkiye ve Rusya'nın benimsediği bölgesel ve küresel dış politika ve çıkar algılamaları ekonomiden ticarete, kültürden politikaya daha birçok

²⁴¹ Uysal, a.g.e., s.149

²⁴² Ceyhan, a.g.e., s.26

alandaki çok boyutlu ilişkilerin arkasındaki itici güç haline gelmiş ve oldukça başarılı denilebilecek siyasi diyalog kanalları kurulmuştur.

Avrupa Birliği, özellikle doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak amacıyla kaynak ülke ve güzergah çeşitlenmesi yapmak istese de bunu gerçekleştirme süreci içerisinde Rusya'yla ilişkilerini tahrip edecek bir tutum sergilememeye de özen göstermektedir. Esasen bu bağımlılık iki yönlü bir bağımlılıktır; Rusya açısından da bu bir Pazar bağımlılığıdır ve Rusya güvenilir ortak imajını zedeleyecek tutumlar noktasında dikkatlidir. Rusya, Avrupa'da artan doğalgaz ihtiyacını karşılayabilmek ve aynı zamanda AB'nin bu çeşitlendirme girişimlerinin önünü kesebilmek için önce Almanya'yla (Rus Gazprom ve Alman BASF ve E.ON şirketlerinin ortaklığında) işbirliği içerisinde Kuzey Akım ve sonra da İtalya'yla (Rus Gazprom ve İtalyan ENI şirketlerinin ortaklığında) Güney Akım projelerini geliştirmiştir²⁴³.

İran'ın nükleer programı konusunda, ABD ile AB'nin tutumlarının büyük oranda örtüştüğü gözlenmektedir¹³ ve bu tutum bugüne kadar sürmüştür. 23 Ocak 2012'de Konsey bazı ek kısıtlayıcı tedbirler uygulamaya karar vermiştir. Bu tedbirler enerji sektöründe AB'nin İran'dan yaptığı ham petrol ithalatını, finans sektöründe İran Merkez Bankası'nı, altın ve çok-amaçlı kullanımı mümkün olan bazı kritik mal ve teknolojilerin İran'a ihracatını ve ulaşım sektörünü kapsamaktadır. Buna ek olarak AB, İran'ın nükleer programı konusunda benzer endişeleri paylaşan tüm ülkeleri, özellikle de İran'dan petrol ithal eden ülkeleri benzer adımlar atmaya ve ithalatlarını azaltmaya davet ederek yaptırımların etkisini azami dereceye çıkarmak istemektedir. Son olarak 23 Mart 2012'de Avrupa Konseyi (AK) en son gündeme getirilen ek tedbirleri uygulanması ile ilgili yasayı kabul etmiştir²⁴⁴.

İran ile Türkiye arasında gelişim gösteren ilişkilere de bütün çalışma içerisinde yer verilmiştir. Nihayetinde bölgede oluşan siyasi ittifak Amerika Birleşik Devletleri gibi Avrupa Birliği'ni de rahatsız etmektedir. Yaşanan Suriye krizi ve Türkiye-Rusya krizi ,Avrupa Birliği için bölge siyasetinde yeni gelişmeler adına umut verse de siyasal kargaşa sürmektedir. Suriye krizi üzerinden gerilen ortamda bu kriz çözülmeyen de bölgesel istikrarın sağlanması çok olası görünmemektedir.

²⁴³ Yusuf Yazar, **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılı Vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri**, İnceleme Araştırma Dizisi, Ankara, 2011, s. 41.

²⁴⁴ Bilgehan Öztürk, Avrupa Birliği'nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye'ye Etkisi, **Ortadoğu Analiz**, 2012, 4 (28), ss. 39-52, s. 42.

SONUÇ

2001 yılı Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında en kötü yıllardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye bu yıl %-9,5 ile 1945 yılından beri en büyük ekonomik daralmayı yaşamıştır. Yurt dışı ve yurt içi borçlar toplamının milli gelirimizin düzeyinde olması, toplanan bütün vergilerin faizler için ödenmesi, borçlanma maliyetinin çok yukarda olması, enflasyonun yüksek seyretmesi ekonominin çok hassas dengelerde bulunduğunu eğer çok iyi ve sıkı önlemler alınmazsa, ekonomide baş edilemez problemler oluşacağını göstermekteydi. Sanayici üretimden kar etmiyor, üretim dışı faaliyetlerle kar elde ediyordu.

2001 krizinin ardından Kemal Derviş, dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığına getirildi. Krizin ardından 14 Nisan 2001 yılında güçlü ekonomiye geçiş programı uygulandı. Son otuz yıldır yaşanan yüksek enflasyon kamu harcamalarındaki açıklar Türkiye'nin potansiyelinde var olan gücünü göstermiyor, atılımlarını engelliyordu. Türkiye'nin sağlam ve sağlıklı bir ekonomiye kavuşması için enflasyon sorununu acilen çözmesi ve kamu harcamalar dengesinin sağlıklı bir yapıda olması, istikrarlı bir şekilde büyüme ivmesi yakalaması gerekmektedir. Güçlü ekonomiye geçişteki nihai hedef buydu. Uygulamaya konulan bu program ile 2002 sonrası performansında iki önemli faktör görülmektedir. Birincisi faiz dışı fazlalık, ikincisi ise para politikasındaki hatalı olan uygulamadır.

AK Parti hükümetinin iktidar olması ile birlikte ilk yıllarda izlenen sıfır sorun politikası meyvelerini vermiş, Suriye, Irak, İran gibi siyasi sorun yaşanan ülkeler ile ilişkiler iyileştirilmiştir. Fakat ABD'nin Irak'ı işgali sonrası Irak'ta kurulan Şii yanlısı hükümet ile iyi ilişkiler sürdürülemedi. Yine 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile Suriye iç savaşı sonrası Türkiye Esad'a karşı muhalifleri destekledi ve Esad'ın gitmesi için muhalifleri güçlendirdi ve şu an hala o çizgidedir. Şu an baktığımızda AB, ABD, Irak, Suriye ve Mısır ile sıfır sorun politikası işlemini yitirmiştir ve bu politika şu an savunulmamaktadır. Ak parti iktidarının ilk yıllarında İyileşen ilişkiler ile birlikte ekonomik iş birlikleri de artış göstermiştir. Önce ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile birlikte bölgede değişen siyasal düzen Suriye iç savaşı ile birlikte bambaşka bir boyuta ulaşmıştır. Radikal İslamcı terör örgütü DEAŞ'ın da bölgede aktif aktörlerden birisi haline dönüşmesi iyice içinden çıkılmaz siyasi ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bugün Türkiye – İran ekonomik ilişkileri siyasal yapı ile paralellik göstermektedir. Tıpkı Rusya ile olduğu gibi. Yaşanan siyasal anlaşmazlıklar ekonomik iş birliklerine doğrudan yansımaktadır. Bu da uzun vadeli bir istikrar adına

güven vermemektedir. Avrupa Birliği ve ABD'nin de yakından takip edip aktif rol aldığı Suriye krizi çerçevesinde Rusya ile ABD kesin olarak karşı taraflarda yer almaktadır. İran Rusya'nın yanında iken Avrupa Birliği ABD'nin yanındadır. Hem coğrafi konum hem de bölgesel güç itibarı ile Türkiye, iki tarafın da yanında görmek istediği aktördür. Buna karşın Türkiye'nin Avrupa ile her geçen gün artan gerilimi, ABD'nin Suriye'deki terör örgütlerine destek vermesi ile birleşince Türkiye'nin İran ve Rusya'ya yakın bir konuma geldiğinden söz etmek mümkündür. Ancak çalışma içerisinde de bahsedildiği üzere ekonomik güç, dünya siyasetinde başlıca belirleyici faktörlerden biridir. Bu sebeple ekonomik çıkarlar kurulan ittifaklarda etkili olmaktadır. Türkiye yaşanan krizin ardından Rusya ile ilişkilerini normale döndürmüş, İran ile de aşaağı yönlü hareket yaşanmasına rağmen ekonomik iş birliği içerisinde dir. Amerika Birleşik Devletleri ile 60 yılı aşkın süredir kurulan ittifak, her ne kadar rest çekilse de Avrupa Birliği ile var olan ekonomik iş birlikleri Türkiye'nin pozisyonunda keskin tavırların önüne geçmektedir.

Türkiye ile İran ilişkileri özelinde bakıldığında iki ülkenin siyasi iş birliğini arttırması tarafların yararına olmaktadır. Bölgesel güç olmaları ve coğrafi yakınlıkları itibarı ile bu iki ülkenin Rusya'nın da yer aldığı bir ittifak oluşturmaları dünya siyasetinde dengeleri altüst edecek bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapı olması, İran'ın da zengin yer altı kaynaklarına sahip olması iki ülke arasındaki ekonomik iş birliklerini de kaçınılmaz kılmaktadır. Buna karşın bahsedilen nedenler itibarı ile hem iki ülke arasındaki hem de küresel çapta istikrarlı bir iş birliğinin öngörüsünde bulunmak mümkün değildir. Her ülke kendi siyasi çıkarı doğrultusunda hareket ettiğinden elde edilen çıkarlara göre yürütölen iş birlikleri de değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple Türkiye'nin İran ile iş birliğini güçlendirmesinin kazanımları olacağını öngörmek mümkün iken siyasal belirsizlikler neticesinde gerekli tedbirlerin alınmasının da gerekliliği unutulmamalıdır.

Türkiye'nin kendi geleceği adına düşünöldüğünde sürdürebilir bir ekonomi hayata geçebilmesi için ekonomide kırılmaları dalgalanmaları önleyebilmesi için üretimde imalat sanayinde sağlıklı bir değişim yaşamalıdır ki gelecekte dünya ticaretinde başarılı olabilsin söz sahibi olabilmesi için imalat sanayinde ve ihrac ettiğimiz ürünlerinde teknoloji ağırlıklı olması gerekmektedir.

Teknolojik ilerleme fen bilimleri, matematik gibi iyi bir eğitim almış bireyler, özgür düşönen insan gücünün yetişmesi üst seviyede bir eğitim sisteminin olması en önemli problemdir. Milli geliri bulunduğu çitadan yukarıya çıkarmak bir zorunluluk ise inovasyona önem verip bilim teknoloji ve eğitimle bu alanda ilerlemeler sağlayıp

ihraç kalemlerimizi yükte hafif pahada yüksek kalemler haline getirip sürdürülebilir ekonomik gelişme düzeyini yakalama gerekliliği kaçınılmazdır.

2001 krizinden sonraki dönemde AK Parti hükümetiyle beraber Türkiye ekonomisi kendini toparlamaya başladı. 2003 yılından itibaren ekonomi düzenli olarak her yıl yüksek büyüme rakamlarına ulaşmıştır. Fakat ekonominin büyümesi enerji talebini de artırmıştır. Normalde yüksek olan enerji ithalatı iyice artmaya başlamıştır. Birincil enerji talebi %50 artmış, elektrik tüketimi 2 kat, doğal gaz tüketimi 3 kat artmıştır. Bu artış göstergeleri Türkiye'yi Çin'den sonra enerji talebi en çok artan ülke yapmıştır. Türkiye'nin enerji talebini karşıladığı kaynak ülkelerden biri de en yakın komşularından biri olan İran'dır. Dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olan İran Türkiye'nin de son 20 yılda petrol ihraç ettiği ülkelerden biri olmaktadır. Aslında Türkiye İran enerji ilişkilerini petrolden çok 1996 yılında imzalanan 2001 yılında başlayan 25 yıllık doğal gaz anlaşması etkilemiştir. 2001 yılından günümüze bu doğal gaz ithalatında İran ile ilgili çeşitli sorunlar yaşamamıza rağmen talep ettiğimiz doğal gazın %20'si İran'dan alınmaktadır. Doğal gazın elektrik üretiminde en çok kullanılan kaynak olması İran ve İran gazının Türkiye için ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Türkiye'nin enerji ithalatı iki ülke ticaret hacminin %62'lik bir kısmını karşılamaktadır. Enerji iki ülke ilişkilerinin en önemli konusu olmaktadır.

Siyasi alanlarda yaşanan birtakım sorunların ekonomik ilişkileri etkilemesi ve zayıflatması bütün ülkeler arasında söz konusu olan bir problemdir. Ancak dünya siyasetinde etkili olan güçlü devletlerin güçlerini ekonomik güçlerine borçlu olduğunu görmek gerekir. Ekonomik açıdan güçlü olmanın yollarından biri ise başta yakın komşular ve gelişmiş ülkelerle ticaret yapmaktır. Ticaretini geliştirmek için açık bir ekonomi politikası benimsenmelidir. Günümüzde küresel güçler olarak tanımlanan zengin ülkeler, çok yüksek ihracat rakamlarına sahiptirler. Bu ülkeler ihracatlarının büyük bir bölümünü çevresindeki yakın ülkelerle yapmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin 2023 yılında İran ve diğer yakın komşularıyla ticaret hacmini 300 milyar dolara çıkarmayı amaçlamaktadır.

Toplam dış ticaret hacmini ise 1 trilyon dolara çıkarmak istemektedir. Bu hedeflerine ulaşması durumunda Türkiye 2023 hedeflerine ulaşmış olacaktır ve dünyanın ilk on ekonomisine girmiş olacaktır. Fakat 2018'e sayılı günler kala Türkiye bu hedeflerinin yakınından geçememiştir ve hedeflerini geride kalan kısa süre içinde yakalaması imkânsız gözükmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin en büyük komşusu ve en kalabalık komşusu olan İran'la ticaret hacminin 100 milyar

doların üzerinde olması gerekmektedir. Türkiye halkının refah ve yaşam koşullarını geliştirip artırabilmek için ekonomik açıdan bu tarz adımların atılması gereklidir. Bu sebeple İran ve çevre komşu ülkelerle ekonomi politikalarının önündeki engellerin kaldırılması gereklidir. Komşu ülkelerle siyasi alanlarda ve başka alanlarda yaşanan problemlerin ekonomik ilişkilere yansıtılması sakıncalıdır. Türk şirketlerinin diğer ülkelerdeki sınırlanmaları çözümlenmelidir.

Olumsuz siyasi durumların olduğu zamanlarda da ekonomik alanda iş birliğinin sürdürülmesi ve geliştirilmesi konusunda atılacak kararlı adımların, siyasi alanlarda yaşanan sorunların çözümü açısından da olumlu etki doğurabileceği düşünülebilir. Bu açıdan bakarsak Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi iki ülke arasında siyasi alanda yaşanan sorunların ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. İki ülkenin de dünya politikasında etkili olacak aktörler olma hedeflerine yaklaşmalarına katkı sağlanır. Türkiye, İran nükleer sorununun çözüldüğü bu durumda İran ile ticaretini ve karşılıklı ekonomik yatırımları geliştirmesi çok önemlidir.

Çalışmanın bulguları şu şekilde sıralanabilir:

- Birinci Bölüm: Teknolojik gelişmelere paralel olarak birtakım ham maddeler ülkelerin zenginleşmesi, güç sahibi olması için kritik hale gelmiştir. Artık enerji kaynağı olarak petrol ve doğal gaz günümüzün en yaygın ve en stratejik ham maddesi haline gelmiştir.

- Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacminin büyük kısmını Türkiye'nin İran'dan yüksek miktarda ithal ettiği petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Dolayısıyla enerji, iki ülke ilişkilerinin önemli bir parçasıdır. Aralarındaki enerji ham maddesi ticareti ülkelerin ilişkilerini düzenlemektedir. Ne kadar ilişkileri bozulursa bozulsun enerji ticaretini tamamen etkilememektedir.

- İkinci Bölümde 2002 ile başlayan AK Parti hükümeti ile Türk dış politikasındaki değişimden bahsedilmiştir. Bu değişime örnek olarak dış politikada güç ve silahlanma yerine ticaretle ilişkileri geliştirme ve düzeltme yolu benimsenmiştir. Bir ülke ile iyi ticari anlaşmalar ve ilişkiler geliştirildiğinde iki ülkenin birbirine bu ticaretle bağımlı kaldığı anlaşılmıştır. Ahmet Davutoğlu modeli olan bu dış politikanın adı komşularla sıfır sorun politikasıdır. Eski Türkiye'de Türk dış politikası güvenlik ekseninde şekillenmekteydi ve daima korumacı bir reflekse sahipti. Ayrıca en yakın komşuları olan Ortadoğu ülkeleri ile de ideolojik olarak daima uzak bir dış politika izlenmekteydi. Bu durum ve dış politika sıfır sorun

politikası sayesinde değişmiştir. Türkiye bir ticaret devletine dönüşmüştür ve yakın komşularıyla dış ticareti katbekat bu dönemde artmıştır. Özellikle 2002 sonrasındaki yıllar boyunca ticaret devleti kavramı Türkiye'nin çevre ülkelerle yürüttüğü yakınlaşma siyasetini anlatmak için kullanılmaktadır. Bu yakınlaşma ve ticaret iki ülkenin birbirine bağımlılığını artıracaktır.

- Üçüncü Bölüm: İran'ın enerji tarihinden bahsedilmiştir. İran, en çok tüketilen ve ihtiyaç duyulan enerji türleri olan doğal gaz ve petrol rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. 2016 sonu itibarıyla 157,8 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi ile dünyada dördüncü olan İran, 34 trilyon metreküp ispatlanmış doğal gaz rezervi ile de dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu rezerv orana vurulduğunda dünya doğal gaz rezervlerinin %18,2'sini kapsamaktadır.

- İran dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen doğal gaz sektörü yeterince gelişmediği için üretim miktarları düşük olan İran ayrıca yüksek tüketim miktarlarından dolayı doğal gaz ticaretinde petroldeki gibi önemli bir aktör olamamaktadır.

- Sahip olduğu rezervler nedeniyle dünya enerji sektöründe önemli bir konumda bulunan İran, bunun yanında dünyada toplam petrol ve LNG ticaretinin %20'sinin yapıldığı Hürmüz Boğazı'na olan kıyısıyla enerji jeopolitiği açısından çok önemli ve kilit bir konumda bulunmaktadır.

- Türkiye 1996 yılında 25 yıllığına İran ile doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Şu an bu anlaşma hala yürürlüktedir. 2002 yılından itibaren İran'dan 25 yılda toplam 10 milyar m³ alınacak doğal gazın transferine başlanmıştır.

- Türkiye, özellikle enerji alanında dışa bağımlı durumdadır. Öyle ki petrol ihtiyacımızın %92'si, doğal gaz ihtiyacımızın ise %98'i ithalat yolu ile karşılanmaktadır. Bu dışa bağımlılık içerisinde İran da önemli iş birlikçilerimizden birisi konumundadır.

- Türkiye'de uygulanan enerji politikaları dünya enerji sektörünün genel yapısından büyük oranda etkilenmektedir. Türkiye'de her türlü doğal kaynak var olmakla birlikte, linyit hariç diğer fosil yakıtlar rezerv açısından yetersizdir ve kendi tüketimimize yetmemektedir.

- 1980-2004 arasında İran'ın Türkiye'nin enerji ithalatındaki payı %5-10 arasında iken AK Parti iktidarında bu pay %15-20 arasında olmuştur.

- İran Türkiye'nin 2. büyük gaz tedarikçisidir. Buna karşılık Türkiye İran'ın en büyük müşterisidir. Uluslararası ambargolar ve baskılar nedeniyle İran'ın ihraç ettiği gazın %90'nını Türkiye almaktadır. Bu durumda İran'ın Türkiye'ye bağımlılığı söz konusudur.

- Dördüncü bölüm: Enerji bağlamında Türkiye-İran ilişkilerinin Türk dış politikasındaki yansımaları, İran dış politikasındaki yansımaları, Rusya açısından yansımaları, Ortadoğu coğrafyasına yönelik yansımaları, ABD açısından ve AB açısından yansımalarından bahsedilmiştir.

Araştırmada temel olarak 2002 yılından günümüze Türkiye – İran siyasi ilişkilerinin ekonomik ilişkiler üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması gerçekleştirilerek konuya ilişkin kitap, makale, dergi, tez ve diğer yazılı yayımlardan yararlanılmış, tarihsel ve siyasi gelişmeler incelenmiştir. Ekonomik gelişmelerin gözlemlenebilmesi adına da sayısal verilere başvurulmuş ve ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumunun resmi hesabında yer alan verilerden yararlanılmıştır.

Araştırma sorularına yanıt bulunabilmesi adına iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişiminin ardından 2002 yılından günümüze yaşananlar ele alınmış, siyasi ilişkilerden ve ekonomik iş birliklerinden söz edilmiştir. İki ülke arasındaki ticarete konu olan unsurlarda yaşanan değişimler sayısal veriler eşliğinde incelenmiş, yine sayısal veriler eşliğinde hem ithalat ve ihracat rakamlarındaki değişimler, hem ticari ilişkilerin ekonomik boyutları hem de dış ticaret bazında yıllara göre yüzdesel dilimleri incelenmiştir. "Komşu devletler ile sıfır sorun" politikası ile siyasi hayata giriş yapan Ak Parti döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin ilk bakışta pozitif bir ivme içerisinde olması öngörülmektedir. Buna karşın yaşanan Suriye krizi ile birlikte iki ülke ilişkileri ciddi şekilde bozulmuştur. Bu da ekonomik olarak rakamlara doğrudan yansımıştır.

Suriye krizinin patlak verdiği 2012 yılına kadarki ekonomik veriler incelendiğinde başlangıçta öngörüldüğü üzere iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin 2008 ekonomik krizinin ertesi yılı dışında sürekli bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Yaşanan siyasi kriz ise keskin bir düşüşe yol açmıştır. Öyle ki Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 2012 yılı itibarı ile 3. sırada bulunan İran, 2013 yılında 9. sıraya gerilemiştir.

Araştırma, yaklaşık 12 aylık bir süreçte gerçekleştirilmiş olup güncel gelişmeler de yakından takip edilmiştir. Öncelikli olarak siyasi gelişmelerin takip edilmesi ve aktarılması adına literatür taraması gerçekleştirilmiş ve kaynak taramasının tamamlanmasının ardından yazım işlemine geçilmiştir. Literatür bölümünün tamamlanmasının ardından bu kez sayısal verilerin incelenmesi sürecine geçilmiş ve bu doğrultuda araştırmalar yapılmıştır. Elde edilen veriler düzenlenerek tablolaştırılmış, grafikler ile de desteklenerek çalışmaya dahil edilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABRAHAMIAN Ervand, *Modern İnan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

ADIBELLİ Barış, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İnan: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, İstanbul, Bilim Gönül yayınları, 2012.

AKTAY Yasin ve PAKİNEM, El Sharkawy, UYSAL, Ahmet, *Değişen Ortadoğu'da Kültür ve Siyaset*, SDE yayınları, Ankara, 2012.

AKSOY Murat, *İnan*, Küre Yayınları, İstanbul, 2007

ALLOUCHE Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1999.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Müstesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı*, Ankara, 2003

AYHAN Veysel, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

BOCUTOĞLU Erkan, *Makro İktisata Giriş*, Dilara Yayınevi, Rize, 2003.

CEYHAN Ayşe, *Avrupa Topluluğu Terimler Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007

CEYLAN A. Kemal, *Çılgılık Çılgılığa İnan*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇANDAR Cengiz, *Dünden Yarına İnan*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981.

ÇETİNSAYA Gökhan, *Türk-İnan İlişkileri, Türk Dış Politikasının Analizi*, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 2004.

ÇETİNKAYA Gökhan, *Türk-İnan İlişkileri, Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1999.

DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2004.

DEDEOĞLU Beril, *Orta Doğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

DERİNGİL Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

EFEGİL Ertan ve Ridvan Kalaycı, *Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası (Political Economy of Energy Security and Turkish Foreign Policy) in Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt I, (eds.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

ERHAN Çağrı ve KÜÇÜKOĞLU, Ömer, *Ortadoğu ile İlişkiler*, Baskı.8, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

EROL Mehmet Seyfettin, **Fırsatlar ve Tehditler İkileminde İran'ın Orta Asya Politikası**, Uluslararası Güvenlik Sorunları, Ankara, Asam Yayınları, 2004.

GARTWAİTER R. Gene, **İran Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılâp Kitap Evi., 2011.

GÖNLÜBOL Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi Yayınları, Ankara, 1976.

GÜRKAS Berna, **Türkiye-İran İlişkileri, Stratejik Öngörü**, Sayı.6, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

GÖKALP İskender, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.

Görçün Ömer Faruk, **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkileri**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2008.

GÖNLÜBOL Mehmet ve SAR, **Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995): 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**, Der. Mehmet Gönübol, 9.Baskı, C.1, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

Harp Akademisi, **Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

HUSEYNOV Yusif, **Geopolitics of the Republic of Turkey's Energy Policy**, International Journal of Energy Economics and Policy, 2017.

KARAGÖL Erdal Tanas, KAYA, Salihe ve KOÇ, Yusuf Emre, **2016'da Enerji**, Seta, İstanbul, 2016.

KEMER O. Barbaros, **Bir Dış Ticaret Politikası Aracı İhracat Teşvikleri Teori – Uygulama**, Alfa Basım Yayım Dağıtım Limited Şirketi, İstanbul, 2003.

KÖSE Talha, **İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti**, Ankara, SETA Yayınları, 2008.

MEİNİG Donald W. **Heartland and Rimland in Eurasian History**, The Western Political Quarterly, 1956

OLSON Robert, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Özge Yayınları, Ankara, 1982.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih**, 11. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2003.

SANDIKLI Atilla ve DAĞCI, Kenan, **Satranç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007.

SANDIKLI Atilla ve EMEKLİER, Bilgehan, **İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri**, Rapor No: 47, BİLGESAM, İstanbul, 2012.

SANDIKLI Atilla ve KAYA, Erdem, **Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye**, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2014.

SANDIKLI Atilla ve SEMİN, Ali, **Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye**, BİLGESAM Yayınları, Rapor No:52, İstanbul, 2012.

- SARAY Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- SOYAK H. Rıza, **Atatürk'ten Anılar**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, Ankara, 1975
- SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945)**, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1998
- ŞİMŞİR Bilal, **Atatürk Dönemi – İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- TAKEYH Ray, **Gizli Devrimler Ülkesi İran**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÜNAL Serhan, **Post-Sanctions Iran and Regional Energy Geopolitics**, Türkiye Enerji Vakfı (TENVA), 2015.
- ÜNAL Serhan, **Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği**, Türkiye Enerji Vakfı, 2016.
- VELİYEV Cavid, RESULLU, Reşat ve ASLANLI, Kenan, **Azerbaycan – Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.
- YENİSEY Gülara, **İran'da Etnopolitik Hareketler: 1922-2004**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008.

MAKALELER

- AFACAN Serhan, Türkiye - İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek, **İlke Politika Notu-02** Ocak 2018.
- ALTUN Nurcan Osmanlı-İran İlişkilerinde Mezhep Etkeni, **İntizar Dergisi**, Cilt:1, sayı 1, 2014.
- Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi, İran Doğal Gaz ve Petrol Sektörleri, **Sektrörel Analizler**, Haziran 2016.
- ANBARCIOĞLU Meliha, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar, **Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri Dergisi**, 1938.
- ANNABERDİYEV Ahmet, İran Türkmenleri (1881-1979), **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul, 2006.
- BALCI Ali, Türkiye'nin Dış Politikası Ve İsrail: 1990'lar Ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma, **Orta Doğu Etütleri**, Cilt:2, Sayı:2, Ocak 2011.
- BAYRAÇ H. Naci, Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı 1.

BAYRAKTAR H. Naci, Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, 2009 Yılı Haziran Sayısı **Hakemleri**, 2009.

BOLA Aydın, ABD Sonrası Ortadoğu'da Dengeler, **Stratejik Düşünce**, 2012.

CONSTANTİN Hlıhor, **Geopolitics From a Classical to a Postmodern Approach**, Italian Academic Publishing, 2014, ss. 13-16,

COŞKUN Bezen Balemir, İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Enerji Jeopolitiği, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Analiz Serisi**, 2010.

COŞKUN, Balamir, Energizing The Middle East: Iran, Turkey And Persian Gulf States, **Turkish Policy Quarterly**, Summer 2010, Vol: 9, No: 2, ss. 73-79.

Doğal gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu, **Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)**, Ankara, 2016

DURAN Hasan ve Çağatay Özdemir, Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012.

EFEĞİL Ertan, Türkiye'de Enerji Güvenliği ile Dış Ticaretin Dış Politika Oluşum Sürecine Etkileri, **Bilgi** (17) 2008 / 2 ss. 51-69.

EKİNCİ C. Arzu, İran Türkiye Enerji İş birliği, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Bilgi Notu**, 2008.

ERMAĞAN İsmail ve Emin Üstünal, Çin'in Orta Doğu Politikaları, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:37 2004.

Eskişehir Ticaret Odası, **İran Ülke Bülteni**, İran'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle Ticari İlişkileri, 2017.

EŞEL Gökhan Amerikan Dış Politikasındaki Jeopolitik Dönüşümün Mimarı: Robert Strausz – Hupe, 25-27 Kasım 2014 **Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı**.

Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs 2016, **Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı**.

HODALOĞULLARI Zeliha ve Aydın Aydın, Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt: 9 (41), s.744.

HÜRSOY Siret ve ORHAN, Hatice Hande, Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları, **Ege stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı 2, 2012.

İNAT Kemal, Ekonomik İş birliği Örgütünün 30. Yılında Türkiye –İran Ekonomik İlişkileri, **SETA**, Temmuz 2015, 13 (5), ss. 20-25.

İran Ülke Raporu Tekstil Ve Hammaddeleri Sektörü, **İtkib Genel Sekreterliği Tekstil**, Deri Ve Halı Ar-Ge Ve Mevzuat Şubesi Ekim 2016.

KAYA Vedat ve GÜRKAN, Emrah, Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme: Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme ve Panel Veri Analizi, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 29, Sayı:2, 2015

KESKİN Arif, Tüm Boyutları ile Türkiye – İran İlişkileri, **Stratejik Analiz Dergisi**, 2004

KODAMAN Bayram, Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, Sayı:16, ss. 1-24.

KÖSE Talha, İran Nükleer Sorunu: Diplomasi İmkânlarını Yeniden Düşünmek, Siyaset, **Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) İran Dosyası**, 2006.

KÜÇÜK Sezai, Tasavvuf, **İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, 2007, ss. 13-19.

Krauss Stefan, *International Relations and Security of Energy Supply: Risks To Continuity and Geopolitical Risks*, European Parliament Policy Department External Policies, External Study, Şubat 2007.

OĞUZLU Tarık, Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz, **ORSAM**, Cilt:4, Sayı.42, Haziran 2012

ÖZÇELİK Mehmet, Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması Ve Türkiye-İran Ticari İlişkileri, **Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü**, ss. 1-2.

ÖZKUK İbrahim, Van-Tebriz Trenleri, **Demiryol Dergisi**, 1983.

ÖZTÜRK Bilgehan, Avrupa Birliği'nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye'ye Etkisi, **Ortadoğu Analiz**, 2012, 4 (28), ss. 39-52.

ÖZTÜRKLER Harun Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos, 2009.

Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu, **Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)**, Ankara, 2016.

SANDIKLI Atilla Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar, **BİLGESAM**, Rapor No: 27, Ocak 2011.

SARIASLAN Fatma, 2000'li Yıllarda Türkiye –İran Ekonomik İlişkileri, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Sayı:14, İstanbul.

SEMİZ Yaşar ve Akgün Birol, Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-Abd İlişkileri, **SÜ İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, ss. 163-181.

STEİN Aaron, **Türkiye ve İran'ın Karmaşık İlişkisi**, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi, 2012.

Tan Mehmet ve Pelin Aliyev, 2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi, **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, 2012.

TİM, İran Ticarete Potansiyeli Yüksek Ülke, Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Yılı Raporu, 2015, s. 263.

TUNÇALP Emre, Turkey's Natural Gas Strategy: Balancing Geopolitical Goals & Market Realities, *Turkish Policy Quarterly*, Fall 2015, Volume 14, Number 3.

ULUDAĞ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ARGE Şubesi, *İran Ülke Raporu Otomotiv Sektörü Açısından*, Kasım 2017.

UYŞAL Ceren, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, Akdeniz Üniversitesi. *İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1, 2001

YAZAR Yusuf, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılı Vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri, *İnceleme Araştırma Dizisi*, Ankara, 2011.

YEGİN Abdullah, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, *SETA, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı Araştırmaları*, 2013. 28, ss. 17-25.

YETİM Mustafa ve KALAYCI Rıdvan, Türkiye-İran İlişkileri: "Sıfır Sorun mu", Nükleer Sorun mu? *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, ss. 99-102.

TEZLER

AYDIN Dilek, İran'ın Orta Doğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, İSTANBUL, 2008, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

AYDIN Nevzat, İran'ın Orta Doğu Politikasında Şii mezhebinin Etkisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

AZHARGHAREHAGHAJI Mahdi, Türkiye İran Ekonomik İlişkileri ve Petrolün Rolü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beykent Üniversitesi, İstanbul, 2013. **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

BOZTAŞ Engin, Türkiye'nin İran Politikası (2002-2013), Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

EROĞLU Yunus, Demografik Özelliklerin İran Jeopolitiğine Etkisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

KARA Polat, Türkiye – İran İlişkileri (1923 – 1960), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, **(Yayımlanmış Doktora Tezi)**.

KAHRAMAN Emel, 2000'li Yıllarda Türkiye İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler, Antalya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013. **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

PULAT Abdüssamet, Türkiye İran Enerji İlişkileri, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014. **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

UTKULU Utku, Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 2008, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**.

İNTERNET KAYNAKLARI

COŞKUN Bezen Balamir Energizing The Middle East: Iran, Turkey And Persian Gulf States, Turkish Policy Quarterly, Summer 2010. http://esiweb.org/pdf/esi_turkey (Erişim Tarihi:10.12.2017)

Doğan, Ertuğrul, 2012, "Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi", TESEV Dış Politika Programı, Haziran 2012, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiye_Dis_Politikasi_Icin_Bir_Test_Suriye_Krizi.pdf. (Erişim Tarihi:10.07.2018)

FEİGENBAUM Evan A., China's Military Posture and the New Economic Geopolitics, Center for International Political Economy and the James A. Baker III Institute for Public Policy, <https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/1552cd8c/chinas-military-posture-and-the-new-economic-geopolitics.pdf>, (Erişim Tarihi:08.12.2017)

GÜMÜŞTEKİN Tulu, İran Ve Türkiye İlişkilerinde Tırmanma, Sabah Gazetesi, 01 Nisan 2015 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/gumustekin/2015/04/01/iran-ve-turkiye-iliskilerinde-tirmanma>, (Erişim Tarihi:22.05.2017)

HAN Ahmet K., Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place, Turkish Studies, 2011 http://acikerisim.khas.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/909/IISBF_2011_A_Han_Makale.pdf?sequence=1, (Erişim Tarihi: 13.12.2017)

HLIHOR Constantin, Geopolitics From a Classical to a Postmodern Approach, Italian Academic Publishing, 2014 <http://ssrci.ro/upload/lucrari/HlihorBookPrint1.pdf>, (Erişim Tarihi:05.12.2017.)

İDİZ Semih, Erdoğan'dan İran'a Sert Çıkış, Al-Monitor, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/04/erdogan-takes-on-iran-but-doubts-linger.html#> (Erişim Tarihi:08.03.2017)

KOÇ Efvani Aybike, İran Ülke raporu 2015, Van Ticaret ve Sanayi Odası, s. 15-17 http://www.vantso.org.tr/u/files/Iran_Ulke_Bulteni_Subat_2015__VATSO.pdf, (Erişim Tarihi:15.03.2017.)

MAHAN Alfred T. The Influence of Sea Power Upon History, 1890, <http://www.riapress.com/riapress/product.lasso?productid=38>, (Erişim Tarihi:06.12.2017.)

SİNKAYA Bayram Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-Rusya Ekseni, Ortadoğu Analiz, Ocak-Şubat 2016 <http://www.orsam.org.tr/files/OA/72/5bayramsinkaya.pdf>, (Erişim Tarihi:10.12.2017.)

ÜNVER Akin, İran-Batı uzlaşması ve Türkiye'nin enerji rüyası, Aljazeera, 07 Nisan 2015 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-bati-uzlasmasi-ve-turkiyenin-enerji-ruyasi>, (Erişim Tarihi:12.12.2017.)

YALÇIN Emruhan, Patriot Füze Sistemi Niçin Geliyor?, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 24 Kasım 2012, Ankara <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmler-mucadele/2012/11/24/6815/patriot-fuze-sistemi-nicin-geliyor>, (Erişim Tarihi: 22.05.2017)

http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php,(Erişim Tarihi:03.02.2017)

<http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>,(Erişim Tarihi:02.03.2017)

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29544342.asp>, (Erişim Tarihi: 08.03.2017)

www.enerji.gov.tr/,(Erişim Tarihi:27.04.2017)

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/29544342.asp>, (Erişim Tarihi: 23.05.2017)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141104-2.htm>,(Erişim Tarihi:15.12.2017)

https://tr.123rf.com/photo_31495002_sermaye-tahran,-ulusal-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1n,-en-%C3%B6nemli-kentlerinden,-nehirler-ve-g%C3%B6ller-%C4%B0ran-siyasi-hari.html, (Erişim Tarihi:02.03.2017)

https://www.google.com.tr/search?q=sadabad+pakt%C4%B1&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjH48HgzsXYAhVBLZoKHTTr2AvAQ_AUICigB&biw=1366&bih=662#imgrc=cHIFMpwwTuSmlM,(Erişim Tarihi:02.03.2017)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046,(Erişim Tarihi:12.05.2017)

<http://ekladata.com/qqtLg7P3qXPZkkmeoQLtwEf3aXs/Meinig-Heartland-Rimland.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.12.2017.)

The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic And Energy Dimensions, Proceedings of an International Workshop, CSIS and Tepav, Ankara, March 29, 2012 <https://csis-prod.s3.amazonaws.com/> (Erişim Tarihi:10.12.2017.)

GAZETELER

Memleket,(2011),“İran’la ticaret hedefi 30 milyar dolar’, 2011,<http://www.memleket.com.tr/iran'la+ticaret+hedefi+30+milyar+dolar>.(Erişim Tarih:24.10.2013).

DEİK, (2010), “İran ÷lke raporu Haziran 2010” ; Economic Intelligence Unit (EIU), Ağustos-Eyl÷l 2010, Country Report, <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/3246> (Erişim Tarihi:25.09.2013).

ÖzalpGüven,NATO’danİran’aPatriotYanıtı,<https://www.amerikaninsesi.com/a/natodan-irana-patriot-yaniti/1566533.html> (Erişim tarihi:17.12.2012).

İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde Ruhani ile Kral Selman karşı karşıya <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/islam-isbirligi-teskilati-zirvesinde-ruhani-ile-kral-selman-karsi-karsiya-40088531> (Erişim Tarihi:14.04.2016).

İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde Ruhani ile Kral Selman karşı karşıya <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/islam-isbirligi-teskilati-zirvesinde-ruhani-ile-kral-selman-karsi-karsiya-40088531> (Erişim tarihi:14.04.2016).

Türkiye - İran hattında lojistik riskler ve fırsatlar,
<http://www.lojistikhatti.com/haber/2017/07/turkiye-iran-hattinda-lojistik-riskler-ve-firsatlar> (Erişim Tarihi:14.07.2017).

Tuz Gölü Doğalgaz depolama tesisi açıldı,
<http://www.enerjigunlugu.net/icerik/21731/tuz-golu-dogalgaz-depolama-tesisi-acildi.html> (Erişim Tarihi:10.02.2017).

Türkiye Azerbaycan'dan 30 milyar metreküp doğalgaz aldı,
<http://www.fortuneturkey.com/turkiye-azerbaycandan-30-milyar-metrekup-dogalgaz-aldi-2203> (Erişim Tarihi:27.10.2014).

Doğalgaz faturası 42'den16 milyar dolara düştü, <http://www.karar.com/ekonomi-haberleri/dogalgaz-faturasi-42den16-milyar-dolara-dustu-401422> (Erişim Tarihi:28.02.2017).

Azerbaycan'dan gaz ihracatı arttı,
<http://www.enerjigunlugu.net/icerik/21489/azerbaycandan-gaz-ihracati-artti.html>,
(Erişim Tarihi:24.01.2017).

<http://www.haberturk.com/turkiye-ne-kadar-petrol-ithal-ediyor-1958004-ekonomi>,
(Erişim tarihi: 07.07.2018)